

T.C.
MUĞLA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANABİLİM DALI

**TÜRKİYE'DE KENTLEŞME VE GÖÇ OLGUSUNUN
SİYASAL KATILIMA ETKİSİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

HÜSEYİN HURMA

YRD. DOÇ.DR. MUHİTTİN TATAROĞLU

**HAZİRAN-2003
MUĞLA**

T.C.
MUĞLA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

**TÜRKİYE'DE KENTLEŞME VE GÖÇ OLGUSUNUN
SİYASAL KATILIMA ETKİSİ**

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Hazırlayan
HÜSEYİN HURMA

Danışman
YRD.DOÇ.DR.MUHİTTİN TATAROĞLU

**ŞUBAT-2004
MUĞLA**

TUTANAK

Muğla üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün .../.../.....tarih ve Sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Eğitim- Öğretim Yönetmeliği'nin..... maddesine göre Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi Hüseyin HURMA'ın "Türkiye'de Kentleşme ve Göç Olgusunun Siyasal Katılıma Etkisi" adlı tezini incelemiş ve aday tarihinde saat.....'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra..... dakikalık süre içinde gerek tez konusu gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin..... olduğuna.....ile karar verildi.

Tez Danışmanı

Yrd. Doç. Dr. Muhittin TATAROĞLU

Üye

Doç.Dr. Nasır NİRAY

Üye

Yrd. Doç.Dr. İlkur TÜRE

T.C.
MUĞLA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU YÖNETİMİ ANA BİLİM DALI

**TÜRKİYE’DE KENTLEŞME VE GÖÇ OLGUSUNUN
SİYASAL KATILIMA ETKİSİ**

HÜSEYİN HURMA

Sosyal Bilimler Enstitüsü’nce
“Yüksek Lisans”

Diploması Verilmesi İçin Kabul Edilen Tezdir.

Tezin Enstitüye Verildiği Tarih :
Tezin Sözlü Savunma Tarihi :

Tezin Danışmanı :Yrd.Doç. Dr. Muhittin TATAROĞLU

Jüri Üyesi : Doç.Dr. Nasır NİRAY

Jüri Üyesi : Yrd. Doç.Dr. İlknur TÜRE

Enstitü Müdürü :Prof.Dr. Nihal ÖREN

**ŞUBAT-2004
MUĞLA**

YEMİN

Yüksek Lisans tezi olarak sunduğum “ Türkiye’de Kentleşme ve Göç Olgusunun Siyasal Katılıma Etkisi” adlı çalışmamın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin “Kaynakça” da gösterilenlerden oluştuğunu , bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

05/02/2004
Hüseyin HURMA

YÜKSEK ÖĞRENİM KURULU
DÖKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

YAZARIN

Soyadı :HURMA Kayıt No :
Adı :Hüseyin

TEZİN ADI :
Türkçe :Türkiye’de Kentleşme ve Göç Olgusunun Siyasal
Katılma Etkisi

Y.Dil : **The Effect of Urbanization and Immigration on Political
Participation in Turkey**

TEZİN TÜRÜ:
Yüksek Lisans

TEZİN KABUL EDİLDİĞİ :

Üniversite :Muğla Üniversitesi

Fakülte :İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Enstitü :Sosyal Bilimler Enstitüsü

Diğer Kuruluşlar :

Tarih :

TEZ YAYINLANMIŞSA :

Yayınlanan :

Basım Yeri :

Basım Tarihi :

ISBN :

TEZ YÖNETİCİSİNİN :

Soyadı Adı : TATAROĞLU Muhittin

Ünvanı : Yard.Doç.Dr.

TEZİN YAZILDIĞI DİL :Türkçe TEZİN SAYFA SAYISI : 157

TEZİN KONUSU (KONULARI):

- 1- Kentleşme
- 2- Türkiye’de Kentleşme Sorunları
- 3- Kentleşmenin Ortaya Çıkardığı Sosyal, Ekonomik, Siyasal, Hukuki ve Kültürel Problemler
- 4- Gecekondulaşma
- 5- Türkiye’de İç Göç Olgusu
- 6- Siyasal Katılma
- 7- Kentleşme ve Siyasal Katılma İlişkisi

TÜRKÇE ANAHTAR KELİMELER:

- 1) Kentleşme
- 2) İç Göç
- 3) Nüfus Artışı
- 4) Gecekondu
- 5) Siyasal Kültür
- 6) Siyasal Katılma

İNGİLİZCE ANAHTAR KELİMELER

- 1) Urbanization
- 2) Domestic Migration
- 3) Population Increase
- 4) Squatter Housing
- 5) Political Culture
- 6) Political Participation

- 1)Tezimden fotokopi yapılmasına izin vermiyorum ()
- 2) Dipnot gösterilmek kaydıyla bir bölümünün fotokopisi alınabilir ()
- 3)Kaynak gösterilmek kaydıyla tezimin tamamının fotokopisi alınabilir (X)

KİŞİSEL BİLGİLER

Adı Soyadı: HÜSEYİN HURMA
Doğum Yeri: Çine
Doğum Yılı: 1973
Medeni Hali: Evli

EĞİTİM VE AKADEMİK BİLGİLER

Lise 1986-1993: Çine İmam-Hatip Lisesi
Lisans 1995-1999: Muğla Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Kamu
Yönetimi Bölümü
Yabancı Dil: İngilizce

MESLEKİ BİLGİLER

2000-.....: Araştırma Görevlisi

İÇİNDEKİLER

Sayfa

İÇİNDEKİLER.....	I
TABLOLAR LİSTESİ.....	VII
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KENTLEŞME

I-	KENT, KENTLEŞME VE KENTLİLEŞME KAVRAMLARI.....	4
II-	KENTLERİN ORTAYA ÇIKIŞI VE KENTLEŞME SÜRECİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ.....	11
	A. Kent ve Kentleşme Kavramlarına Yönelik Yaklaşımlar.....	12
	B. Modernleşme Yönünden Kent ve Kentleşme Olguları.....	13
	C. Gelişmekte Olan ve Gelişmiş Ülkelerde Kentleşmenin Genel Özellikleri.....	18
III-	KENTLEŞME NEDENLERİ.....	22
	A. Ekonomik Nedenler.....	22
	B. Teknolojik Nedenler.....	23
	C. Sosyo – Psikolojik Nedenler.....	23
	D. Siyasal ve Hukuksal Nedenler.....	24
IV-	KENTLEŞME KAVRAMININ DEĞİŞİMİ SÜRECİNDE KENTLİ KİMLİKLERİN FARKLILAŞMASI.....	24
	A. Kavramsal açıdan Yapısal Değişim: Postmodernizm – Postfordizm..	25
	B. Üretim Süreçleri ve Kültürel Süreçler Gelişiminde Kavramlar	

Arasındaki Bağlantı.....	26
C. Kentlerin Rolünde Farklılaşma.....	27
D. Kentleşmenin Toplumsal Etkileri.....	28
V- TÜRKIYE'DE KENTLEŞME.....	30
A. Türkiye'de Kentleşme Nedenleri.....	30
1. İtici – Çekici Etmenler.....	31
2. İletici Etmenler.....	38
3. Hukuksal ve Siyasal Nedenler.....	38
4. Sosyo – Psikolojik Nedenler.....	39
5. Dış Etmenler.....	40
B. Türkiye'de Kentleşmenin Özellikleri.....	40
1. Kentleşme Düzeyi.....	40
2. Kentleşmenin Nitelikleri.....	43
3. Kentleşme Hızı.....	45
C. Türkiye'de Kentleşme Sorunları.....	45
1. Alt Yapı ve Ulaşım Sorunu.....	46
2. Barınma Sorunu.....	47
a. Arsa Sorunu.....	47
b. Konut Sorunu.....	48
3. Gecekondu Sorunu.....	48
a. Gecekonduların Tanımı ve Niteliği.....	49
b. Gecekonduların Gelişim Süreci.....	49
c. Gecekondulaşmanın Toplumsal Etkileri.....	56
d. Gecekondu Halkının Siyasal Davranışları.....	60

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE İÇ GÖÇ

I- GÖÇ OLGUSU.....	66
A. Göç Kavramı (Kavramsal Olarak Göç).....	67
B. Göçün Tarihsel Gelişimi.....	70
C. Sanayi Toplumunda Göç Olgusu.....	72
D. Türkiye'de İçgöçün Gelişimi ve Değişen Nitelikleri.....	74
E. Göç Nedenleri.....	78
1. Ekonomik Nedenler.....	79
2. Teknolojik Nedenler.....	80
3. Siyasi Nedenler.....	81
4. Sosyo- Psikolojik Nedenler.....	81
F. Göç Çeşitleri.....	82
1. İç ve Dış Göçler.....	83
2. Ekonomik – Siyasi Göçler.....	84
3. Sürekli – Geçici Göçler.....	84
4. Gönüllü – Zorunlu ve Zorlama Göçler.....	85
5. Yatay – Dikey Göçler.....	85
II- KÜRESELLEŞEN VE YERELLEŞEN DÜNYADA GÖÇ, TOPLUM, KÜLTÜR VE KİMLİK.....	88
A. İçgöçün Toplumsal Değişime Etkisi.....	89

1. Göç Olgusunun Neden Olduğu Toplumsal Sorunlar.....	90
2. Göç ve Sosyal Hareketler.....	91
3. Göçen Nüfusun Toplumsal Niteliklerinde Değişme.....	92

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SİYASAL KATILMA

I- SİYASAL KATILMA KAVRAMI.....	99
II- DEMOKRASİLERDE SİYASAL KATILIMIN GELİŞİMİ.....	101
III- SİYASAL KATILMAYI BELİRLEYEN FAKTÖRLER.....	105
A. Toplumsal Beklentiler ve Siyasal Kültür	106
1. Siyasal Kültür Tipleri.....	109
2. Siyasal Kültürün Ölçütleri.....	110
a. Ulusal Özdeşleşme.....	110
b. Kişinin Vatandaşları İle Özdeşleşmesi.....	110
c. İktidar Uygulaması.....	110
d. Karar Alma Süreci.....	111
B. Eğitim Düzeyi.....	111
C. Yaş ve Cinsiyet.....	113
D. Gelir Düzeyi ve Yerleşme Biçimi.....	114
E. Meslek (Sosyal Statü).....	116
F. Kitle İletişim Araçları	116

IV. SİYASAL KATILMANIN NİTELİKLERİ.....	118
A. Siyasal Davranışlar.....	119
1. Kişiyeye Bağlı Rasyonel Tercihler.....	120
a. Siyasal İlgi ve Katılma.....	120
b. Önemseme ve Katılma.....	121
c. Siyasal Bilgi ve Katılma.....	121
d. Siyasal Eylem ve Katılma.....	122
2. Sosyal Statüden Gelen Etkiler.....	122
3. İrsiyet.....	122
4. Aile ve Arkadaşların Etkisi	123
B. Siyasal Katılma Düzeyi ve Biçimleri.....	123
1. Siyasal Katılma Düzeyi.....	123
2. Siyasal Katılma Biçimleri.....	125
a. Gönüllü Katılım.....	125
b. Uyarılmış (mobilize) Katılım.....	126
c. Konvansiyonel Katılım.....	126
d. Postmodern Katılım.....	127
C. Siyasal Sistemlere Göre Katılma.....	129
1. Siyasal Sistemin Özellikleri.....	130
2. Siyasal Sistem ve Siyasal Katılma	131
3. Katılma ve Birey.....	133

D. Olağan ve Olağandışı Siyasal Katılma Yolları.....	136
1. Oy Kullanma.....	136
2. Kampanya Etkinlikleri.....	139
3. Vatandaşın Başlattığı İlişkiler.....	140
V. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ.....	140
KAYNAKÇA.....	150

TABLULAR LİSTESİ

Tablo1: Kente Göç Etme Nedenleri.....	33
Tablo2: Toplam Nüfus ve Kentsel Nüfusun Gelişimi (1927-2000).....	34
Tablo4: Sayım Dönemleri Arasında Yerleşim Birimlerine Göre Göç ve Göç Oranları.....	36
Tablo5: Türkiye’de Kentleşme Oranları.....	41
Tablo6: Dönemler İtibariyle Nüfus Artış Hızı ve Kentli Nüfus Artış Hızı.....	43
Tablo7: Bölgelere Göre Kent ve Köy Nüfusu ve Yıllık Artış Hızı.....	44
Tablo8: Türkiye’de Gecekondu ve Gecekondu Nüfus.....	51
Tablo9: 1985-1990 Arasında İççe Göç, Dışa Göç, Net Göç ve Net Göç Hızı.....	84

ABSTRACT

Village and city settlements in the social structure as a basic settlement unit are places which shape the individual's and societies' lifestyle, norms and social values, their characteristics, their social and cultural changes and developments, the political thinking and behaviours. In this manner it can be seen that urbanization is increased with modernization as a result of industrialization in agricultural societies where rural life is dominant.

Urbanization is one of the most important processes in the development of civilization. This process includes not only the population accumulation, but also the economic, social and political conversion. In countries such as Turkey, urbanization also expresses the change within the cause-effect relationship. The rural resources not being sufficient enough in the socio-economic and psychological aspects also increase the process of twis change.

When urbanization is accepted as a measure of contemporaneity and development, it is natural that it will create political behavioural changes. Modernization is the most important factor which determines political behaviour. The modernization process results in the widespread of political participation and diversity. The diversities in social interaction, dense communication and group dinamism are qualities specific to cities and these qualities provide people living in the cities to participate more in political life. Urban life provides many facilities to the people who have migrated to the city such as education, new job experiences, more participation in social activities and access to visual and written press. This situation results in elaborating political participation. While urban life prevents and also elaborates political participation it also brings out the conclitions which increases unusual political participation.

Urban culture is very important in the generation and development of political culture. This culture is the amalgam of the societies' economic, social, political and ideological acquirements living in the some geographical region. By using collaborative practice, former and new city and urban institutions and is this way urban development and participation will increase and provide important advantages in the development of the democratic system.

ÖZET

Sosyal yapı içerisinde temel yerleşim birimi olarak köy ve kent yerleşimleri, bireylerin ve toplumların yaşam tarzını, norm ve değerlerini, kişiliklerini, sosyalleşme ve kültürel değişim ve gelişimlerini, siyasal düşünüş ve davranışlarını biçimlendiren mekanlardır. Bu bağlamda, tarım toplumlarında kırsal hayat tarzının hakim olduğu, sanayileşmeyle birlikte modernleşmenin aynı zamanda kentleşmenin arttığı görülür.

Kentleşme, uygarlığın gelişiminde en önemli süreçlerden biridir. Bu süreç sadece nüfus birikimi değil aynı zamanda, ekonomik, sosyal ve siyasal dönüşümleri de içeren bir olgudur. Kentleşme Türkiye gibi ülkelerde neden-sonuç ilişkisi içerisinde gerçekleşen bir değişimi de ifade eder. Kırsal kaynakların sosyo-ekonomik ve psikolojik açıdan yeterli olmaması, bu değişim sürecinin hızını artırmaktadır.

Kentleşme çağdaşlaşmanın, gelişmenin bir ölçüsü olarak kabul edilince, onun siyasal katılma, siyasal davranış değişikliğini yaratacağı doğaldır. Siyasal davranışı belirleyen en önemli etken kuşkusuz modernleşmedir. Modernleşme süreci, siyasal katılımın yaygınlaşmasına ve farklılaşmasına neden olmaktadır. Toplumsal etkileşimin farklılaşması, yoğun iletişim ve grup dinamikleri kente özgü niteliklerdir ve bu nitelikler kentlilerin siyasal yaşama daha fazla katılımını sağlarlar. Kentsel yaşam, kente göç eden kitlelere eğitim olanakları, yeni meslek deneyimleri edinme, sosyal aktivitelere daha fazla katılma, görsel ve yazılı basına daha kolay ulaşma gibi birçok olanaklar sağlar. Bu durum, siyasal katılmayı özendirici sonuçlar ortaya çıkarır. Kentsel yaşam, bir yandan olağan siyasal katılmayı hem engelleyici hem de özendirici etkilerde bulunurken, diğer bir yandan da olağan dışı siyasal katılmayı besleyen koşulları ortaya çıkarabilmektedir.

Kent kültürü, siyasal kültürün oluşumunda ve gelişiminde oldukça önemlidir. Bu kültür, belli bir coğrafyada yaşayan toplulukların ekonomik, sosyal, siyasal ve ideolojik bütün kazanımlarının toplamıdır. Katılımcı uygulamaların devreye sokulması, eski ve yeni kentlilerin kente ve kentsel kurumlara yabancılaşmasını önleyici bir etki yapacak, kentsel gelişme ve katılımı artırarak demokratik sistemin güçlenmesi bakımından önemli kazançlar sağlayacaktır.

GİRİŞ

Toplumsal değişmeyi ve siyasal davranışları etkileyen temel faktörlerden biri çevredir. İnsanlık tarihinde insanın yaşadığı çevreyi köklü olarak değiştiren iki büyük devrimin yaşanmış olduğunu görmekteyiz. Bunlardan biri “tarım devrimi”, diğeri ise “sanayi devrimi” dir. Bu her iki devrim sonucunda da insanoğlunun yaşamı derinden değişmiştir. Tarım devrimi sonucunda yerleşik hayat ve bunun sonucu olarak köy ve kentler ortaya çıkmıştır. Sanayi devrimi sonucunda ise hızlı bir göç dalgası yaşanmış ve bunun sonucunda da bugünkü anlamda modern kentler ortaya çıkmıştır.

Türkiye’de bazı yerlerde tam olarak sanayileşme ile desteklenmeyen kentleşme, demografik, ekonomik, siyasal, sosyal ve kültürel bir yapısal ve kurumsal dönüşümü içermektedir. Köyden kente göçün artması, kentin hazır olmayan sosyal alt-yapısı nedeniyle, kentlerde “anomik kentleşme”nin yaşanmasına neden olmaktadır.

Bununla birlikte göçler, kente göç eden aileleri, feodal değerler sistemine dayalı kırsal geleneklerin egemenliğinden uzaklaştırmıştır. Ancak, kent kültürünü ve değerlerini benimseyemeyen halk, kendine özgü bir değerler sistemi ve bir alt-kültür geliştirmiştir.

Hızlı sanayileşme ve kentleşme hareketleri, gelişen teknoloji ile dünyadaki süratli değişmeler Türk toplum yapısını da aynı şekilde etkilemekte ve değiştirmektedir. Kısa sürede, son derece kalabalık nüfusların hızla mekan değiştirmesi, ülkede yaşanan hızlı sosyal değişme sürecinin de etkisiyle kentleri sorun alanları haline getirmiştir. Göç sonucu kentlerin özellikle varoşlarında yaşayan yoksulların siyasal ve toplumsal sistemle entegre olamamalarının yarattığı yabancılaşma, toplumsal ilişkileri zorlaştırdığı gibi, bireylerin kişiliklerine yani psikolojilerine yansiyarak onların yalnızlaşmasına ve hatta anomi ve şiddet gibi sapkın davranışlarda bulunmasına sebep olmaktadır.

Türkiye’deki kentleşme olgusu, ülkenin toplumsal, siyasal, kültürel, hukuksal ve ekonomik yapısını, değer ve normlarını değiştiren ve biçimlendiren

temel ögelerden biridir. Kentleşmeyle birlikte yeni bir sosyalleşme ve siyasallaşma süreci başlamıştır. Bu nedenle kentleşme, yalnız, tarımdaki değişmelerin ve sanayileşmenin bir sonucu değil, toplumsal değişme sürecinin de bir göstergesidir. Bu anlamda Kentleşmeyi, Türkiye gibi ülkelerde neden sonuç ilişkisi içerisinde gerçekleşen bir değişim süreci olarak nitelendirebiliriz. Öte yandan, kırsal kaynakların sosyo-ekonomik ve psikolojik açıdan yeterli olmaması, bu değişim sürecinin hızını artırmaktadır.

Kentleşme aynı zamanda çağdaşlaşmanın da bir ölçüsüdür ve bu bağlamda kentleşmeyle siyasal davranış ve katılım arasında yakın bir ilişki söz konusudur. Siyasal katılma, aynı zamanda çağdaşlaşmayı belirleyen bir ölçüttür. Katılma, çağdaş toplumları geleneksel toplumlardan ayıran önemli bir ölçüttür. Bu ölçüt, siyasal erkin karar alma ve etki etme haklarının yurttaş ve yönetim arasında paylaşılmasıdır. Katılımın önemli bir işlevi de siyasal sistem değerleri ile toplumsal bütünleşmeyi sağlaması ve bireylerin de siyasal sistemi etkilemesine olanak sağlayacak bir araç olmasıdır. Katılımın giderek artan önemi, toplumsal değer değişimlerinin bir sonucu olarak, yurttaş çıkarlarının dile getirilmesi ve siyasal bir strateji kabul edilmesi, siyasal planlara karşı ortaya çıkabilecek olumsuz tepkilerin üstesinden gelmek istenmesinden kaynaklanmaktadır. Bu bakımlardan yurttaşın, seçimlerle sınırlı bir tutum sergilemesi değil, her konuyla ilgili kararlar vermesini savunma gibi noktalara gidilebilmektedir.

Kırsal kesimden kentlere yoğun göçlerin başladığı 1950'li yıllardan itibaren Türkiye'nin geçirdiği hızlı toplumsal, ekonomik siyasal ve kültürel değişim, var olan toplumsal kurumları, bireylerin tutum ve değerlerinin yanı sıra siyasal davranışlarını ve toplumsallaşma biçimlerini etkilemiş, kırsal kesim ile kentsel kesim arasındaki farklılıkların yanı sıra kentsel kesimde de çok farklı davranış örüntülerinin ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu çalışmada, göç ile kentlere gelen bireylerin veya grupların kentleşme süreci ile birlikte değer yargıları, tutum ve siyasal davranışlarında ne gibi değişmelerin meydana geldiği, kentleşmenin siyasal katılıma etkisinin hangi yönde olduğu teorik olarak incelenmeye çalışılmıştır. Bu bağlamda;

Tez üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde genel olarak kent, kentleşme ve kentleşme kavramları ile birlikte kentleşme sürecinin nasıl bir seyir izlediği, Türkiye’de kentleşme nedenleri ve ortaya çıkardığı sorunlar üzerinde durulmuştur.

İkinci bölümde, göç kavramı ve göçü doğuran sebepler ile göçün toplumsal yapı üzerindeki etkileri incelenmiştir.

Üçüncü ve son bölümde ise, siyasal katılma ele alınmış, katılmayı etkileyen faktörler üzerinde durularak, katılmanın boyutları ve nitelikleri belirtilmiştir. Yine bu bölümde; kentleşmenin siyasal katılma üzerinde ne gibi etkileri olduğu teorik olarak açıklanmaya çalışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

KENTLEŞME

I- KENT, KENTLEŞME VE KENTLİLEŞME KAVRAMLARI

Uygarlık tarihinin ortaya çıkardığı bir olgu olarak kent, sosyo-ekonomik ve siyasal iktidar mücadelelerinin yaşandığı mekandır. Bu anlamda kent, kenti oluşturan nüfus, farklı üretim biçimleri ve siyasal iktidar aygıtının kendi aralarındaki etkileşim süreçlerinin belirlediği bir mekandır.

Kent: Kent ile ilgili tanımları demografik, idari, ekonomik, sosyolojik ve şehir planlarına göre farklı ölçütler içinde yapabiliriz. Bu nedenle de kentle ilgili olarak ortaya farklı tanımlar çıkmaktadır. Bunlar;

- İdari açıdan, belirli sınırlar içinde kalmış mahalli idari birimler
- Sosyo-ekonomik yönden, sanayileşme ve modern hizmet sektörleriyle aynı yön ve hızda geliştiği, mekana bu sektörlerle aynı biçimde yayıldığı ve istihdamdaki niteliksel gelişmelerle ilişkisi kurulduğu ölçüde ekonomik ve toplumsal gelişmeyi hızlandırıcı bir etken veya sanayileşme, tarımda modernleşme, toplumsal yapı değişmesi vb. etkenlerle beraber düşünülecek bağımlı bir sosyo – ekonomik değişken olarak belirtilmektedir. Buna göre, kentleşmeyi, “türü, yönü ve biçimi ne olursa olsun toplumdaki yapısal değişmelerin bir göstergesi” olarak tanımlayabiliriz.¹
- Ekonomik açıdan, toplumsal olmayan üretimin yapıldığı, hem tarımsal hem de tarımsal olmayan üretimin dağıtım ve denetiminin gerçekleştiği, çok az kimsenin tarımla uğraştığı bir birimdir.

¹ Barlas Tolan, Toplum Bilimlerine Giriş, Adım Yayıncılık, Ankara, 1996, s.161

- Sosyolojik açıdan, geniş bir biçimde bir araya gelmiş ve birtakım farklı faaliyet ve özellikleri bulunan insanlar ve binalar topluluğu yada toplumsal bakımdan benzerlik göstermeyen kişilerin oluşturduğu, geniş, yoğun ve süreklilik niteliği olan yerleşmelerdir.²
- Plan açısından, belediye sınırları içinde veya dışında büyüklüğü ne olursa olsun, kırsal hayattan ayrılmış, şehir gereksinimleri için kullanılan ve şehir planlamasına uygun bir birim oluşturacak biçimde birbirine bağlı, sosyo- ekonomik problemleri olan yerlerdir.

Kenti, uygarlık ürünlerini toplamak ve iletmek için özel olarak donatılmış, maksimum hizmetlerin minimum alanda sunulması için yeterince yoğunlaşmış ve ayrıca toplumun değişen gereksinmelerine, büyümenin getirdiği daha karmaşık biçimlere ve yığılan toplumsal mirasa yer sağlayabilecek şekilde genişleyebilen bir strüktür olarak ifade edebiliriz.³ Yani kenti, örgütlenme aşamasına varabilmiş ana toplumsal yerleşme birimidir diyebiliriz. Bu açıdan değerlendirdiğimizde kentin etik ve toplumsal nitelikte bir eko-topluluk olduğunu söyleyebiliriz. Yani, birbirine sıkı biçimde bağlı, büyük nüfuslu bir insan topluluğunun işgal ettiği bir alan, biyolojik yakınlığın toplumsal yakınlığa dönüştüğü bir sahne, etnik bir grubu seküler yurttaşlara, dar görüşlü bir kabileyi evrensel yurttaşlar kitlesine dönüştüren önemli bir etmendir⁴ diyebiliriz.

Kentin geniş anlamda tanımını yaparsak; Tarımsal üretimin denetlendiği, ekonomisi bunu destekleyecek şekilde tarım dışı üretime dayalı bulunan, teknolojik değişimin beraberinde getirdiği teşkilatlanma, uzmanlaşma ve iş bölümünün en yüksek düzeye ulaştığı, geniş fonksiyonların gerektiği nüfus büyüklüğü ve entegrasyon düzeyi yükselmiş karmaşık ve dinamik bir mekanizmanın sürekli olarak işlediği insan yerleşimleridir.

Kentler içinde buldukları bölge ile bir etkileşimin ürünüdür ve kent merkezlerinin dönüşümünü anlayabilmek, kentin yakın veya uzak çevreleriyle

² Ergun Taneri, Şehircilik Konuları, İ.D.M.M.A. Mimarlık Bölümü Yayınları, İstanbul, 1978, s.19

³ Metin Sözen-Uğur Tanyeli, Sanat, Kavram ve Terimleri Sözlüğü, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992, s. 128

⁴ Murray Bookchin, Kentsiz Kentleşme, Ayrıntı Yayınevi, İstanbul, 1999, s.9

kurduğu ilişkilerinin analizi ile mümkündür.⁵ Kenti, belli bir yaşam biçimi ve sosyal ilişkiler ağı olarak ele alan anlayış içinde kent ve kent toplumundan söz edildiğinde kastedilen, ne sadece nüfusun belli bir mekanda yoğunlaşması ne de sadece mekansal yapısıdır. Kent bunun yanında “kente özgü kültür” ile tanımlanır. Başka bir deyişle tarihsel bir özgürlüğe sahip yapısı ve dönüşümü kendi mantığı içinde oluşan belirli değerler, normlar ve sosyal ilişkiler sistemi olarak tanımlanır.⁶ Birçok açılarından tanımlanabilen kent, tarihsel ve toplumsal çıkış noktası olarak, kendi kendini yöneten ve bir arada oturan bir topluluğun işgal ettiği ve bu işgalden ötürü iskan ettiği ve buna bağlı olarak, örgütlendiği mekan demektir.⁷

Sonuç olarak kenti, iş bölümü ve farklılaşmanın had safhada olduğu, tarımsal üretimin yanında tarım dışı sektörlerin geliştiği, belirli teknolojik gelişme seviyelerine göre büyüklük, heterojenlik ve bütünleşme düzeylerine varmış, sosyal ilişkilerde resmi, ikincil ilişkilerin yaygın olduğu, örgütlenmenin geliştiği, cemaat yerine cemiyet ilişkilerinin ağırlık kazandığı ve dışa açık toplumların yaşadığı, sürekli toplumsal gelişme içinde bulunan ve toplumun yerleşme, barınma, gidiş-geliş, çalışma, dinlenme ve eğlence gereksinimlerinin karşılandığı yerleşim birimleri olarak tanımlayabiliriz. Birçok toplum bilimci tarafından yapılan kent tanımlarının ortak özelliği nüfusun çokluğu, yoğunluğu, iş bölümü, uzmanlaşma ve heterojen yapıya sahip olma olarak özetlenebilir.

Kentleşme: Kentlerin ortaya çıkma, gelişme ve değişme süreci “kentleşme” kavramı ile ifade edilir. Genel olarak kentleşme: “sanayileşmeye ve ekonomik gelişmeye koşut olarak kent sayısının artması ve bugünkü kentlerin büyümesi sonucunu doğuran, toplum yapısında, artan oranda örgütlenme, iş bölümü ve uzmanlaşma yaratan, insan davranış ve ilişkilerinde kentlere özgü değişikliklere yol açan bir nüfus birikimi süreci⁸ olarak tanımlanmaktadır.

⁵ Sevin Osmay, “1923’ten Bugüne Kent Merkezlerinin Dönüşümü” 75 Yılda Değişen Kent ve Uygarlık, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1998, s.139

⁶ Mümtaz Peker, E.Önen, B.Balkız, “Kurumsal Değerlendirme”, Göç, Kentleşme Sorunları ve Yerel Siyaset, Saray Yayınları, Ankara, 1997, s.10

⁷ Mehmet Ali Kılıçbay, Şehirler ve Kentler, Gece Yayınları, Ankara, 1993, s. 29

⁸ Ruşen Keleş, Kentleşme Politikası, İmge Kitabevi, Ankara, 2002, s. 22

Kentleşme toplumsal değişme sürecini önemli ölçüde etkileyen ve bazı toplumlarda da hızlandıran bir olgudur. Yani kentleşme, yalnızca bir sonuç olarak kalmamaktadır. Kentleşme göreceli olarak yüksek bir hıza ve dereceye ulaştıktan sonra, ülkenin ekonomik, teknolojik, toplumsal ve siyasi yapısını değiştirmeye zorlayan temel öğelerden birisi olmaktadır.⁹ Söz konusu bu nitelikleri gereği kentleşme kavramı demografik niteliğinin yanı sıra, ekonomik, toplumsal, kültürel, siyasal ve teknolojik boyutlar içeren bir olgu olması nedeniyle “bağımlı” bir değişken: toplumun ekonomik, sosyal ve siyasal yapısını, bireysel tutum ve davranışlarını, teknolojik gelişmeleri etkileyen bir süreç niteliği taşıması nedeniyle “bağımsız” bir değişkendir. Kentleşmenin bağımlı ve bağımsız değişkenler olarak algılanması ve değerlendirilmesi: kentleşmenin sadece, kırsal alanlardan kente yönelik bir nüfus hareketi olmadığını açıkça ortaya koymaktadır.

Kentleşme olgusunu mevcut kent sayılarındaki artış ekseninde değerlendirirsek: kentleşmeyi, çeşitli sebeplerden ötürü, kırsal kesimlerden kentlere yönelen göç sonucu, bir yandan mevcut kentlerin nüfus ve alan yönünden büyümesi, diğer yandan da köy, kasaba, vb. yerleşme birimlerinin giderek büyümesi sonucunda kente dönüşüp mevcut kent sayısının artması şeklinde tanımlayabiliriz.¹⁰ Kentleşmeyi, iş bölümünün ayırt edildiği, uzmanlaşmanın ve teknolojik gelişmelerin kullanıldığı bir süreç olarak ifade etmek istersek; Üretimin, ticaretin ve hizmetlerin hızlı bir şekilde büyümesini sağlayan, sanayileşmenin etkisi ile doğum oranlarının fazla olması ve bu fazlalığın kent dışı yerleşme yerlerinde iskan edilmemeleri nedeniyle nüfusun kentlerde birikmesine ve kent sayısının artmasına neden olan, aynı zamanda buralarda yaşayanların özel hayatlarını, ekonomik, sosyal ve siyasal yönden değiştiren bir süreç olarak tanımlayabiliriz. Başka bir tanımlamada ise kentleşme, siyasal ve teknolojik gelişmelerin sonucu olarak ortaya çıkan, belli bir noktadan sonra toplumun ekonomik, sosyal ve siyasal yapısında ve insan tutum ve davranışlarında değişmelere yol açabilen iki yönlü bir olgu¹¹ olarak ele alınmaktadır.

⁹ Kemal Kartal, Kentleşme ve İnsan, TODAİE Yayınları, Ankara, 1978, s.4

¹⁰ Mahalli İdarelerin Yeniden Yapılandırılması Raporu, TOBB Yayını, Ankara, 1996, s.55

¹¹ Kemal Görmez, Kent ve Siyaset, Gazi Kitabevi, Ankara, 1997, s.2

Kentleşme, ister bir kırsal yerleşmenin kente dönüşmesi, ister doğrudan doğruya kentin büyümesi biçiminde olsun nüfusun kent yerleşmelerinde yoğunlaşması, nüfusun tarımdan endüstri hizmetlerine kayması ve buna bağlı olarak kentsel işgücü biçimlerinin ekonomik etkinlik kazanması, fiziksel çevre ve yaşama koşullarında bir değişim sosyal değişme ve yeni bir biçimlenme süreci, bir yönetsel örgütlenme süreci olarak karşımıza çıkar.¹²

Sonuç olarak kentleşmeyi; mekansal bir yerleşme, nüfus yoğunluğu, kurumsallaşmanın, örgütlenmenin, tabakalaşmanın, üretimde farklılaşma ve uzmanlaşmanın, geliştiği yeni bir yerleşme şekillenmesi olarak tanımlayabiliriz.

Kentlileşme: Kentleşme sürecine bağlı olarak ortaya çıkan kentlileşme, kentleşmenin toplumsal değişme boyutunu ifade etmektedir. Kentte toplumun her tabakasından insan bir araya gelmektedir. Kent yaşamının ve fiziksel mekan belirleyicilerinin empoze ettiği koşullar insanların karşılıklı bağımlılık ilişkileri içinde yaşamalarını gerektirmektedir.

Köy ailesinin kent ailesine dönüşümü, bir yandan kent ailesinin değerlerini benimsemesi, öte yandan kırsal aile değerlerini ve buna bağlı davranış kalıplarını terk etmesi ile bağlantılıdır.

Kentlileşme, ya da kentli olmak birey ölçeğindeki bir değişim sürecidir. Bu süreç toplum ölçeğindeki kentleşme sürecinin birey ölçeğindeki yansımasıdır ve sosyal psikolojik yönü ağırlıklı olan bir süreci içerir.¹³ Kentlileşme, kentleşme akımı sonucunda, toplumsal değişimin insanların davranışlarında ve ilişkilerinde, değer yargılarında, tinsel ve özdeksel yaşam biçimlerinde değişiklikler yaratması sürecidir.¹⁴ Kentlileşme süreci kırdan kente göç sonucu kişinin kente özgü işlerde çalışması, hem kente özgü davranış kalıplarını benimsemesi, hem de kentin sunduğu tüm olanaklardan yararlanması yönünde bir değişimdir.

¹² Hande Suher, “Kentleşme ve Kentlileşme Politikaları”, Türkiye’de Kentleşme, Yeni Yüzyıl Kitaplığı, Türkiye’nin Sorunları Dizisi-7, s.10

¹³ Gülden Erkut, “Kentlileşme Sürecinin Sosyolojik Boyutu” Kentleşme ve Kentlileşme Politikaları, Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı, (Editör:Hande Suher), Aralık , 1991, s.52

¹⁴ Ruşen Keleş, Kent bilim Terimler Sözlüğü, İmge Kitabevi, Ankara, 1998, s.86

Sanayileşme ve tarımda modernleşmenin bir sonucu olarak, kırsal alanlardan kentsel alanlara doğru olan iç göç, tarımsal iş gücünün kentsel iş gücüne dönüşümüne, kentleşmenin hızlanmasına, kentlerin nüfusça artmasına neden olmaktadır. Ancak kent ve kente göçen yeni kentlinin kentleşme süresince “kentlileşmesi” tamamlanmış değildir. Çünkü, kentlileşme süreci, kırdan kente göç sonucu bireyin kente özgü işlerde çalışması, kente özgü davranış kalıplarının benimsenmesi ve kentin sunduğu fırsat ve olanaklardan yararlanması yönünde ortaya çıkan bir değişim süreci olarak tanımlanmaktadır.

Kentlileşme tanımlarında ortak vurgulanan konu, kentlileşmenin bir değişim süreci olduğudur. Buna göre kentlileşme, kente göçle birlikte başlayan nüfus devinimlerinin (dinamiğinin) kentin belirli bir kesiminde kararlılık kazanmasına kadar süregelen bir aşama olarak ve her şeyden önce bir toplumsal değişim süreci, bir uyum ilişkisi olmakla birlikte, aynı zamanda bir fiziksel yerleşme süreci olarak tanımlanmaktadır.

Kırsal kesimden kentsel alanlara göç, çeşitli toplumsal tabakada yer alan bireylerin kentlerde bir araya gelmelerine yol açmış ve kentsel yaşam koşullarına karşı, bireylerin karşılıklı bağımlılık ilişkileri içinde yaşamalarını gerekli kılmıştır. Bu insanlar, kendilerinin dışında belirlenen kentsel politikalar karşısında katılım ilkesinden hareketle demokratikleşmeyi savunabilmektedirler.¹⁵

Kente göçen insanlar zaman içinde ekonomik ve sosyal bakımlardan kentlileşmektedirler. Ekonomik bakımdan kentlileşme, kişinin geçimini tamamen kente veya kente özgü işlerle sağlıyor duruma gelmesiyle gerçekleşir. Sosyal bakımdan kentlileşme ise, kır kökenli insanın türlü konularda kentlere özgü tavır ve davranış biçimlerini, sosyal ve tinsel değer yargılarını benimsemesi ile gerçekleşmektedir. Herhangi bir zaman kesitinde, kentlileşme sürecini yaşayan bir kişinin ‘ekonomik mekanı’ ve ‘sosyal mekanının’ değişik oranlarda kırsal ve kentsel öğeleri içerebileceği belirtilmiştir. Kırsal insanın kentsel insana dönüşmesi sürecinde, bu iki mekanın kapsamı kırı yavaş yavaş dışlayarak, kenti adım adım

¹⁵ Kürşat Bumin, *Demokrasi Arayışında Kent*, İz Yayıncılık, İstanbul, 1998, s. 186

kapsar duruma gelmektedir. Sosyal mekanın içeriğini aşağıdaki gibi sıralayabiliriz.

- Siyasal tutum ve davranışlar
- Örgütlenme biçimleri ve tutumları
- Dayanışma ve yardımlaşma konusunda benimsenen değerler
- Uyulan-benimsenen, benimsenmeyen gelenek ve görenekler
- Eğitim ve öğretim konusundaki görüşler, tutum ve davranışlar
- Bilgilenme biçimleri
- Dini tutum ve davranışlar
- Hak arama yöntemleri
- Kadın ve erkeklerle ilgili düşünce, tutum ve davranışlar
- Toplumdaki farklılıkları açıklama biçimleri ve gerekçeleri

Kırdaki geleneksel davranışları sürdürme zorunluluğunun kentle sosyal bütünleşmeyi geciktirdiği ifade edilmiştir. Kentleşme sürecinin yavaş olması, kentsel toplumda problemlere ve giderek krize yol açabilmektedir. Süreci hızlandırılması ve kentteki farklı sosyal grupların –eski ve yeni kentlilerin- kaynaşarak bütünleşebilmesi için ise kentleştirme politikalarının geliştirilmesi ve yaşama geçirilmesi gerekmektedir.

Burada kentleşme süreci metropoliten kent ölçeğinde ele alınmaktadır. Metropoliten kentin sosyal ortamında karmaşık, kalabalık, farklılaşma ve uzmanlaşmanın görece fazla olduğu, sosyal ilişkilerin örgütlenme ve kurumsallaşmanın arttığı bir toplumsal yapı mevcuttur. Gelişmekte olan ülkelerin metropoliten kentlerinde ise hızlı nüfus artışı ve kentsel alanlardaki aşırı nüfus yığılması, kurumsallaşması ve örgütlenmesi henüz dengelenmemiş ve yetersiz olan bu tür yerleşimlerde bütünleşme sorunlarına neden olmaktadır.

Bir göçmenin kent'te yaşadığı kentleşme süreci, bireyin sosyalleşmesi gibi bir temel süreç'ten çok farklı değildir, ancak göçmen bu sürece önceden oluşmuş bir sosyal temelden başlamaktadır. Kent ortamında bir kişisel yeniden uyum süreci gerekmektedir. Kente göçen bireyin kurumsal yayılması, ekonomik, siyasal, kültürel örgütlere ve etkinliklere katılımı ve bu etkinliklerle ilgili kent donatılarına erişebilmesi bireyin yeni sosyal kimliğini oluşturacak, öte yandan yeniden uyum sürecini kolaylaştıracaktır. İnsan toplumlarında, sosyo-kültürel devamlılığı sağlayan çeşitli faktörlerden en önemlisi sosyalizasyon sürecidir. Bu süreç ile bireyler, toplumun standart ve ortak değerlerini öğrenerek (benimseyerek) davranışlarını ayarlayacaktır. Bu süreç hem kültürel devamlılığı sağlar, hem de sosyal denetim mekanizmalarını teşvik eder.

II- KENTLERİN ORTAYA ÇIKIŞI VE KENTLEŞME SÜRECİNİN TARİHSEL GELİŞİMİ

Yapısal değişiklikler aynı zamanda insan ilişkilerinin de yeniden biçimlenmesini ve değişmesini içerir. Kişilerin çevre koşulları kadar davranışları, düşünceleri, kısaca yaşam biçimleri de değişmektedir. Toplumların gelişme tarihleri ile kentlerin oluşma tarihlerinin birbirleri ile tam bir uyum içinde olduğu söylenebilir. Bu bağlamda, toplumsal alt yapıyı oluşturan üretim biçiminin tüm üst yapı kurumlarını kendisine uyumlu olmaya zorlamasıyla, toplumların tarihsel gelişim süreçleri içinde toplumsal-ekonomik yapılar doğmuş kentlerde her ayrı toplumsal yapıda, o yapının gerektirdiği işlevlere sahip olmuştur. Kentler üretim biçimindeki değişimle doğmuş ve üretim güçlerindeki gelişme ile değişmektedir.

Aynı zamanda yurttaşlığın kentle birlikte doğmuş olması ve bugün de kentlerde yükseliyor olması yerel siyasete olan ilgiyi artırmıştır. Yurttaşlık kavramıyla neredeyse özdeşleşen demokrasi, kentin ürünüdür. Bugünkü dünyada demokrasi, “küresel bir norm” olarak kendini kabul ettirmiştir. Bunun en önemli göstergesi dünya nüfusunun üçte ikisinden fazlasının demokratik anayasalı devletlerde yaşıyor olmasıdır. Ekonomi, siyaset ve kültürel alanlarda görülen “küreselleşme” etkileri, demokrasinin daha da yayılmasını ve güçlenmesini getirecektir. Bu gelişme, küçük ölçekli yönetim ve yerleşim alanları olan kentlere büyük ölçüde bağımlıdır. Doğaldır ki, kentlerin yurttaşlığın gelişip güçlenmesine

katkı yapabilecek kamusal alanlara dönüşebilmesi, her şeyden önce kentin demokratik bir kimliğe büründürülmesine bağlıdır.

A. Kent ve Kentleşme Kavramlarına Yönelik Yaklaşımlar

Kent kavramı Aristo tarafından; insanların daha iyi bir yaşam sürdürmek için toplandıkları yerler olarak tanımlanırken¹⁶, sosyo- ekonomik gelişmeye koşut olarak gelişen kent algılamasında Adam Smith, kentin özellikle zanaat fonksiyonları üzerinde durmuştur. İnsanların toplu halde yaşama nedenlerini ekonomik ve güvenlik ihtiyacı¹⁷ çerçevesinde ele alan İbn-i Haldun ise kentlerin, endüstri merkezleri olma özelliklerini irdemiştir ve kentleri, göçebe ve kır insanları için son aşama olarak ifade etmiştir. Weber ise, kenti her şeyden önce ‘sürekli bir pazar’ olarak nitelerken nüfus kriterlerinin kent olgusunu kavramsallaştırmasında yeterli bir ölçü teşkil etmeyeceğini, önemli olanın kentin ekonomik ve siyasal örgütlenme biçimi olduğunu savunmuş, bunu da “ideal tip” kent olarak adlandırmıştır.¹⁸ Weber, gerçek bir kent topluluğunun ortaya çıkma şartlarını; ticari ilişkilerin ön plana geçmesi, yasal düzenin varlığı, belli bir birlik ve bir dereceye kadar bağımsız olma olarak belirlemiştir.¹⁹ Duverger, tarihsel global toplum modellerini açıklarken, global toplumun ilk biçimini kabileler, ikinci aşamasını ilkçağ kentlerinin oluşturduğunu ifade eder. Ona göre; kent, tarım aşamasına geçmiş birkaç kabileyi bir araya getirir. İş bölümü daha ileridir ve sanatlarla ticaretin gelişmesine yol açar. Nüfusun daha fazla olmasından ötürü siyasal örgütlenme daha karmaşıktır ve bir yönetim aygıtı gerektirir.²⁰

İnsanların göçebe yaşamdan yerleşik yaşama geçmesi ile beraber oluşturdukları ilk yerleşme yerleri köylerdir. Köylerde işbölümü ve farklılaşmanın ortaya çıkması ve değişimin başlaması giderek tarımsal, ekonomik, toplumsal olanakların gelişmesiyle birlikte bu tür etkinliklerin belirli yerlerde yani kentlerde toplanmasını gerekli kılmıştır.

¹⁶ Alaaddin Şenel, Siyasal Düşünceler Tarihi, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1995, s. 41-42

¹⁷ Rana Aslanoğlu, Kent, Kimlik ve Küreselleşme, Asa Kitabevi, Bursa, 1998, s.20

¹⁸ Rana Aslanoğlu, a.k., s.58

¹⁹ Zerrin Toprak, Kent Yönetimi ve Politikası, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 2001, s.7

²⁰ Maurice Duverger, Siyaset Sosyolojisi, Varlık Yayınları, İstanbul, 1998, s. 31

Kentler, tarımda belli bir ürün fazlası yani artı-ürün sağlanması ile ortaya çıkmıştır. Artı ürünün çoğalması beraberinde koruma işlevini ve yeni örgütlenme biçimini getirmiştir. Örgütlenme ihtiyacı, özellikle tarımsal üretimin düzenlenip denetlenmesi ve dağıtım konusunda ortaya çıkıyordu. İşte bu tür düzenlenen mekana yansıyan yeni yerleşim biçimine “kent” adı verilmiştir. Kıray’a göre, şehirlerin varoluş sebebi şehrin çevresi ile çok yönlü ilişkileri ile idare, koordinasyon ve kontrol fonksiyonlarının merkezi olmasıdır. Ayrıca burada tarımsal olmayan üretim de yer almaktadır.²¹

Ozankaya’nın da belirttiği gibi, kentlerin oluşması, ekonomik etkinliklerin farklılaşması ve tarım dışında sanayi ve hizmet etkinliklerinin (ticaret, eğitim, sağlık, vb.) oluşmasına bağlıdır. Tarih boyunca kentlerin –kasabaların- buldukları belirli bölgeye işlenmiş mallar ve kentsel hizmetler sattıklarını, bölgelerine ticaret ve yönetim merkezliği ettiklerini, başka deyişle bölgenin tarımsal ürünlerini pazarlama olanağı sağladıklarını görüyoruz. Sanayi devrimiyle birlikte kentlerin bu özellikleri daha da belirginleşmiş, çağdaş sanayi ve onu izleyen örgütlenmiş hizmetler kentlerle yeni bir yapı oluşturmuştur. Özellikle çağdaş sanayinin oluşturduğu kentler, insanın doğal ve toplumsal çevresini anlayıp açıklayabildiği ve onu doğal gelişme yönüne uygun biçimde bilinçli olarak düzenleyebildiği, böylece insanın doğal ve toplumsal çevresine egemen olma ölçüsünün çok arttığı, bilgi ve ekinin geliştiği yerler olarak açıklanmıştır.²²

Kent ve kentleşme olguları, sanayileşme ve ekonomik kalkınma ile ilişkili olmakla birlikte, söz konusu bu ilişki tarihsel bir içerik taşımaktadır. Üretim tarzlarında yaşanan dönüşümler, toplumsal uzmanlaşma ve işbirliğinin artması şeklinde ortaya çıkan gelişmeler kentsel alanların nitelik değiştirmesine yol açmıştır. Özellikle 18. yüzyılda batı Avrupa’da yaşanan sanayi devrimi sosyal yapıda önemli değişmelere yol açmıştır. Sanayi devrimi ile üretim seri hale geçmiştir. Kentsel alanlarda kurulan sanayi kuruluşları, kente olan nüfus akımını (göçü) hızlandırmış, eğitim ve öğretimin önemi artmış ve imkanları genişlemiş, eğitimin getirisi olarak sosyal statü değişimleri yaşanmaya başlanmıştır. Yine aynı

²¹ Mübeccel Kıray, Kentleşme Yazıları, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1998, s.100

²² Özer Ozankaya, Toplum Bilim, Cem Yayınevi, İstanbul, 1996, s.336

süreç içinde kitle iletişim araçlarının gelişimi ile sosyal mobilizasyon artmıştır. Yaşanan değişimler ve toplumsal dönüşüm kentleşmeyi yaygın kılarak kentsel alanları merkez konumuna getirmiştir. Kentleşme olgusu olarak adlandırılan yoğun nüfus ve ekonomik birikmeler yaşanmadan önce de doğu toplumlarında, eski Yunan'da, ortaçağ batı dünyasında önemli kent merkezleri olmuştur. Sanayileşme ilk aşamada kentsel gerçekliği bozmuş ve yıkmış, ancak sanayileşmenin yayılması ile kentsel gerçeklik sosyo- ekonomik bir açınım ile yeniden şekillenmiştir. Bunların yanı sıra, kentsel gerçekliğin yeniden kurulması sonucu, kentsel alanların karar merkezleri haline dönüştürülmesine çalışılmıştır.

Kent, “farklı olma izni” anlamında “özgürlük adasıdır” tarih boyunca kentler, farklılıkları barındıran yapısıyla siyasal ve düşünsel gelişmenin ve yayılmanın merkezleri olmuşlardır. Bireyi ve yurttaşı ortaya çıkaran kenttir. Farklılıkları barındıran yapısı, bu sonuçların ortaya çıkmasına elverişli araçları her zaman kendisinde bulundurmasına olanak vermektedir. Kent, aynı zamanda “kırdan göç eden yığınların modernite deneyimi yaşadıkları” yerlerdir. Özellikle, Türkiye gibi ülkelerde bu modernite deneyiminin ne kadar başarılı olduğu çok tartışılır konumunu sürdürmektedir. Köylerin kente taşınması, kentle özdeşleşmeyi getirememiş aksine kentleri köylere dönüştürmüştür.

B. Modernleşme Yönünden Kent ve Kentleşme Olguları

Türkiye cumhuriyeti kuruluşundan itibaren aydınlanma geleneği içinde köktendi bir “çağdaşlaşma” ya da “modernite” projesini uygulamaya çalışmıştır. Bu projenin en önemli boyutlarından birisi ekonomik gelişmenin sağlanmasıdır. Bu boyut içerisinde kapitalist gelişme, sanayileşme ve özel mülkiyetin kurumsallaşması özel bir yer tutar. Kuşkusuz böyle bir modernite projesi içerisinde kentsel gelişme projesi önemli bir yer tutar. Modernitenin ekonomik boyutunun gerçekleşebilmesi için toprağa bağlı köylü kitlelerinin çözülerek hareketlilik kazanması; toplum bireylerinin ekonominin gerek duyduğu emeği, gerek duyulan

yerde ve anonim ilişkiler içersinde sunabilmesi gerekir. Bunun gerçekleşmesinin yolu kentleşmedir.²³

Evrensel bir olgu olan kentleşme, toplumların siyasal, ekonomik ve toplumsal yapısındaki değişmelerin hem ürünü, hem de belirleyicisidir. Bu anlamda, kentleşme bir taraftan bu yapılardan geniş ölçüde etkilenirken, diğer taraftan bu yapıları dönüştürme, biçimlendirme ve değiştirme gücüne sahiptir. Bu geniş etki-tepki zincirini değerlendirmeye yönelik kurumlar genellikle modernleşmeci yaklaşımla, kentleşme olgusuna tarih içinde kentin kazandığı ekonomik, toplumsal ve siyasal işlevler bağlamında açıklama getirmektedirler. Kentleşme olgusunu bu yaklaşım çerçevesinde açıklamaya çalışanlara göre: kentleşme toplumsal kuruluşlarda belirli zaman aralıklarıyla, adeta ardı ardına yaşanan gelişme ve değişmelere karşılık gelmektedir. Bu gelişim ve değişimleri insanların mekanda bir noktaya yerleşmesi; sanayi öncesi kentin ortaya çıkması, sanayi kentinin oluşumu ve metropolitenleşme olarak sıralayabiliriz.

İlk aşama, tarihte ilk uygarlıkların ortaya çıkmasıdır. Bu aşamada insanlar salt tüketime yönelik üretim yaptıkları ve benzer üretimi yapanların yaşadığı yerleşim sistemleri diğerlerinden farklılaşmadığı için henüz kent oluşmamıştır.

İkinci aşama ise, ilk kentlerin doğuşuna karşılık gelmektedir. Bunda önemli etkenin “verimli toprak” ve “uygun doğal koşulların” olduğu söylenebilir. Eski Yunan ve Roma’da köylerdeki yaşantının ekonomik gelişmeye bağlı olarak iyileşmesi, toprak sahipleri ve tüccarların zenginleşerek ülkenin kontrolünü ellerine geçirmesi sonucunda, yerleşimler emniyeti sağlamak amacıyla kentlerin etrafını duvar ile çevirmişlerdir. Böylece bir kent hudutları dahilindeki müşterek hayat içinde teşkilatlanmış, hukuken hür insanlardan kurulu bir devlet topluluğu anlamında “polisler” ve “civitas”lar ortaya çıkmıştır.²⁴ Kale ardına sığınan kentlerin bu durgun yapıları uzun sürmemiş, kentler surların dışına taşarak gelişmesini sürdürmüştür. Küçük kent halkına X.yüzyılda ihracatla uğraşan tüccarların da katılımıyla, XII. Yüzyıla kadar sürecek “zanaat ekonomisi” dönemi

²³ İlhan Tekeli, “Kent Planlaması ve Kent Araştırmaları”, Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Bilim, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara, 1998, s. 1

²⁴ Zerrin Toprak, a.k., s.2

başlamış ve bu dönemde kentlerin önemli ölçüde geliştiği görülmüştür. Ayrıca bu dönemde kentlerin gelişmesinde Haçlı seferlerinin de etkisinin olduğu görülür. Ticaret erbabının korporasyonlar (loncalar) halinde teşkilatlanması onlara iktisadi üstünlük kazandırmıştır. Bu dönemde kentlerin meslek (zanaat) faaliyetleri ile bütünleşerek geliştiği görülür. Kentlerin mekan olarak ortaya çıkışı, tarım ve tarım dışı üretim teknolojisindeki gelişmeler sonucunda oluşan artı ürüne pazar arayışı, artı ürünü denetleyecek bir örgütlenme biçimi'nin (devletin) oluşumu ve toplumdaki sınıfsal farklılaşma ile beraber yönetici sınıfın belirginleşmesiyle eş zamanlıdır. Modern kapitalizm öncesi bu dönemde kentsel yerleşim alanları arasındaki farklılığın belirleyicisi, tarımsal faaliyetlerden elde edilen artı ürünün dağıtımını düzenleyen siyasal iktidardır.

Bir sonraki aşamada ise, bir yandan ticari faaliyetler gelişirken, diğer yandan sanayileşme hareketleri hızlanmakta ve tarımsal üretimde modern teknolojiler kullanılmaya başlanmaktadır. Endüstri devrimi, kentleşme sürecinde gelişmeyi etkileyen önemli bir aşamadır. Özellikle İngiltere'de endüstri alanındaki yeni buluşların yanı sıra, tarım alanındaki ilerlemeler ve mülkiyetle ilgili yeni gelişmeler, köylülerin endüstri bölgelerine göç etmelerine neden olmuştur. İngiltere'de başlayan bu hareket kısa zamanda başka ülkelere sıçramıştır. Bu ülkelerde de kırdan gelen insanlar kentlerin etrafında sefil bir şekilde yaşamaya başlamışlardır.²⁵ Sanayi kenti, bu anlamdaki kent sözcüğünün ilk örneklerini oluşturur. Bununla birlikte, iş yaratma imkanlarına ve gelişme potansiyeline sahip bu kentler, zamanla nüfus ve iş yerleri yoğunluğu belirli bir limitin üzerinde bulunan, bu nedenle de yaşama ve konut koşulları zorlanan hatta sosyal dokusu bozulan yerleşim alanları haline gelmişlerdir. Bu gelişmeyle birlikte "sosyal devlet" kavramının da geliştiği görülür. Endüstri devriminin kentte yarattığı bu değişim, kentin fiziki planlamasını da etkilemiş; kentin dışında veya uzağında yeni yerleşim alanları oluşmuştur.²⁶

Bu dönemde kentler sanayi kapitalizmi mantığına uygun olarak yaygınlaşan kitlesel üretim ve tüketim kalıpları için emek arzı ile hizmet ve ürün

²⁵ Toprak, a.k., s.3

²⁶ a.k., s.4

talebinin bulunduğu mekanlara dönüşürken, sanayileşme kapitalist dönüşümü yaşayan toplumlarda ulusal pazar yapısını, bölgesel ekonomik birimlerin ortaya çıkışını ve hatta dünya ölçeğinde pazar ilişkilerini doğurmuştur. Kapitalist dönemde kırsal kesimin faaliyetlerinden doğan artı ürün üzerinde sömürü ilişkilerinin egemen olduğu kentler, sanayi kapitalizmi döneminde kırsal kesimin demografik ve kültürel istilasına uğramışlardır. Böylece, bir yandan kapitalist üretim ilişkileri çerçevesinde yığın üretim büyük ölçüde kırdan kente göç eden işçi sınıfı eliyle gerçekleştirilirken, işçi sınıfı artı değeri yarattığı kent merkezlerinin uzağında, salt adı kent olan sağlıklı ve düzensiz mekanlarda yaşamaya mahkum edildiler. Sanayi kapitalizminin ezici baskısı altında yaşamlarını sürdüren bu sınıflara barınmaları için dayatılan mekanlar; kent bilimi literatüründe bilinen adıyla “yoksulluk yuvaları”dır.

Kentleşmenin toplumsal kuruluşların gelişme süreci bağlamında dördüncü aşaması metropolitenleşmedir. Bu uydu kent veya bahçe kentler şeklinde de ifade edilir. Büyük kentin kendi içindeki mekansal-fonksiyonel kademeleşmeyi ifade eden metropolitenleşme, ileri kapitalizmin bir ürünüdür. Bu değişme son aşamasında geleneksel sayılabilen temizlik, ulaşım gibi yerel günlük kentsel hizmetlere kentin ekonomik sorunlarını da ilgilendiren yeni hizmetler katmıştır.

Kentleşmeyi toplumsal kuruluşların gelişimi bağlamında ele alan modernleşmeci bakış açısı, batı dünyasında kentlerin gelişimini açıklamada bir ölçüde yeterli iken, batı dışı, çevre ülkelerinin kentsel gelişim ve değişim süreçlerini, kentleşmenin sosyo – ekonomik ve siyasi yapılara etkisini açıklamada yetersiz kalmaktadır. Çünkü, batı dünyası için geliştirilmiş bir açıklama modelinin, farklı tarihsel koşullara ve mekansal özelliklere sahip diğer ülkelerin gelişimini açıklamaya yönelik genişletilmesi, olguların açıklanmasında yetersiz kalınmasına neden olmaktadır. Yine, batının kentleşme süreci değerlendirilirken, sosyo-ekonomik gelişme süreci benzer ülkelerin kentleşmesinde zamana ve mekana eş derece ağırlık tanınmaması, birinin diğerine indirgenmesi nedeniyle,

her ikisini de eş zamanlı kavramsallaştıran yaklaşımların geliştirilememesi şeklinde modernleşmeci bakış açısına çeşitli eleştiriler getirilmektedir.²⁷

Tarihsel süreçte, dünya coğrafyasında kentlerin, modernleşmeci yaklaşımda ileri sürüldüğü gibi, sürekli bir evrimsel çizgi üzerinde gelişmediği, yukarıda belirtilen aşamaların düz bir çizgi üzerindeki duraklar olmadığı, farklı tarihlerde, dünyanın farklı mekanlarında birbirinden çok farklı gelişim çizgileri bulunmaktadır. Günümüzde aynı kentsel mekanda, eş zamanlı olarak modern öncesi ve modern kent yapılarının, toplumsal ilişki ve kurumların, yan yana, iç içe geçmiş olduğunu görmekteyiz.²⁸

C. Gelişmekte Olan ve Gelişmiş Ülkelerde Kentleşmenin Genel Özellikleri

Gelişmiş ülkelerin geçirdikleri ekonomik, sosyal ve siyasal oluşumda sanayileşme süreci; eski siyasi, ekonomik ve sosyal ilişkileri geride bırakarak, yeni ilişkilere yol açmıştır. Bu süreç sadece sanayileşen ülkeleri değil, sürecin dışında kalan toplulukları da etkilemiş ve yeni ekonomik ilişkiler kısa sürede sosyal ve siyasal değişimlerin başlıca nedeni olmuştur.²⁹

Günümüzde özellikle az gelişmiş yada gelişmekte olan ülkeler hızlı bir kentleşme sürecini yaşamaktadır. Az gelişmiş ülkelerin kentleşme biçimleri sanayileşmiş toplumların kentleşme biçimlerinden farklıdır. Batı’da kentleşme ekonomik kalkınmanın öncülüğünde gerçekleşmiştir. Fakat gelişmiş batı toplumlarıyla aynı gelişme düzeyine ulaşamamış olan öteki toplumlarda kentleşme, ekonomik kalkınmayla paralellik göstermemektedir. Çünkü, kırdan kente gelen nüfus, kentteki sermaye yoğun sanayileşme sürecinde üretici rolünü oynayamamıştır. Öte yandan örgütlenmeden büyüyen kentler, gelişmiş ülkeler ile

²⁷ Oğuz Işık, “Globalleşme Süreci ve Kentin/Kentliliğin Değişen Anlamları”, Birikim, S.68-69, Ocak 1995, s.14

²⁸ Gülgün Tosun, Tanju Tosun, “Türkiye’de Kentleşme- Siyasal Yapılanma İlişkisi”, Amme İdaresi Dergisi, C:28, S.4, Aralık 1995, s.47

²⁹ A.Vahap Taştan, Değişim Sürecinde Kimlik ve Din, Kayseri Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Kayseri, 1996, s.28

olan ilişkilerinde, gelişmiş ülkelerin sermaye teknoloji ve kurumlarının aktarılmasında yetersiz kalmaktadır.

Bu farkların belirlediği özellikler, az gelişmişlik düzeyleri farklı toplumsal yapılarda biçimlenen kentlere yansımaktadır. Kentleşme bir anlamda az gelişmiş ülkenin modernleşme derecesinin de bir göstergesi durumundadır.³⁰ Gelişmiş toplumlar kentsel nüfusun kırsal nüfusa hakim olduğu toplumlardır. Gelişmekte olan ülke de, gelişme süreci içerisinde bu süreci yaşar; bu ülkelerde de kentli nüfusun toplam nüfusa oranı artar. Fakat az gelişmiş toplum kentleri batılı toplumlara oranla aynı gelişme düzeyinde iken çok daha ciddi bir nüfus baskısına tabi ve göç çeken merkezler olmuşlardır. Ayrıca batı toplumlarındaki kentsel nüfus oranı günümüzün az gelişmiş toplumlarının kentsel nüfus düzeyinde iken batı'daki sanayileşme daha yüksek bir aşamaya ulaşmış bulunmaktadır.³¹

Türkiye örneğinde de, gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi, endüstrileşme hızı kentleşme hızıyla aynı düzeyde değildir. Kentleşme, endüstrileşmeden hızlıdır. Sanayileşmenin kentleşmeden yavaş olması sonucu, kentlerde iş bulamayan yada marjinal işlerde çalışan insanlar gecekondulu olgusunu kendi konut sorunlarına bir çözüm olarak görmüşlerdir. Bu çerçevede, gelişmekte olan ülkelerde sanayileşme, kentleşme düzeyinde olmadığından kentlerdeki istihdam yapısı doğal olarak, hizmetler sektörünün payının artmasına neden olmaktadır. Bu ülkelerin ekonomik yapısı ikili bir sistemi içermektedir. Bir yanda çağdaş düzeyde kapitalist ilişkilerin egemen olduğu bir kesim, öte yanda karşılıklı ilişkiler yolu ile getirilmiş bir çarşı sistemi.

Az gelişmiş ülkelerin kentleşmesi söz konusu olduğunda hızlı, çarpık, aşırı, dengesiz ve tek yönlü kentleşme gibi terimlerin sık sık kullanıldığı görülür.³² Bununla birlikte, aşırı, sahte yada hızlı kentleşme terimleriyle tanımlanmaya çalışılan gelişmekte olan ülkelerdeki kentleşmenin özelliklerini ve aynı zamanda da bu ülkelerde ortaya çıkan kentlerin gelişmiş ülke kentlerinden farklılıklarını şu noktalarda toplamak mümkündür.

³⁰ Ahmet Özer, Modernleşme ve Güneydoğu, İmge Yayınları, Ankara, 1998, s.27

³¹ İnan Özer, "Türkiye'de Kentleşme", Yeni Türkiye, S.23-24, Eylül-Aralık, Ankara, 1998, s.2334

³² Keleş, Kentleşme Politikası, a.k.,s.35

- a) Gelişmekte olan ülkelerde kentleşme, demografik açıdan sanayileşmiş ülkelere oranla daha hızlı artar.
- b) Söz konusu bu ülkelerde, büyük ve çok büyük (metropol) kentler orta ve küçük büyüklükteki kentlere oranla daha hızlı büyür.
- c) Kentleşen nüfusun çalıştırılmasına olanak verecek temel sanayi yatırımlarının yapılamaması yüzünden, işgücü marjinal mesleklerde ve türlü hizmet dallarında yığılır.
- d) Kentleşme hareketinin belirli bölgelerde yoğunlaşmış, bu nedenle de kimi bölgelerin kentleşme oranları düşük düzeyde kalmıştır.
- e) Kentleşen nüfusun kent ve kamu hizmet gereksinmelerinin karşılanmasında etkinlikler ve aksamalar ortaya çıkar. Kentlerin kontrolsüz yayılması aynı zamanda kentsel çevre ve ekonomi üzerinde de ciddi etkiler yapar. Kontrolsüz gelişme nedeniyle konut, su, kanalizasyon ve kamu hizmetleri aşırı pahalı hale gelir. Kentler genellikle en verimli tarım toprakları üzerinde kuruldukları için, plansız büyüme de bu toprağın gereksiz kaybına yol açmaktadır. Böyle kayıplar özellikle ekilebilir toprakları az olan ülkelerde çok ciddi sorunlar doğurmaktadır. Kentin kontrolsüz yayılmasının bu etkilerinin kentteki şiddet, suç ve mafyalaşma eğilimlerini körüklediği de bir gerçektir.³³

Öte yandan gelişmekte olan ülke kentlerinde nüfusun yaklaşık %50'si gecekondualarda yaşamaktadır. Bazı ülkelerin kentlerinde bu oran %70-80'i bulmaktadır.

Gelişmekte olan ülke kentlerinde nüfusun böylesine hızlı artması bir yandan büyüyen nüfusa karşılık doğru dürüst yaşamaya yetecek temiz su, sağlık hizmetleri, okul, ulaşım gibi imkanların yetersizliği ve eğitilmiş sağlık personelinin bulunmaması gibi sorunlara neden olurken diğer yandan da bağımlılığa yol açmıştır.

³³ Vehbi Bayhan, "Türkiye'de İç Göçler ve Anomik Kentleşme", Toplum ve Göç, DİE Yayını, Ankara, 1997, s.188

Gelişmekte olan ülke kentlerini ve ekonomik yaşamlarını ilgilendiren en önemli sorunlardan birisi olan bağımlılığın, bir yandan kuzey-güney (Türkiye’de doğu-batı) uçurumunu gün geçtikçe artıran “ekonomik bağımlılık”, diğer yandan da ekonomik bağımlılığın kentsel yaşama yansıtılmış biçimi olan “kentsel bağımlılık” olmak üzere iki temelinden bahsedebiliriz.

Görüldüğü gibi azgelişmişlik günümüzde hızlı ve köklü bir yapısal değişimin eşlik ettiği dinamik bir olgudur. Geleneksel yapının çeşitli etkilerle çözülüp dağılması sonucu beliren ve giderek hızlanan bu değişimler, bir yandan toplumun yeniden biçimlenmesine yol açarken, bir yandan da çeşitli ve önemli sorunların kaynağı olmaktadır.

Gelişmekte olan ülkeler ile gelişmiş ülkelerin kentleşme biçimleri arasında demografik ve toplumsal farklılıklar söz konusudur. Demografik olarak, batı ülkelerinde nüfus artışının ve köy kent doğurganlık ayrımlarının, kentleşmede önemli rol oynamadığı ifade edilmektedir. Oysa, gelişmekte olan ülkelerde, II. Dünya savaşı sonrasında bebek nüfusu artışı yanı sıra, çoğu zaman sanıldığı gibi tersine, kentlerdeki doğurganlık oranlarının köylerden daha az olmaması, ama oranlarının da köylere oranla alçak bulunması, kentsel doğal nüfus artışının, köylerdeki doğal nüfus artışına oranla daha yüksek olduğunu göstermektedir.

Ekonomik olarak; Batı’da sanayinin verimi tarımsal işgücünü, büyük kentlerde sanayide de çalışmak üzere harekete geçirmiştir. Ekonomik gelişmeyle birlikte nüfusun çoğunluğu hizmet sektöründe toplanmıştır. Kentleşme, nüfusun tarımdan, tarım dışı, kentsel kesimlere yol açtığından, gelişmiş ülkelerin kentleşmeleri, haklı olarak kalkınma ile özdeş sayılmıştır. Gelişmekte olan ülkelerde kentleşme sanayileşmeden önde gitmekte, kesim değiştiren faal nüfus, tarımdan doğrudan hizmet dallarına aktarılmaktadır. Bunun sonucu olarak bu ülkelerde hizmet sektörü hızla büyümektedir. Toplumsal devingenlik ve orta sınıfın büyümesi, bu ülkelerin kentlerinde toplumsal yapıyı değiştiren bir nitelik taşımakta, gelir dağılımını daha da adaletsiz bir duruma sokmaktadır.

Toplumsal olarak; Gelişmiş ülkelerde, toplumsal değişmeyi başlatmada ve hızlandırmada kentin önemli bir değiştirici rol oynadığı görülür. Burada kent,

geleneksel kalıpları ortadan kaldıran, yeni kalıplar getiren bir toplumsal değişme kaynağıdır.

III- KENTLEŞME NEDENLERİ

Kentleşme hareketleri ekonomik, siyasal ve hukuksal, teknolojik ve sosyo-psikolojik etmenlerin etkisi altında oluşur. Gerçekte, bu beş kümede toplanan kentleşme etmenlerini birbirinden kesinlikle ayırmanın olanağı yoktur. Her biri bir diğerinden etkilenen, birbirlerinin içinde olan etmenlerdir.

A. Ekonomik Nedenler

Yüzyılımızdaki kentleşme olayı, ekonomik ve teknolojik gelişmenin ürünü olup bir kez ortaya çıktıktan sonra insan varlığının her cephesini etkilemiştir. İlginç olan bu sürecin, kentlerde yaşamı değiştirmiş olmasının yanında, kırsal alandaki yaşamı da etkilemiş ve bir ölçüde, değiştirmiş olmasıdır.³⁴

Ekonomik nedenlerden bir kısmı, köylü nüfusu köyünden iten, tarım kesiminin içinde bulunduğu koşullardan kaynaklanan nedenlerdir. Bunlara itici etmenler, ya da olumsuz göç nedenleri de denir. Tarımda çağdaş üretim araçlarının kullanılması, makinenin tarıma girmesi, tarımsal üretim sürecinin her aşamasında ilkel yöntemlerin terk edilmesi, buna karşılık üretimi etkileyen yeni girdilerin artan oranda kullanılması, tarımda ihtiyaç duyulan insan gücü miktarını azaltmış, yani, kapitalistleşmiş tarım işletmeleri tarımdaki iş gücünün azalmasını sağlamıştır.

Ekonomik nedenlerden bir diğeri ise, köyün yeterince beslenemeyen, köyde umduğunu bulamayan nüfusu kent merkezlerine çeken nedenlerdir. Bunlara “çekici nedenler” yada “olumlu göç nedenleri” de denir. Sanayileşmekte olan toplumlarda, kentlerdeki iş olanakları kırsal yerleşime göre daha fazladır. Kentleşmenin ekonomik üstünlüğünü beş kategoride açıklayabiliriz. Bunlardan birincisi, uzmanlaşmadır. Uzmanlaşma, üretimi kolaylaştırarak, üretim sürecinin bölünmesini sağlamakta ve çok sayıda uzmana ihtiyaç yaratmaktadır. İkincisi, tasarruflardır. Tasarruflar birbirinin tamamlayıcısı olan birbirinin ürettiği mal ve

³⁴ Nephana Saran, Sosyal Antropoloji ve Etnoloji Dergisi, Sayı:4, 1986, s. 157

hizmetlere ihtiyaç duyan üretim birimlerinin, aynı yerleşme yerinde olmaları halinde sağladıkları ekonomik yarardır.

Üçüncüsü, kentleşme biriktirmeleridir. Bunlar ucuz ve kullanışlı ulaşım sistemi, yedek hammadde stokları yapma imkanı, işyeri yapmak için elverişli arsa, arazi ve yardımcı hizmetleri kapsar.

Dördüncüsü, ekonomik üretim araçlarının kentlerde ucuz ve kolay bulunmasıdır. Çünkü kentler, insan gücünün kolay bulunduğu yerlerdir. Son olarak ta kentte yaşayanlar kıra göre, mal ve hizmetlerden daha fazla yararlanırlar.

B. Teknolojik Nedenler

Teknolojik nedenlerin ilkinin, tarım tekniklerinin gelişmesi olarak ele alabiliriz. Sanayi ekonomisi öncesi tarım ekonomisi devrinde, çiftçiler zamanlarının çoğunu tahıl üretimi için kullanırken ve daha fazla insan gücüne ihtiyaç duyarken, tarım tekniğindeki gelişmeler hem üretim yapanların boş zamanını artırmış, hem de tarım işçilerinin bu kesimden diğerine geçmesine neden olmuştur.

Teknolojik nedenlerin bir diğeri ulaşım tekniklerinin gelişmesidir. Ulaşım teknolojisindeki gelişmeler kentleşmeyi iki yönde etkilemiştir. Her şeyden önce yetersiz ulaşım nedeniyle yalnızca çevresi için üretim yapan küçük sanayi kuruluşları ile yerel ticaret alanları ulaşımındaki ilerlemeler nedeniyle büyük üretim merkezleri haline gelmiştir. İkinci olarak, ulaşım nedeniyle insanların hareket edebilme olanakları artmıştır. İnsanların ulaşımı kolaylaştıran araçlardan faydalanarak kendilerine daha iyi yaşama olanağı sağlayacakları yerlerde toplanmaya başladıkları ve buraların genellikle zamanın sanayi bölgeleri oldukları görülmektedir.³⁵

C. Sosyo- Psikolojik Nedenler

Sosyo- psikolojik etmenler, köy ve kent yaşam biçimleri ve standartları arasındaki farklılıktan kaynaklanır. Bunlara genellikle, kentlerin çekici özellikleri

³⁵ Eyüp İsbir, Kentleşme ve Metropolitan Alan Yönetimi, Atilla Yayınları, Ankara, 1982, s.30

gözü ile bakılır. Gerçekten, kentlerin sahip bulunduğu bir çok toplumsal ve kültürel olanaklar ve hizmetler çok çekicidir. Kentlerin özgür havası, daha geniş bir kümeye mensup duygusu, kentli olmanın gururunu paylaşma, bu etmenlerin başlıcalarıdır. Kimi yerlerde ise, köyden kente göç etmeyi, belli bir toplumsal aşağılık duygusunu ortadan kaldıran bir “yükseliş” gözü ile bakılır.

D. Siyasal ve Hukuksal Nedenler

Ülkenin toprak mülkiyetini düzenleyen kanunlar da kentleşmeyi etkileyebilir. Toprak mülkiyetinin veraset yoluyla, intikal etme çeşidi ve toprağın büyüklüğü veya küçüklüğü de kentleşmeyi olumlu veya olumsuz etkileyebilir.³⁶

Ülkenin kentleşmeyi belirli bir plan çerçevesinde geliştirmek istemeleri, onları bu konularla ilgili kanun yapmaya yöneltmiştir. Nitekim kentleşmenin en üst düzeyde gerçekleştiği İngiltere sırasıyla 1946- 1965- 1968 senelerinde çıkartmış olduğu “yeni kentler kanunları” ile bu alanı düzenlemiştir.

IV- KENTLEŞME KAVRAMININ DEĞİŞİMİ SÜRECİNDE KENTLİ KİMLİKLERİN FARKLILAŞMASI

Dünya’da 1970’lerde başlayarak yaşanan ekonomik bunalıma çözüm arayışları kapsamında; yeni teknolojilerin ortaya çıkışı, üretimin yeni biçimlerde örgütlenmesi, üretim sürecinin ayrışması, tüketici gruplarının farklılaşması şeklinde yapısal dönüşümler gözlenmektedir. Bu yapısal farklılıkları modernizm-postmodernizm, fordizm-postfordizm, organize kapitalizm- disorganize kapitalizm şeklinde kavramsallaştırmak mümkündür. Özellikle son yıllarda sanayileşme stratejilerinde, üretim biçiminde, kentlere biçilen rollerde, kültürel yapılarda niteliksel farklılıklar gözlenmektedir. Ancak bu nitelik değişiminin özellikleri ve nedenleri henüz açıklanabilmiş değildir.

Bu yeni oluşan dünya düzeninde ortaya çıkan değişmelere paralel olarak gözlenen kentlerin rolündeki farklılaşma, Türkiye’de 1950’lerden beri gözlenen kırdan kente göç sürecinde, oluşmakta olan kentli kimliğinin söz konusu yapısal değişmelerden nasıl etkilendiğini ortaya koymaktadır. 1950-1985 arası köyden

³⁶ Eyüp İsbir, Şehirleşme ve Meseleleri, Baran Ofset, Ankara, 1991, s.29

kente göçün dinamiğini açıklamada akılcı-modernist yaklaşımlar geçerli iken, 1990'larla birlikte hızlanan küreselleşme ve yerelleşme, köy ve kentler arasındaki farklılığı kent kültürü lehine hızla ortadan kaldırmaya başlamış olup kuramsal düzeyde akılcı-modernist – bütüncü yaklaşımların yerini de parçacı ve post-modernist yaklaşımlar almaya başlamıştır.³⁷

A. Kavramsal Açıdan Yapısal Değişim: Postmodernizm-Postfordizm

Öncelikle fordist dönemin temel özelliklerini açıklayalım. Sermaye yoğun, büyük çaplı üretim birimlerinin yer aldığı, standartlaşmış üretimin yapıldığı, üretim maliyetlerinin düşürülmesinin rekabeti belirlediği bir dönemdir. Bu dönemin mekansal özelliklerine bakıldığında, üretimin standartlaşmış, kalitesiz ve emek yoğun kısmının az gelişmiş bölgelerde üretimin standart olmayan ve kalifiye iş gücü gerektiren parçalarının ise merkezi bölgelerde yoğunlaştığı görülür.³⁸

Fordist dönemden, post-fordist döneme geçişe ilişkin çok farklı nedenler ileri sürülmektedir. Bunlardan bazıları;

- 1960 sonlarında Japonya, Güney Kore gibi ülkelerin kitlesel ürün pazarında önemli bir güç olarak belirmeleri ve standart ürünler pazarının doğması.
- Elektronik, iletişim ve bilgisayar teknolojilerindeki gelişmeler.

Bunun sonucunda ortaya çıkan yeni üretim örgütlenmesinde, ana ilke, genel amaçlı bir çok ürünü üretebilecek teknolojilerin kullanılmasıdır. Ürünün kalitesi ve zamanında teslimi gibi özellikler fiyattan daha belirleyicidir. Kitlesel üretimin yerini esnek uzmanlaşma aldıkça küçülen, kendi bünyelerinde gerçekleştirdikleri fonksiyonları pazardan karşılamaya çalışan şirketler ortaya çıkmaktadır. Giderek küçülen firmalar içinde yeni ve esnek işbölümü

³⁷ Bahattin Akşit, "Türkiye'de Kent-Köy Sınıf, Din ve Etnisite Farklılaşmaları ve Toplumsal-Kültürel Bunalımdan Demokratik Çıkış", Türkiye'de Bunalım ve Demokratik Çıkış Yolları, Proje Raporu, Türkiye Bilimler Akademisi, Ankara, 1998, s.198

³⁸ Asu Aksoy, "Post-Fordizm Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Yeni Bir Yol Mu?" Endüstri Mühendisliği, Yıl:3, S.16, 1991, s.9

gerçekleştirilmektedir. Bu yeni işbölümünün mekansal yansıması ise, emeğin ucuz olduğu bölgelerde sürdürülen üretimin zamanında teslim ve kalite gibi kriterlerinin önem kazanması ile birlikte tekrar merkeze kayması doğrultusundadır.

Yapısal değişmeyi açıklayan kavramlaştırmalardan bir diğeri de postmodernizm'dir. Postmodernizm, tekelci kapitalizm tarihinde II.Dünya savaşından sonra başlayan yeni bir kültürel çerçeveye denk düşmektedir ve kapitalizmin kültürel mantığı olarak nitelendirilmektedir. Postmodernizm tanımlaması, modernizmin kurumlarını, politik eylemlerini, yasalarını, ahlakını ve düşüncelerini meşrulaştıran, bilgi kuramının yeniden ele alındığı, ilerleme kavramının içeriğini yitirdiği ve tercihleri farklı olan kişiliklerin geliştiği kaos dönemi olarak yapılmaktadır.³⁹ Yapısal farklılaşma içinde post-fordizm ve postmodernizm arasındaki ilişki önemlidir.

B. Üretim Süreçleri ve Kültürel Süreçler Gelişiminde Kavramlar Arasındaki Bağlantı

Post-fordizm ile postmodernizm arasındaki ilişkilendirme modern durumun biterek, postmodern durumun bağladığı kabulünden kaynaklanmaktadır.

Buna göre modernite içinde fordist üretim biçimi ve kültür süreçleri yer almaktadır. Modernite içinde kültürün iki önemli özelliği vardır; birikerek aktarılıp, evrimsel bir değişme göstermesi ve zaman içinde kültür öğelerinin birbirlerini etkileyerek bütünlük kazanması. Modernite içinde kültürde ilerleme ve bütünleşme yolunda bir eğilim vardır. Kültürde var olan bu bütünleşme eğiliminin belirgin yansıması, batıda sanayileşmeye koşut olarak ortaya çıkan, kırdan kente göç sürecinde; kentte gözlemlenen, bireyci-anonim ilişkiler içinde olan, kişisel hazlarını (duygularını) ön plana alan cemaat içindeki değerlerini arka plana itmiş bireyin bütünleşmiş kentsel kültürüdür.

³⁹ A. Eraydın, Post-fordizm ve Değişen Mekansal Öncelikler, ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Ankara , 1992, s.9

Postmodernite içinde ise kültürel parçalanma söz konusudur. Postmodern durumda bütünleşmiş tek bir kültürden yada parçaların aralarında işlevsel bir ilişkiyle oluşturdukları, anlamlı bütünden söz etmek mümkün değildir.

C. Kentlerin Rolünde Farklaşma

Fordist üretimin mekansal yansıması bağımlı kentleşmenin özelliklerini yansıtır. Bu çerçevede gelişmiş ülke kenti ile, azgelişmiş ülke kenti arasında bir bağımlılık ilişkisi tanımlanmaktadır. Bağımlı kentleşme kavramı ile, azgelişmiş ülkelerdeki kentleşme olgusuna bakıldığında, piyasa mekanizması içinde dışa bağımlı ithal teknoloji ile kalkınmaya çalışan azgelişmiş ülkede kalkınma süreci içinde kırsal ve kentsel alanlarda bir modern kesim oluşmaktadır. Ancak azgelişmiş ülkelerde modern kesimin gelişme hızı kentlerde ya da köylerde bütün işsizlere iş olanağı sağlamaktan uzak kalmaktadır. Bunun sonucunda bu ülkede marjinal kesim ve gecekondular doğmaktadır.

Türkiye’de olayın kültürel boyutu, modern kültürün belirtilen evrimle ve ilerleme özelliklerine koşut olarak göç eden kişi ve grupların kent mekanındaki konumu kararlı hale gelince, kentsel bütünleşme olgusunun tamamlanmasıyla açıklanmaktadır. Böyle bir kavramlaştırma içinde azgelişmiş ülkede, modernleşmenin gerçekleşmesiyle kültürel bütünleşmenin sağlanacağı düşüncesi yer almaktadır. Bunun altında ise modernitenin ilerlemeci ve evrimci bakışı içinde azgelişmiş ülkelerin ilerleyerek batının sanayileşme ve modernleşme süreçlerini yaşayacakları ve kentlerin sanayileşmiş, bütünleşmiş kentli kültürünün yer aldığı bir konuma ulaşacakları kabulü bulunmaktadır.⁴⁰

Azgelişmiş ülkelerde kırsal nüfus kentlere akmaktadır. Kentlerin ulaşım-iletişim ağlarının kesişme noktaları olarak önem kazanması, uluslar arası metropollerin, bu ağda en çok noktayı kontrol eden yer haline gelmeleri sonucunu doğurmaktadır.

⁴⁰ Rana Aslanoğlu, a.k., s.93

D. Kentleşmenin Toplumsal Etkileri

Kent yaşamı, çevre yönünden kırsal yaşamından büyük ölçüde farklıdır. Kent, doğadan nispeten tecrit edilmiş, insanın yarattığı çevre, yani hakim çevredir. Bu çevre, meslek ve gelir dağılımı yönünden kırsal alanlardan farklıdır. Nüfusun önemli bir kısmı, tarım ve hayvancılığın dışında kalan imalat, sanayi, ticaret ve profesyonel alanlara yöneliktir. Bunun yanında kentlerde kişiler ve gruplar arası ilişki derecesi yüksektir. Fakat bu ilişkiler, ikinci derece ilişkiler olup, kısa, tesadüfi ve yüzeyseldir. Ancak, büyük göç alan kentlerde hemşehri ve memleketli sayısının çok oluşu, ilişki ve temasın derecesini ve cinsini etkilemekte ve muhtemelen yeni gelenlerin kente uyumunu sağlayan sosyal bir mekanizmayı geliştirmektedir.⁴¹

Kırsal bir yöreden (toplumdan) şehirleşmiş bir topluma geçiş, toplumsal hayatın her cephesinde büyük ölçüde değişiklikler meydana getirmektedir. Kent, sadece fiziksel çevrenin değiştirilmesi ve ekonomik ihtiyaçların karşılanması konusunda bir değişiklik olarak algılanmamalıdır. Fiziki çevrenin değiştirilmesi ve ekonomik organizasyonun yeni şekiller alması yanında, şehirleşmenin, kültüre, sosyal yapıya, davranış biçimlerine, karar oluşum süreçlerine, etkileri olmaktadır.⁴² Kentlerde işbölümünün çok ilerlemiş olması, büyük nüfus yığılmaları ve çok yoğun insan ilişkileri, bürokratik bir yapılaşmayı yaygınlaştırmıştır. Bu ortamda geleneksel toplumsallaşma ve toplumsal denetim yolları işlerliğini yitirmektedir.⁴³ Böylece, kentleşme, herhangi bir yerleşmeyi yalnızca fizik ve ekonomik bir yapı haline getirmekle kalmayıp, ayrıca kendine özgü bir yaşama biçimi ve kent kültürü de yaratmaktadır. Sanayileşme ile birlikte, ekonomik gelişme ve teknolojik inkişaf ile, yeni iş kollarının ortaya çıktığı, iş bölümünün çok daha kompleksleştiği, yeni sosyal grupların oluştuğu, kentte yaşayan kitlelerin kentleşme ile oldukça heterojen bir yapı kazandığı görülmektedir.

⁴¹ Nephân Saran, a.m., s. 164

⁴² Orhan Türkdoğan, Değişme, Kültür ve Sosyal Çözüm, Birleşik Yayıncılık, 2.baskı, İstanbul, 1996, s. 112

⁴³ Özer Ozankaya, a.k., s.336

Nüfus ve çevre bakımından sınırlı küçük toplumlarda ilişkilerin yüz yüze olması yani insanların yaşantılarını paylaşmaları, toplumun türdeş, (homojen) bir takım niteliklere sahip olmasını zorunlu kılar. Nüfusun yoğunlaştığı bölgelerde ise bu türdeşlik yerini ayrı türden (heterojen) niteliklere bırakmaktadır.⁴⁴ Buradaki insanlar, birbirleriyle olan ilişkilerini “ben” eksenini yönünde değerlendirmektedirler. Dolayısıyla bireylerin gerek yaşama biçimlerinde, gerekse düşünce, davranış ve ilişkilerinde meydana gelen bu değişiklik onları yeni bir hayat tarzına uyum sorunu ve çabasıyla karşı karşıya bırakmaktadır. Bu noktada kentleşme hareketlerinin toplumsal etkileri yeni bir görünüm kazanmaktadır.

Kentleşme özellikle kırsal çevrelerden gelen bireylerle oluşmakta ise, geleneksel davranış ve ilişkiler zamanla kaybolur. Kırsal toplulukların belli başlı özellikleri, kişilerin yaşayış ve davranışlarının belirli kalıplar içinde cereyan etmesi ve az sayıda rollere sahip olunmasıdır. Şehir yaşantısı ise, geleneksel davranış ve ilişkileri yeni ve değişik koşullar içinde eritmekte ve (assimilation) kişiyi sayısız roller içine itmektedir.⁴⁵ Bu durum bir takım düzensizliklerin ve sorunların kaynağı olmaktadır. Köysel yaşama şartlarına alışkın ve şehirselleşmeye uyum çabası içinde bulunanlarda; aile hayatında değişimler, yeni koşullara uyum sorunları, suçluluk, fuhuş, alkolizm, kapkaççılık, uyuşturucu madde alışkanlığı, akıl hastalıkları, intihar ve benzeri sosyal düzensizlikler daha yoğun olarak ortaya çıkar.

Kentlere göç konusunda UNESCO örgütü tarafından yapılan araştırmada şu sonuçlar ortaya çıkmıştır. Kente gelenler başlangıçta kendi köyünden gelmiş akraba veya ahabalarının yanına yerleşmekte ve sonra yavaş yavaş şehir hayatıyla ilişkiler kurmaya başlamaktadırlar. Yeni gelenler, uymaları gereken pek çok yeni durum içinde; öncelikle hayatlarını devam ettirecek yeni geçim kaynakları arama, kendilerine uygun bir iş bulma ve aileyi barındıracak bir çatıya sahip olma gibi sorunlarla karşılaşır. Uyum sorunu ise, daha farklı bir biçimde, uzun vadeli ve psikolojik kökenli olarak ortaya çıkmaktadır. Yerleşilen çevre ile ilgili olarak geleneklerde zayıflama ve buna bağlı olarak da bireyin bazı kişisel ve ailevi

⁴⁴ Birsen Gökçe, Gecekondu Gençliği, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1971, s.1

⁴⁵ Gökçe, a.k., s. 2

sorunlarında artış görülmektedir. Bu sorunların sayı ve oranı, toplu halde kendi köyünden gelmiş ve şehirsal bölge içinde eski özelliklerini bir dereceye kadar koruyacak şekilde yaşayanlarla düşük, heterojen yerleşmelerde ise yüksek olmaktadır.⁴⁶

Kırsal nüfusun gelişmiş büyük şehirlere göçü ile özellikle konut, giyim gibi dış görünüşler yanında, kişiler arası ilişkiler, davranış, tutum ve değer yargıları da değişmektedir. Göç eden kırsal nüfusun temel ihtiyaçlarının karşılanması için gerekli alt yapı yatırımlarının yapılamaması, “ucuz şehirleşmenin” kötü şehirleşmeye yol açması sorununu doğurmaktadır. Şehirleşme olayıyla birlikte, ekonomik, sosyal yapı ve siyasal davranışlarda meydana gelen değişmeler arasındaki etkileşim süreci, kentleşme olayının ortaya çıktığı kentin koşullarıyla belirlenir.

V- TÜRKİYE’DE KENTLEŞME

Kentleşme demografik olduğu kadar, ekonomik, sosyal, siyasal ve teknolojik boyutlar da içeren evrensel bir olgudur. Bu bağlamda, yani ekonomik, sosyal, siyasal ve teknolojik değişmelerin bir sonucu olarak ortaya çıkan kentleşme, bu özelliğiyle, bir bağımlı değişken niteliği kazanmaktadır. Öte yandan, kentleşme aynı zamanda, toplumun ekonomik, sosyal ve siyasal yapısını, insan tutum ve davranışlarını, teknolojik gelişmeleri vb. etkileyen bir süreçtir. Kentleşme, bu anlamda bağımsız bir değişkendir. Kentleşmenin, bir bağımlı ve bağımsız değişken olarak algılanıp, değerlendirilmesi, onun salt kırdan kente yönelik bir nüfus hareketi olmadığını ortaya koymaktadır.

Kentleşme, hem özellik hem de etkileşim bakımından birden fazla yönü bulunan, evrensel nitelikler sergileyen bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır.

A. Türkiye’de Kentleşme Nedenleri

Türkiye’de kentleşme nedenlerine genel olarak bakıldığında, Türkiye’de kentleşme nedenlerinin en klasik açıklaması itici, iletici ve çekici faktörler şeklindeki gruplandırma’dır. Bunun haricinde kentleşmeyi ekonomik, sosyal,

⁴⁶ Gökçe, a.k. s.2

siyasal nedenlerle açıklayanlar yada klasik ve çağdaş kentleşme nedenleri şeklinde ayırım yapanlar da görülmektedir. Bu yaklaşımlar bağlamında kentleşmenin oluşumunu hazırlayan nedenleri iç ve dış etmenler şeklinde ayırabiliriz. İç etmenleri; demografik nedenler, tarımsal yapıdaki değişimler, itici-çekici, iletici, siyasal, hukuksal ve sosyo-psikolojik nedenler olarak, dış etmenleri ise, II.Dünya savaşı sonrası uluslar arası ekonomik, toplumsal ve siyasal olaylar oluşturmaktadır. Burada bu etmenleri birbirinden ayırarak konuyu açıklamak imkansızdır. Çünkü ele alınan bu etmenler birbirini etkiledikleri gibi, birbirinden de etkilenmektedir.

1. İtici-Çekici Etmenler

Kentleşmede itici ve çekici nedenleri, tarımsal yapıdaki değişimler, kent ve köy yerleşim birimlerinin sosyal ve kültürel açıdan farklı imkanlar sağlaması ve demografik nedenler olarak özetleyebiliriz.

Tarımsal Yapıdaki Değişimler: Türkiye’de 1950’li yıllardan itibaren gerçekleştirilen altyapı yatırımlarına paralel olarak tarımda makineleşme kırsal yörelerde, bir yandan tarımda sermaye malı kullanımını yoğunlaştırarak işgücü fazlalığına yol açarken, diğer yandan hem genel ekonomik yapının hem de tarım sektöründeki sosyal yapının değişmesi sonucunu getirmiştir.⁴⁷

Tarım kesimindeki değişimleri kısaca özetleyecek olursak;

Tarıma Yeni Bir Teknoloji Girmesi: Türkiye’de son 35-40 yıl içerisinde tarımda makineleşmede önemli bir yol alınmıştır. Yeni tarım araçlarının kullanıma girmesi (özellikle, Marshall yardımı çerçevesinde küçük oranlarda pulluk, traktör, biçer-döver gibi ve üretime tanınan kredi ve sübvansiyonlarla) bir kısım nüfusun açığa çıkması veya atıl kalması sonucunu doğurmuştur. Açığa çıkan bu nüfus tarım sektöründe iş bulamadığından kentlere göçmektedir. Yalnız buradaki nüfus hareketini, sektörler arasındaki işgücü transferi şeklinde değil, tarım sektöründen kente gelen bir işgücü transferi şeklinde değerlendirmek gerekir.

⁴⁷ Toprak, a.k., s.16

Türkiye’de tarım kesimine ilişkin bir diğer gerçek ekilebilir toprakların son sınırına ulaşmış olmasıdır. Bu nedenle, tarımsal etkinlikler için yeni toprak kullanmak olanağı yoktur. Böylece makineleşme sonucu işini kaybeden işçiler için kente gitmekten başka çare kalmamıştır. Kente gelen bu kırsal işgücü belli bir uzmanlığa sahip olmadığı için ya hizmet sektöründe tekrar gizli işsiz niteliği kazanmış; yada marjinal sektör adıyla anılan seyyar satıcılık, ayakkabı boyacılığı ve kapıcılık gibi faaliyetlerde bulunmuşlardır.⁴⁸

Toprak Yetersizliği ve Toprakların Mirasla Parçalanması: Toprak mülkiyetinin dengesiz bir şekilde mirasla parçalanması yüzünden, az toprağa sahip veya topraksız köylü kente göç etmektedir. İkiyüz dönümden küçük toprak sahipliğinin yaygın olduğu kesimlerde toprakların dörtte birinin 25 yıl içinde erozyon ile yitirildiği gözlenmiştir. Dolayısıyla erozyon ve iklim koşulları bu itici etkenlerin gücünü artırmaktadır.⁴⁹

Enstantif Tarıma Geçiş: Enstantif tarımda makineleşme olmasa da emek açığa çıkabilmektedir. Açığa çıkan bu emek insanları göçe zorlamaktadır. Kentleşme komisyonunun tespitine göre kentleşmenin temel nedeni topraktan kopma olayıdır. Topraktan kopma varsa, ister kentte olsun, ister kırdan mutlaka bir nüfus birikimine sebep olmaktadır.

Toprak Ağalığı ve Kan Davası: Toprak sahiplerinin ve çeşitli topluluk liderlerinin baskısı ve kan davası kırsal göçmenliğin diğer itici sebeplerindendir. Yine, diğer köylerle geçimsizlik, susuzluk, kuraklık, sel, deprem, kasırga gibi doğal koşullar ve afetler de kırsal itici unsurları arasında sayılabilir. Köylerdeki ataerkil aile kurumunun parçalanması da insanları kırdan iten sebepler arasında gösterilebilir.

Kent ve Köy Yerleşim Birimlerinin Sosyal ve Kültürel Açından Farklı İmkanlar Sağlaması: Kentleşme sadece itici faktörlerin etkisiyle gerçekleşmez. Bir kitlenin kırdan kente göç edebilmesi için, ikinci bir etmen olarak o kentin çekici bir güç olarak devreye girmesi gerekmektedir.

⁴⁸ Emre Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, Remzi Kitabevi, İstanbul, 2000, s.152

⁴⁹ Ruşen Keleş, Kentleşme Politikası, a.k., s.66

Tarıma teknolojinin girmesi ve bununla ilgili olarak tarım sektörüne gelir transferi iktisadi itici nedenlerden sayılmakla birlikte, bu nedenler kadar önemli olan, kır ve kent yerleşim alanları arasında sosyal ve kültürel imkanların farklı oluşudur. Köy- kent gelir farklılığı, kentteki daha iyi ve ileri eğitim olanakları, kentin çekiciliği ve serbest yaşamı, iş bulma ümidi, kentteki daha yüksek hayat standardı, yeterli ve çağdaş sağlık hizmetlerinden daha yaygın olarak yararlanma ve ulaşım gibi kentsel imkanlar çekici etmenleri oluşturur. Kente göç etme nedenleri ve oranlarını şöyle özetleyebiliriz.

Tablo1: Kente Göç Etme Nedenleri

		Kuru Köyler (%)	Sulu Köyler (%)	Top./Ort.(%)
1	Geçim Kolay	2.6	2.0	2.3
2	İş Bol	9.9	7.9	8.9
3	Olanakları Çok	18.5	23.8	21.9
4	Yaşam Renkli	8.6	25.2	16.9
5	Uyum Zor	23.2	28.5	25.8
6	Yaşam Güvensiz	9.9	27.2	18.9
7	İnsanları Çıkarıcı	9.9	31.1	20.5
8	Yaşam Pahalı	47.0	61.6	54.3
9	Diğer	4.6	3.3	4.0

Kaynak: Ahmet Özer, Modernleşme ve Güneydoğu, İmge Yayınları, 1998, s.219

Demografik Nedenler (Kentleşmenin Demografik Gelişimi): Ülkemizdeki kentleşme açısından kırsal ve kentsel yörelerdeki demografik gelişmenin değerlendirilmesi, her iki alandaki doğurganlık ve ölüm oranlarının mukayesesiyle yapılabilir. Türkiye'nin demografik yapısı, bu yapının özellikleri ve nüfus eğilimleriyle birlikte az gelişmişliğin belirgin özelliklerini yansıtmaktadır. Diğer bir deyişle, ülkemizde nüfus, az gelişmişliğin bir göstergesi olarak çoğunlukla kırsal kesimde toplanmakta, bu kesime egemen olan yüksek doğurganlık eğiliminden ötürü nüfus hızlı bir şekilde artmaktadır. Bu eğilim, 1927

ile 2000 arasında sayım yıllarına göre, kentsel nüfus ve buradaki artış oranını gösteren aşağıdaki tablolardan da görülebilmektedir.

Tablo2: Toplam Nüfus ve Kentsel Nüfusun Gelişimi (1927-2000)

Yıllar	Toplam Nüfus	Kentsel Nüfus (bin)	(%)	Kırsal Nüfus (bin)	(%)
1927	13.448,270	3,306	24,2	10,342	75,8
1935	16.158,018	3,803	23,5	12,355	76,5
1940	17.820,950	4,346	24,4	13,475	75,6
1945	18.790,174	4,687	24,9	14,103	75,1
1950	20.947,188	5.244	25,0	15,703	75,0
1955	24.064,763	6.927	28,8	17,138	71,2
1960	27.754,820	8.860	31,9	18,895	68,1
1965	31.391,421	10.806	34,4	20,585	65,6
1970	35.605,176	13.691	38,5	21,914	61,5
1975	40.347,719	16.869	41,8	23,479	58,2
1980	44.736,957	19.645	43,9	25,092	56,1
1985	50.664,458	26.866	53,0	23,799	47,0
1990	56.473,035	33.326	59,0	23,147	41,0
2000	67,803,927	44,006,274	65,0	23,797	35,0

Kaynak: DİE,

Ülke nüfusumuz azalan oranlarda da olsa artmakta ve kent nüfusunun toplam nüfus içindeki payı hızla büyümektedir. Toplam nüfus artış hızı 1935 yılında %2.1, 1950 yılında ise %2.2'ye ulaşmıştır. 1970 yılında bu oran %2.5 iken, 1980 yılında %2.1'e düşmüş ve 1985 yılı itibariyle tekrar artarak %2.5'e ulaşmıştır. 1990-1993 yılları için bu değer %2.2'dir. 1990-2000 döneminde nüfus artış hızı yıllık ortalama, binde 18,3'tür

Cumhuriyetin ilk yıllarında, kırsal nüfusun genel nüfus içindeki payı yüksektir. 1927 yılında ketli nüfusun genel nüfus içindeki payı %24. 2 iken, kır nüfusu için bu pay %75.8'dir. Ancak zaman içinde kentli nüfus artmış, 1980

yılında %43.9 ile kırsal nüfusa yaklaşmıştır. Daha sonraki yıllarda değişme kırsal alanlar aleyhine olmuştur. 1990 yılında da %59'a ulaşan kent nüfusu oranının 2000 yılında %65 olduğu görülmektedir. 1990-1995 döneminde düşme gösteren kentleşme hızının iç ve dış ekonomik ve sosyal etkenlerle 1990-2000 döneminde yeniden arttığı görülmektedir.

Nüfus'daki bu artış hızının toplumsal içerimleri yanında, özellikle kalkınma çabaları yolunda önemli engeller yarattığı yetkili organlarca benimsenmeye başlandıktan sonradır ki pro-natalist politikalara son verilmiş, doğumların denetim altına alınarak sınırlandırılması amacıyla 1965'te Nüfus Planlaması Yasası yürürlüğe girmiştir.

Özellikle 1950'lerden sonra artarak yoğunlaşan iç göçler ve kentleşme, kentli nüfusu, genel nüfusun temel öğelerinden biri haline getirmiş, kent koşullarının çok çocukluluk eğilimini sınırlayıcı etkilerinden dolayı, doğurganlık düzeyi düşmüş ve böylelikle genel doğum oranı önemli ölçüde azalmıştır. Bunun, kente göçen aile yapısını etkileyici rolünün bir sonucu olduğu da ifade edilebilir. Aile içersindeki ataerkil işbölümü ve kadının çalışma yaşamına katılması ile ilgili değişiklikler yanında buna ilişkin psikolojik tutumlarda da değişimlerin başladığı görülmektedir.

Görülüyor ki Türkiye'de öncelikle kır nüfusunda 1950'lerden sonra gözlenen hızlı artış, nüfusun geniş ölçüde topraktan koparak kentlere yönelmesine yol açan itici güçlerin bir ön koşulu olmuştur.⁵⁰ Yani, kırsal alanda hızlı nüfus artışı ve bunun yanı sıra tarımsal yapıda ortaya çıkan değişmeler itici güçleri harekete geçirmiş ve kırsal nüfusun tarımdan ayrılarak kentlere göçmesiyle hızlı bir kentleşme gerçekleşmiştir.⁵¹ 1927 yılında 3.306.000 kişi kentlerde yaşarken, 1990 yılında bu sayı 33.326.000 olmuş, 2000 yılı sayımına göre ise bu sayı 44,006,274 'e ulaşmıştır. Kentsel nüfus ise 1927-1990 arasında %1008'lik, 1990-2000 arasında ise binde 26,8'lik bir artış göstermiştir. 1990-2000 arasında kırsal

⁵⁰ Nurgül Oktik, "Köyün Çekiciliği-Kentin İtciliği", Toplum ve Göç, DİE Yayınları, Ankara, 1997, s.81

⁵¹ Sulhi Dönmezer, Toplumbilim, Beta Yayınları, İstanbul, 1999, s.75

nüfusun yıllık artış hızı ise binde 4,2'dir. Kentsel nüfustaki artış daha hızlı ve yüksektir. Aşağıdaki tabloda bu durumu açıkça görebiliriz.

Tablo3: Sayım Dönemleri Arasında Yerleşim Birimlerine Göre Göç ve Göç Oranları

Yerleşim Birimleri	1980-1985	1985-1990	1980-1985	1985-1990
Toplam	3.819911	5402690	2885299	4.064902
	100.00	100.00	100.00	100.00
Şehirden şehre	2.146110	3.359357	1.885689	2.872788
%	56.18	62.18	65.36	70.67
Köyden Şehre	860,438	969,871	378,971	420,246
%	22,53	17,95	13,13	10,34
Şehirden Köye	490,653	680,527	297,929	378,933
%	12,84	12,60	10,33	9,32
Köyden Köye	322,710	392,935	322,710	392,935
%	8,45	7,27	11,18	9,67

Kırdan kente göç, oluş şekli açısından beş grup içinde ele alınabilir.

- 1) Basamaklı Göç: Yani, köy, küçük şehir, orta büyüklükte şehir, büyük şehir arası izlenerek göç gerçekleştirilir.
- 2) Sıçramalı Göç: Yukarıda belirtilen basamaklardan biri yada bir kaç atlanarak gerçekleşen göç şeklidir.
- 3) Şehirlerarası Basamaklı Göç: Küçük şehir, orta büyüklükteki şehir, büyük şehir sırası izlenir.
- 4) Şehirlerarası Sıçramalı Göç: şehirlerin biri yada birkaç atlanarak oluşan göç şeklidir.
- 5) Şehir içi göç.

Türkiye’de, temelde sıçramalı bir göç olduğu söylenebilir. Ayrıca önceleri daha ağırlıklı olan köylerden göçün azaldığı ve diğer şehirlerden metropollere olan göçün ise oransal olarak arttığı görülmektedir.

Göç kararı ve niteliği açısından temelde üç göç türü söz konusudur.

- 1) Bireysel-Akılcı Göç Süreci: Göç kararı ve yeri bireysel ve akılcı olarak verilir. Göç edilecek yer hakkında etraflı bilgi edinilir. Yoksulluk dışındaki nedenlerle –eğitim, yeni iş kurma, daha iyi iş- göç edenler arasında bu tür göç türüne rastlamak mümkündür.
- 2) Kitlesele Göç: Göçün kaynağını oluşturan bölgede her toplumsal katmandan insanın göçüdür. Toplumsal, ekonomik ve siyasal erozyon bu tür göçe neden olabilir. Bu göç türü, bireyin iradesi dışında zorlama nedeniyle doğan “zorunlu göç” ile de örtüşür.
- 3) Zincirleme Göç Süreci: Göç kararı ve gidilecek yer, bireyin üyesi bulunduğu grubun (akraba çevresi) etkisiyle belirlenir. Göç sürecinde destek daha önce göç etmiş yakınlarından sağlanır. Bu göç türünde, aynı bölge ve katmandan olan grupların kümelenmesi ve göçün kaynağı olan yerle ilişkilerinin devamı söz konusudur. Bu göç türü yaşa ve cinsiyete göre değişir. Genellikle ilkokul sonrası hünersiz işgücü olarak çocuk yaşta olur. Çıracılık süresince kent yaşamı ile tanışılır ve hüner edinilir. Kadınlar ise ancak hanedeki erkeklerin kentte başarı kazanmasından sonra daha geç bir zaman diliminde kent yaşamına katılır.⁵² Türkiye’de her üç göç türü ile de karşılaşılmaktadır. Ancak, ülkede bölgelerarası ekonomik farklılıktan ve doğu bölgelerdeki terör olaylarından dolayı kitlesele ve zincirleme göçe daha çok rastlanmaktadır.

2. İletici Etmenler

Kentleşme sürecinde aktif rol oynayan etmenler arasında bir diğeri de iletici etmenlerdir. İletici etmenler kentleşme sürecinde diğere etmenlerin etkilerini artıran/azaltan bir işleve sahiptir. İletici etmenler kapsamında kentlerin kır kent

⁵² Sema Erder, Kentsel Gerilim, Um:ag Vakfı Yayınları, Ankara, 1997, s.31

arasındaki (etkileşimi) iletişimini sağlayan haberleşme ve ulaşım olanaklarındaki gelişmeler sayılabilir. Köyden kente gelişi teşvik eden nedenler arasında sayılan ulaşım ve haberleşme imkanlarının artması, kırsal nüfusun kent yaşamı konusunda bilgi sahibi olmalarını sağlamakta ve gelecekle ilgili bir takım düşüncelerini gerçekleştirme fırsatlarını kolaylaştırmaktadır. Buna bağlı olarak bugün kente göç edenler kent yaşamına daha rahat uyum göstermektedirler. Bu bağlamda ulaşım ve haberleşmede getirilen her yenilik, her ne kadar ayrı bir göç niteliği taşıyor gibi görünse de iletici etmenlerin işbirliğini artıran ve dolayısıyla kentleşme sürecini hızlandıran bir etkiye sahip olmaktadır.⁵³ Ulaşım sisteminin etkisinin kentleşme sürecini değiştiren etkilerini, ev ve iş yerlerinin taşınması, yaya ve bisiklet sürücülerine etkiler, konut, sanayi ve ticaret sektörünü canlandırma, dağınık ve toplu arazi kullanım biçimleri başlıkları altında toplayabiliriz.

3. Hukuksal ve Siyasal Nedenler

Hukuksal ve siyasal yapı da kentleşme sürecinde önemli bir etkiye sahiptir. Örneğin toprak mülkiyeti ile ilişkili yasal önlemler kentleşmeyi olumlu yada olumsuz yönlerden etkileyebilir. Eğer ülkede gezme, ticaret ve yerleşme ile temel hakları sınırlayıcı bir siyasal rejimle yönetiliyorsa, kentleşme olumsuz olarak etkilenir. Aksi halde kentleşme büyük bir hız kazanacaktır. Ülkede çeşitli düzeylerde verilen siyasi kararlar, yönetim yapısının özellikleri, bazı hukuk kuralları ve uluslararası kimi ilişkiler kentleşmeyi özendirici bir nitelik taşıyabilir. Ayrıca, kentleşme üzerinde, yer değiştirmeyi, yerleşmeyi ve ticaret özgürlüklerini kısıtlayan yasaların da etkisi vardır.

Toprak mülkiyetini yöneten hukuksal ilkelerin durumu ve bunlarda görülen değişimler de kentleşmeyi etkilemektedir. Sanayileşmeye öncelik veren ekonomik ve toplumsal kalkınma planları ve toprak reformları kentleşmeyi hızlandırmaktadır. Tarım topraklarının kimi bölgelerde sahiplerinin işletemeyecekleri kadar çok geniş, kimi yerlerde ise verimli işletmeye el vermeyecek kadar küçük parçalar halinde bölünmelere neden olan veraset sistemleri, kentleşme hızını olumlu yada olumsuz etkilemektedir.

⁵³ Aytül Kasapoğlu, "Karayollarının Teknoloji ve Çevre Etkileşimi", Toplum ve Göç, DİE Yayını, Ankara, 1997, s.68

Kentin, kıra veya bir başka yerleşim biçimine göre sosyal, kültürel ve ekonomik yönden daha iyi imkanlar sağlaması, hatta bölgesel iklim koşullarının cazibesi, bu bağlamda da çekiciliği yada kırım veya bir yerleşimin itici bulunması, iletici olarak düşünülen ulaşım ve iletişim imkanlarının artması, kırsal nüfusun kent yaşamı konusunda bilgi sahibi olması ve gelecekle ilgili bir takım düşüncelerini gerçekleştirme fırsatlarını yasaklaması hükümet kararları ile biçimlendirilen statü değişiklikleri, yönetim yapısının özellikleri, siyasi etkilenme, kentsel gelişmeyi teşvik eden (ekonomik faydanın artması) veya caydırıcı (güvenlik endişeleri ve bozulan ekonomik yapı) kentleşme olgusunu etkileyen başlıca faktörlerdir.

Türkiye’de sosyo-ekonomik gelişme sürecinin aynı düzeyde olmaması, farklı gelişme ve değişimlerin ortaya çıkardığı uyumsuzluklar toplumsal ilişkilere, kişilerin davranışlarına ve çeşitli sosyo- ekonomik kurumlara çok farklılaşarak yansımaktadır. Toplum ise büyük çoğunlukla bu değişim ve gelişimlere yabancı kalmaktadır. Sorunların giderek artması hukuki düzenlemelerin gecikmesini de beraberinde getirmektedir. Bütün bunlar yönetimin yükünü de daha çok artırmış ve hizmet alanlarını çeşitlendirmiştir.

4. Sosyo- Psikolojik Nedenler

Kentlerin özgür havası, daha geniş bir gruba mensup olma duygusu, kentli olmanın gururunu paylaşma gibi kentleri çekici kılan özellikler kente göçün sosyo-psikolojik nedenleri arasında sayılabilir. Çoğu kez de köyden kente göç etmeye belli bir toplumsal aşağılık duygusunun silinmesine yol açan bir yükseliş gözüyle bakılmaktadır. Sosyo-psikolojik nedenler tek başlarına, bağımsız bir etmen olarak kente göç güdüsünü ortaya çıkaramazlar; tıpkı iletici etmenlerde olduğu gibi kente göç olgusunu artırıcı/azaltıcı bir işleve sahiptirler.

Köyden kente gelen kişi, kentte kendisini sadece maddesel değil, aynı zamanda sosyolojik, psikolojik gibi etmenleri de içine alan tüm ortamı yönünden, köyde bulunduğundan daha iyi durumda görmektedir. Ayrıca, kentlere gelip yerleşenlerin köyleriyle ilişkileri tamamen de kopmuş değildir. Aile bağları, hasat ve ekim faaliyetleri çoğu zaman tek güvence olan toprağa bağlılık gibi maddi ve

manevi nedenlerle köyle ilişkiler devam etmektedir. Bununla beraber, kentte oturma süresi ve gelir artıkça köye ilgi azalmakta ve geri dönüş gündemden çıkmaktadır.

Kırsal alandan kentlere gelen, genç, becerikli, atılgan unsurların yerinde kullanılamaması, “sosyal erozyon” olarak ifade edilebilir. Bu düzensiz örgütlenmemiş grup kentteki marjinal (informal) sektörü oluşturmaktadır.⁵⁴

5. Dış Etmenler

Uluslararası ekonomik ve siyasal kararların Türkiye üzerindeki etkileri de kentleşme üzerinde etkili olmuştur.

II. Dünya savaşı sonrası batıya açılma batı ile bütünleşme politikası Türkiye'nin 1930'larda saptadığı kalkınma stratejilerinden sapmasına yol açmıştır. Sonuçta Türkiye kalkınmadaki temel seçimlerinin sanayiden tarıma, iç kaynaklarla kalkınmadan, dış kaynaklara dayalı kalkınmaya, devletçilikten özel kesim öncelikli kalkınmaya geçmesine yol açmıştı. Türkiye'ye yapılan Marshall yardımlarıyla tarımda makineleşmenin desteklenmesi ve bunun dolaylı olarak Türkiye'de hızlı kentleşmeye yol açtığı bir gerçektir.

B. Türkiye'de Kentleşmenin Genel Özellikleri

1. Kentleşme Düzeyi

10,000'den fazla nüfuslu yerlere “kent” adı verilirse, Türkiye'nin kentleşme düzeyinin 1997'de %64.6, 2000 yılında %65,01 olduğu görülür. Kentlerde yaşamakta olan nüfus miktarı 44 milyon dolaylarındadır. Kent tanımında nüfus ölçütü yerine “yönetmelik statüsü” ölçütü kullanılır, il ve ilçe yerleşimlerinde yaşayan nüfusa “kentsel nüfus” denilirse, bu anlamda da kentleşme düzeyinin %65'i geçtiği görülür. Bu kentleşme düzeylerinden her ikisi de, az gelişmiş ülkelerden birçoğunun kentleşme düzeylerinden yüksek, bununla

⁵⁴ Toprak, a.k., s.18

birlikte, sanayileşmiş ve gelişmiş ülkelerden hemen hemen tümünün %75'in üzerine çıkmış bulunan kentleşme düzeylerinin altındadır.⁵⁵

Kentleşme düzeyinin belirlenmesinde, ölçülmek istenen olguya göre, çeşitli ölçütler kullanılabilir. Toplam kentsel nüfus artışı ve oranı, kentleşme oranı ve kentleşme oranı hızı, kent sayılarının artışı ve kentsel yığılma bu ölçütler arasında sayılabilir.

Kentleşme Oranı: Kentlerde yaşayanların toplam nüfusa oranıdır. Durağan bir durumu ifade eder ve çoğu kez sanayileşmenin de bir ölçütü olarak kabul edilir.

Kent Sayılarının Artışı: Nüfusu 10.000 ve daha az olan yerleşim yerlerini kır, bu rakamdan fazla nüfusa sahip olanları da kent olarak kabul edilmiştir.

Kentsel Yığılma: Bu da kent büyüklüklerine göre (10,000-20,000 arası 100,000-500,000 arası) olabileceği gibi bölgelere göre ve bölgelerdeki kent büyüklüklerine göre de ölçülebilir.

İdari Ölçüt: Buna göre Türkiye'nin yaklaşık %60'ı kentlerde yaşamaktadır.

Türkiye'de kentleşmenin köyden-kente göç sürecinde geliştiğini görmekteyiz. Kentleşmenin asıl kaynağını ve temel nedenini "iç göçler" oluşturmakta, doğum yerlerinden başka yerlerde yaşayan nüfusun hesaplanması da bunu ortaya koymaktadır.

Tablo4: Türkiye'de Kentleşme Oranları

Yıl	Kentleşme Oranı	Kentsel Nüfus
1927	24,02	-
1935	23,5	-
1940	24,4	-
1945	24,9	4,457,157

⁵⁵ Keleş, Kentleşme Politikası, a.k., s.57

1950	25	4,993,658
1955	28,8	6,650,470
1960	31,9	8,356,982
1965	34,4	10,395,117
1970	38,5	13,447,335
1975	41,8	16,956,727
1980	43,9	20,330,065
1985	55,5	25,868,105
1990	59,0	31,468,877
1997	62	40,735,000
2000	65	44,006,274

Tablo4’de Türkiye’deki nüfus artış hızı ile kentli nüfus artış hızı verilmiştir. Türkiye’nin nüfusu 1927’den 1975’e kadar üç kat artmıştır. Bu nüfus artışları da kaçınılmaz olarak kentleşme hızını artırmaktadır. Bu nüfus artışında daha önce belirttiğimiz gibi, kentlere büyük göç yaşanmaktadır. Tablodan da görüldüğü gibi nüfus artış hızı, kentsel nüfus artış hızından daha düşüktür. Bu aradaki farkında giderek arttığı görülmektedir. Bu sayılar kentleşme hareketinin başlıca kaynağının kentlere yönelik iç göçler olduğu görüşünü doğrulamaktadır. Yine görüldüğü gibi, kent nüfusu ile kent dışı yerleşme alanlarının nüfusu mutlak rakam olarak artmaktadır. Ancak kent nüfusunun artış hızı, Türkiye nüfusunun artış hızından yüksek olduğu için kentleşme oranı sürekli yükselmektedir.⁵⁶ Nüfus artış hızıyla kent nüfusundaki artış hızının karşılaştırılması aynı ilişkiyi daha açık olarak ortaya koyacaktır.

⁵⁶ Rüstem Erkan, Kentleşme ve Sosyal Değişme, , Bilimadamı Yayınları, Ankara, 2002, s.109-110

Tablo5: Dönemler İtibariyle Nüfus Artış Hızı ve Kentli Nüfus Artış Hızı

Yıllar	Nüfus Artış Hızı (%)	Kentli Nüfus Artış Hızı (%)
1940-1950	17,5	20,6
1950-1960	32,4	68,9
1960-1970	28,3	54,5
1970-1980	25,6	43,5
1990-2000	18,34	27,04

2. Kentleşmenin Nitelikleri

Kentleşme az gelişmiş ülkelerin özellikle yakın dönemde içine girdiği değişme sürecinin en belirgin yönü ve aynı zamanda bu değişimin temel güdülerinden biridir. Azgelişmiş ülkelerle yapısal benzerlikler gösteren günümüz Türkiye'si de hızlı kentleşme hareketlerine maruz kalmıştır. Geleneksel ilişkilerin çözülmesine paralel olarak hız kazanan kentleşme süreci, toplumun yeniden biçimlenmesi doğrultusunda gelişirken çeşitli sorunların da kaynağını oluşturmuştur.

Kentleşme ile sosyo-ekonomik gelişme arasında doğrudan bir ilişki vardır. Sanayileşmiş ülkelerde sanayinin kentlerde yarattığı çekim, kırdan serbest bıraktığı işgücü ile dengedeysen, Türkiye gibi azgelişmiş ülkelerde kentin çekim gücüyle kırdan serbest bırakılan işgücü arasında ciddi bir dengesizlik olduğu görülür. Bu dengesizlik kentleşmenin düzensiz ve sağlıksız biçimde gerçekleşmesinin de temel nedenlerinden biridir.

Türkiye'de kentleşme büyük kentlerin daha çok büyümelerine neden olmaktadır. Nüfusun bir yandan büyük kentlere göç etmesi diğer yandan da kentlerin çevrelerine doğru kaçması (banliyöleşme), kapitalist ülke kentleşmesinin tipik eğilimi olarak karşımıza çıkar. Burada banliyöleşme ile kastedilen; kent içinde yoğunlaşan nüfusun desatnralizasyonu, yani, kentsel nüfusun ve faaliyetlerin kentin kenarlarına ve yakın –uç alanlarına yerleşmesidir. Bu süreçle birlikte kentin çevresinde yeni yerleşim öbekleri oluşur ve bunlar banliyö (altkent)

olarak adlandırılır. Sanayi, eğitim ve kimi hizmet sektörleri gibi şehrin dışına taşmış diğer yerleşim birimleri de banliyö olarak kabul edilmesine rağmen, banliyö denildiğinde genellikle konut yerleşmeleri akla gelir.⁵⁷

Türkiye’de kentleşmede görülen bir başka nicelik de, bölgeler arası farklılıklardır. Bazı bölgeler arasında, hem büyük kentlerin dağılışı hem de genel olarak kentleşme durumu ve hızı bakımından büyük farklılıklar görülmektedir.

Tablo6: Bölgelere Göre Kent ve Köy Nüfusu ve Yıllık Artış Hızı

Bölgeler	1990 Genel Nüfus Sayımı Sonuçları			2000 Genel Nüfus Sayımı Sonuçları			Yıllık Nüfus Artış Hızı (%)		
	Toplam	Şehir	Köy	Toplam	Şehir	Köy	Top.	Şehir	Köy
Marmara	13,295,878	10,350,307	2,945,571	17,351,417	13,739,470	3,611,947	26,61	28,32	20,39
Ege	7,594,977	4,344,471	3,250,506	8,953,375	5,517,724	3,435,651	16,45	23,90	5,54
Akdeniz	7,026,489	4,051,596	2,974,893	8,723,839	5,239,500	3,484,339	21,63	25,70	15,80
İç Anad.	9,913,306	6,412,910	3,500,396	11,625,109	8,046,723	3,578,386	15,92	22,69	2,20
Karaden.	8,136,713	3,337,392	4,799,321	8,439,355	4,143,669	4,295,686	3,65	21,63	-11,8
D.Anad.	5,348,512	2,285,798	3,062,714	6,147,603	3,267,692	2,879,911	13,92	35,73	-6,15
G.Doğu	5,157,160	2,873,801	2,283,359	6,604,205	4,154,558	2,449,647	24,73	36,85	7,03
Toplam	56,473,035	33,656,275	22,816,760	67,844,903	44,109,336	23,735,567	18,34	27,04	3,95

Tabloda da görüldüğü gibi, Türkiye’de bölgelerin 1990 genel nüfus sayımı ve 2000 nüfus sayımına göre nüfusları ve nüfus artış hızları verilmiştir. Görülüyor ki, nüfus artış hızı en fazla olan bölge Marmara bölgesi, en az olan bölge Karadeniz Bölgesidir. 1990-2000 döneminde Türkiye’de yıllık nüfus artış hızı binde 18.3 iken, Marmara Bölgesinde 26.61’dir. Marmara bölgesinin doğurganlık oranının en düşük bölge olduğu düşünüldüğünde, bu bölgenin diğer bölgelerden yoğun olarak göç aldığı ortaya çıkmaktadır.

Bölgesel farklılıkların nedeni ülkenin coğrafi yapısı, tarihi özellikleri, ekonomik ve sosyal farklılıkları ile iklim koşullarından kaynaklanır. Kamu hizmetleri ve yatırımları açısından da, Türkiye’de doğu ile batı arasındaki fark yüksektir. Böylece büyük kentlere yönelen göçün önemli bir nedeni bölgeler arasındaki kaynak, gelişme ve hizmet dengesizlikleridir.

⁵⁷ Erol Demir, “Banliyöleşme ve Kent İçi Göç: Ankara’nın İki Toplu Konut Banliyösünün Karşılaştırılması”, Toplum ve Göç, DİE Yayını, Ankara, 1997, s.163

3. Kentleşme Hızı

Kentleşme hızı, az gelişmiş ülkelerde, gelişmiş ülkelere nazaran daha yüksek olmaktadır. Az gelişmiş ülkelerde 1985'te bir milyar kentli nüfus var iken, 2000 yılında bu sayı yaklaşık iki milyara ulaşmıştır. Bu hızlı artış, gelişmekte olan ülkeler için çeşitli olanaklar yaratırken, diğer yandan da çeşitli sorunları ortaya çıkarmaktadır.

Türkiye son 50 yıldan bu yana hızlı kentleşme süreci içerisinde. Kentli nüfus sayısı 1950'de 5,244,000 iken, 1970'de 13,391,000, 1990'da 33,326,000, 1997'de 40,735,000, 2000 yılında da 47,550,000 olmuştur. Bu sayıların yüzdeler karşılıkları ise, sırasıyla şöyledir. %25, %38.5, %59.0, %65.0, ve %70.6.

Bir taraftan kentsel nüfus doğal nüfus artışıyla artarken, diğer yandan da kırsal kesimdeki hızlı doğal nüfus artışı tarım sektöründeki parasallaşma sürecine baskı yaparak göç yoluyla kentsel nüfusa baskı yapmaktadır.⁵⁸ Türkiye'de kentleşmenin bir diğer özelliği de göçün büyük kentlere doğru olmasıdır. Kentleşmenin yurt düzeyinde dengeli bir şekilde dağılması yerine büyük yerleşme merkezlerine yöneldiğini görmekteyiz. Yığılma genellikle 100,000 ve daha fazla nüfusu olan kentlere doğru olmaktadır. Bu da büyük kentlerin sorunlarını daha da artırmaktadır. Bu sorunların çözülebilmesinin ilk adımı küçük kentlerin sorunlarının halledilmesinden geçmektedir.

C. Türkiye'de Kentleşme Sorunları

Kentleşme ve beraberinde getirdiği sorunlar günümüzde hayli tartışma konusu olmuştur. Yerleşme sorunları, yalnızca nüfusun yer değiştirmesi sorunu olarak ele alınamaz, bu, nüfusun sosyo- ekonomik faaliyetlerinin örgütlenmesinin mekana yansımaları da içermektedir. Gelişmekte olan toplumlarda hızlı bir kır-kent göçü yaşanarak kentleşmenin gerçekleşmesi, bazı kent merkezlerinin aşırı kentleşmeye sahne olmasına yol açmakta, bu merkezlerde konut, istihdam, alt yapı, sektörlerarası dengesizlik gibi sorunların yanısıra, farklı kentleşme derecesinde tabaka ve grupların ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Kentte bulunan

⁵⁸ İsmail Kılınç, "Türkiye'de Kentleşmenin Özellikleri", TODAİE, C.26, S.2, 1993 s.158

grupların her biri konumları, tabakalarının farklılığına ilaveten, farklı yaşam biçimi, davranış ve ilişkileri sergilemektedirler.⁵⁹

Günümüzde büyük kentlerimiz sağlıklı ve plansız yapılaşma, konut sorunu, ulaşım yetersizliği, içme suyu sorunu, kanalizasyon sorunu, atık su sonucu ortaya çıkan su kirliliği, trafikten, sanayiden ve ısınma amaçlı yakıtlardan kaynaklanan hava kirliliği, gürültü ve görüntü kirliliği, yeşil alan ve rekreasyon alanlarının eksikliği, okul, eğitim ve kültürel imkanların yetersizliği gibi pek çok sorunla karşı karşıyadır. Hızla büyüyen kentlerimiz bu yerleşim çevresindeki ve içindeki doğal ve tarihi alanları hızla tahrip etmekte, çevreye uyumlu, geleneksel mimari öğeler hızla yok olmaktadır.

1. Alt Yapı ve Ulaşım Sorunu

Gelişmekte olan ülkelerde kentleşme kısa bir zaman dilimine sığdırıldığından (Batı'da bu süreç, 200-300 yıl iken ülkemizde, 50-60 yıldır) kent, kentsel işlevlerinden soyutlanmış, aşırı nüfus yığılmalarının ortaya çıktığı bir mekan haline gelmiştir. Bu durumda kentin, temel maddi özellikleri olan, yol, kanalizasyon, su, gaz, elektrik, haberleşme gibi alt yapı hizmetleri yerine getirilememekte, getirilse bile her hizmeti sunan birim farklı olduğundan, birinin kazıp gömdüğü yeri birkaç gün sonra diğer kurum, ardından bir diğer kurum kazmaktadır. Dolayısıyla bu şehirlerde sokakta yürümek bile halk için çile haline gelmiştir. Buradaki sorun, bu kurumlar arasındaki iletişim ve koordinasyon eksikliğinden veya yetki paylaşımı konusundan kaynaklanmaktadır.

Altyapı yetersizliklerinin başlıca nedeni kaynak yetersizliğidir. Kentli nüfusun üretken ve ulusal geliri artıran niteliği ağır basmadığı bu durumda, kentte oturanlar çok pahalı su, elektrik, doğalgaz ve pahalı hizmetler tükettiklerinden kentleşmenin kaynak maliyeti de ekonomik gelişmeyi sınırlayıcı ölçüde artmaktadır.⁶⁰

⁵⁹ Sevinç Özen, Kentleşme Sürecinde Ailede Kuşaklararası İlişkiler, E. Ü. Edebiyat Fakültesi Yayınları, No:86, İzmir, 1996, s.13

⁶⁰ İnan Özer, a.m., s.2343

Kentleşmeyle birlikte kent içi ulaşım da önemli bir sorun haline gelmiştir. Belediyelerin bu konuda yaptıkları tek yön uygulamaları, bazı kavşaklara üst geçit yapmaları soruna yeterli çare olmamaktadır. Özel araçların artan trafik hacmi içinde önemli bir yer tutmaya başlaması yalnızca trafiği bozmakla kalmamakta, ulusal ekonomi açısından da büyük kayıplara yol açmaktadır.

2. Barınma Sorunu

a. Arsa Sorunu

Her türlü kentsel işlev toprak üzerinde gerçekleştirilmektedir. Değişik kentsel hizmetlerin yerine getirilmesinin gerekliliği toprak talebini artırır. En kıt kaynakların başında gelen toprağın kullanımı da bu açıdan en önemli sorunların başında gelmektedir. Toprağın kıt olması ve kullandığı seçenek bolluğu toprak değerinin hızla yükselmesine neden olmaktadır. Toprağın tarımsal kullanımdan kentsel kullanıma geçmesi, yani arsa olarak kullanılması, kentsel kullanım için toprak üzerinde alt yapı yatırımlarının yapılması, yol, yeşil alan gibi kamusal hizmetlerin sunulması arsa değerini artırmaktadır.

Ülkenin yapısal sorunları da toprak değer artışını körükleyen bir etki yapar. Yapısal enflasyonun yüksekliği ve piyasanın istikrarsızlığı, paranın satın alma gücüne olan güveni sarstığı için kişiler arsaya, dövize yatırım yaparak ya da sermayeyi yurt dışına çıkararak yatırım yapmaya başlarlar. Arsanın gelir elde etmek için alınması ve satılması eylemi spekülasyondur. Spekülasyonun kaynağı olan rant, gerek spekülatörlerin kendi girişimleriyle, gerek kamunun aldığı kararlarla kentlerde yaratılan en önemli gelir kaynağını oluşturmaktadır. Kentlerdeki arsa spekülasyonunun nedeni olarak, kente göç edenler arasındaki katmanlaşmanın ilk boyutunu geçeköndü topraklarının değerlendirilmesi oluşturmaktadır. Bu noktada tüm gelenlerin kentlerin büyüme etkisinin farklı olmasından ötürü, toprak rantından eşzamanlı-eşdüzeyli yararlanmaları söz

konusu olmadığı için göçmenlerin sosyal sistemde katmanlaşması da farklı olmaktadır.⁶¹

b. Konut Sorunu

Konut ailenin barındığı, ahlak ve kültürün geliştiği yuva olarak tanımlanır. Ayrıca konut, birey ve aile için temel gereksinimlerden biri olan barınma sorununu karşılayan, toplum için de toplumsal ve mekansal içeriği olan bir olgu olarak ele alınabilir. İşsizliğin ve konut açığının yoğunlaştığı büyük kentler, plansız sanayileşmenin ve kentleşmenin kaçınılmaz sonuçlarıdır. Bu durum göçle birlikte kentlerde, yoğun, sürekli ve hızlı, sosyal ve kültürel değişim süreci olarak yaşanmaktadır.⁶²

1960'lara gelinceye değin önemli sorunlar arasında yer almayan konut, hızlı kentleşme süreci içerisinde en çok tartışılan sorunlardan biri haline gelmiştir. Nüfus artışı, çekirdek aile yapısının yaygınlık kazanması, gelir düzeyinin düşüklüğü, açıkta kalma gibi etmenler konut sorununun temel nedenleri arasında yer almaktadır.

Türkiye'de kentleşme sorununun bir boyutunu da köyden kente göçenlerin kentlileşmesi, kentli değer yargılarını ve yaşam biçimlerini kabullenmesi sorunu oluşturmaktadır. Kentle bütünleşmemenin birinci engelini, kentlilerin tepkisi oluşturur.

3. Gecekondu Sorunu

II. Dünya savaşından sonraki yıllarda, ülkemizde çok hızlı bir kentleşme olayının yaşandığı görülür. Hızlı nüfus artışı, sanayileşme hareketleri tarımda makineleşme, işsizlik, ekonomik ve sosyal alanlardaki gelişmeler hep kentleşmeyi hızlandıran sebepler olmuştur. Bu kentleşme olayı yaşanırken, aynı zamanda Türk toplumu bir yapısal değişimi de gerçekleştirmeye çalışmıştır. Tarıma dayalı toplum yapısı, sanayi ve hizmet toplumu olabilme yolunda da önemli gelişmeler

⁶¹ Mümtaz Peker, Ö. Engin, B. Balkız, "Kurumsal Değerlendirme", Göç, Kentleşme Sorunları ve Yerel Siyaset, a.m., s.5

⁶² Yücel Gürsel, Demokratikleşme Sürecinde Kent ve İnsan, E Yayınları, İstanbul, 1990, s.16

olmuştur. Ama ne sanayileşme, ne kentleşme, ne de değişen toplum yapısı için gerekli tedbirler alınmadığı ve altyapı oluşturulmadığı için, bu olumlu gelişmelerden daha fazlası olumsuz olarak gündeme gelmiştir. Plansız sanayileşme ve kentleşme hareketleri sonucu, yaşanmaz hale gelen kentlerimiz ve neticede modern kentleşmenin kamburu diyebileceğimiz gecekondu bu alanda toplumun ve devletin en büyük meselelerinden biri olmuştur.

a. Gecekonduların Tanımı ve Niteliği

Gecekondu, birtakım kişilerin genellikle kendilerinin olmayan topraklar üzerinde, kısa zamanda, izinsiz, imar mevzuatına aykırı ve sağlık koşullarından yoksun olarak yapmış veya yaptırmış olduğu bir konuttur.⁶³ Bu tanıma kişilerin kendilerinin olan topraklar üzerinde yaptırdığı benzer özellikler taşıyan barınakları da sokmak gerekir. Böylece, gecekondu hukuksal ve sosyolojik bir tanıma ortaya çıkmış olur.

Gecekondu ailesi köy ailesine göre kişileri daha az, üyeleri arasındaki iş-güç biçimi çeşitlenmiş, yayarlı gördüğü bir takım köy özelliklerini sürdüren, buna karşılık uygun bulunduğu kent özelliklerinden bir kısmını zamanla kabullenmiş, toplumsal değer ve alışkanlıkları bakımından bir ucu köyde, öbür ucu kentte iki aile tipi arasında bir geçiş durumu gösterir. Bu kurumun yapısında ve görevlerinde, köy ailesi özellikleri ile kent ailesi özelliklerinin bir arada bulunması, onu kendine özgü bir tür yapmıştır. Gecekondu ailesi, küçük kasaba ailesinin eş örneği değildir. Ancak, bu kurumun da birtakım özelliklerini yapısında taşımaktadır. Bu durumu ile gecekondu ailesi köy ve kent ailelerinin değişmeye ve değiştirilmeye uygun değer ve alışkanlıklarını benimsemiş olmakla bir yandan köy, bir yandan da kent ailesinin alışkanlıklarını sürdürmektedir.

b. Gecekonduların Gelişim Süreci

1950 sonrasında Türkiye gündemine girmeye başlayan ve 1990'lara geldiğinde artık ülkenin sosyal, hukuki, siyasal ve ekonomik yapısını doğrudan etkileyebilecek ölçülere varan gecekondulaşma, hem nicel hem de nitel açıdan en

⁶³ İbrahim Yasa, "Gecekondu Ailesi", Aile Yazıları-Temel Kavramlar- Yapı ve Tarihi Süreç, T.C. Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu, Ankara, 1990, s.133

önemli sorunlarımızdan biri haline gelmiştir. Gecekondu ve gecekondulaşma kötü kentleşmenin bir sonucu olan toplumsal bir olgudur. Gecekondu sadece göç olgusunun sonucu değildir. Gecekondu yapmanın nedenleri arasında olarak ucuz konut ve arsa elde etmek için hazine ve kamu arazilerinin işgalini, kaçak yapılanmayı hızlandıran siyasal kararları (imar affı gibi) ve hükümet politikaları sonucu emlak ve arsa fiyatlarının aşırı yükselmesini saymak mümkündür.⁶⁴

1945-1950 dönemindeki gecekondulaşma olgusu motorlu taşıt kullanımının artması ile birlikte köy-kent arasındaki her türlü ilişkinin yoğunluk kazanmasıyla ilgilidir. 1950-1960 döneminde ise, uygulanan ekonomik politikaların sonucu, sermaye gelişimi hızlanmış kentlerdeki küçük ve orta boy işletmelerin sayısı artmış bu gelişme de doğrudan gecekondulaşmayı etkilemiştir. 1960'a değin gecekondu, yoksul ailelerin barınma gereksinimlerini kendi olanaklarıyla karşılama çabalarını ifade eden bir dönemdir. Fakat 1960-1970 arasında yapılan gecekonduların kiraya verilme oranı artmıştır. 1980 sonrasında ise kentleşmeye ilişkin tüm faktörlerin yanında, güvenlik nedeniyle köy boşaltmalar kentleşme olgusunu farklı bir boyuta taşımış, gecekondulaşma ticarileşmiştir. Özetle günümüzde gecekondu barınacak yer bulmanın ötesinde kentte oluşan rant mücadelesinin bir aracı haline gelmiştir.

Göç – kent ilişkisi sadece bir nüfus hareketi değil, göçmenin kalkış (kır) ve varış (kent) noktasındaki üretim etkinliğine katılımı ile bir uyum süreci olarak ortaya çıkmaktadır. Önceleri masum bir göç hareketinin sonucu olan gecekondulaşmanın sonradan kitlesel hale dönüştüğü görülür. Konut politikalarının yozlaştırılması, gecekonduculuk, kira vurgunları ve arsa fiyatlarının her an yükselebileceği korkusu, kent insanının hayata bağlılık duygusunu zedelemekte ve olumsuz psikolojik etkilere yol açtığı gibi, alt gelir grubundaki insanların ekonomik olarak hem sağlıksız hem de içinde oturduğu binanın imkanlarına göre pahalı yerlerde yaşama zorlamaktadır.⁶⁵

⁶⁴ Atakan Okutan, Türkiye'de Kentleşme ve Siyasal Yapı, Türk Demokrasi Vakfı, Ankara, 1995, s.38

⁶⁵ Hüseyin Özgür, "Türkiye'de Kentleşme ve Konut Politikalarının 75 Yılı", Yeni Türkiye, S.23-24, 1998, s.2364

Günümüzde, her yıl İstanbul'a bir Anadolu kentinin ekleniyor olması gecekondular sorununun ulaştığı boyutu özetlemekte, kendine özgü kültürü, yapılaşması, sosyal, siyasal ve ekonomik ilişkileri ile öncelikli olarak gündemde yer almaktadır.⁶⁶ 1950'lerde gecekondulara geçici bir olgu olarak bakılmış geçen yıllar gecekondularını ortadan kaldırmak yerine, onları kentlerin egemen ve kalıcı özelliği haline getirmiştir. Gecekondular Türkiye'deki kentleşme olgusunun en önemli sorunlarından birini oluşturmalarına rağmen, Türkiye'de gecekonduların sosyal krizler yaratmayışının ve getto yada varoşlara dönüşmemesinin nedeni, kırsal alanla süren ilişkiler ve karşılıklı yardımlaşma yapısıdır.

Tabo7: Türkiye'de Gecekondular ve Gecekondular Nüfus

Yıllar	Gecekondular	Gecekondular Nüfus	Kentsel Nüfustaki Payı %
1955	50,000	250,000	4,7
1960	240,000	1,200,000	16,4
1965	430,000	2,150,000	22,9
1970	600,000	3,000,000	23,6
1980	1,150,000	5,750,000	26,1
1990	1,750,000	8,750,000	33,9
1995	2,000,000	10,000,000	35,0
2002	2,200,000	11,000,000	27,0

Kaynak: Ruşen Keleş, Kentleşme Politikası, İmge Kitabevi, Ankara, 2002, s.557

Ülkemizde 1980 yılında kentli nüfusun %26,1'i gecekondularda yaşarken bu oran 1990'da %33,9 olmuş 1995'te ise %35,0 seviyesine yükselmiştir. 2002 yılına gelindiğinde gecekondular ve gecekondular nüfusun artmasına rağmen genel nüfus içindeki kentsel nüfusun artması nedeniyle gecekonduların kentsel nüfustaki payı %27'dir. Kentleşme biçiminin tek yönlü olması, nüfus yığılmalarının belli merkezlerde toplanması sonucunu doğurmaktadır. Bu nedenle gecekonduların dörtte üçü büyük kentlerde toplanmıştır. Gecekondular araştırmalarında, nitelikli olarak belirtilen işçilerin çoğunun, ayakkabı tamircisi, garson, aşçı, yapı ustası,

⁶⁶ Birsan Gökçe, Türkiye'nin Toplum Yapısı ve Toplumsal Kurumlar, Savaş Yayınları, Ankara, 1996, s.92

terzi kalfası, şöför, tezgahtar olduğu gözlemlenmektedir. Bu durumda nitelikli işçi sayılabileceklerin oranı çok azdır ve bunların çoğu büyük şirketlerde sigortalı olarak çalışan mavi yakalılardır. Düz işçiler ise, ayakkabı boyacısı, taşıyıcı, sürücü yardımcısı, yapı işçileri ve belediye işçileridir. Bu durumda, kentlerimizdeki gecekondu nüfusu, modern sanayi işçilerinin oluşturduğu görüşü doğrulanmaz. Çünkü ülkemizde sanayi kapitalistleşme süreci 1960'ların ortasından sonra yani gecekondulaşmanın başlamasından 20 yıl sonra hızlanmaya başlamıştır. Bu nedenle gecekonducularda işçi olarak bilinenlerin modern sanayide değil geleneksel zanaatlarda ve küçük sanat dallarında çalıştıkları görülür. Bu durumda görünen odur ki, böyle bir kentleşmeyle, tarımdaki gizli işsizlik, kentlere, gecekondu alanlarına taşınmaktadır. Bunun bir başka anlamı da, kırsal yoksulluğun, kentsel yoksulluğa dönüşmesidir.

Türkiye'de gecekonducular, kentleşme sürecinde izledikleri seyir çerçevesinde gruplandırıldığında üç tür gecekondu ile karşılaşılır.

- 1) Yükselen Haneler: Kökene dayalı ilişkilere önem verirler ve bu yolla iş ve konut piyasasında aktif olabilirler. Bu hanelerin özellikle yerel politik ilişki ağı içinde aktif oldukları görülür. Bu grubun önemli bir bölümünü, zincirleme göç süreci ile çok sayıda erkek akrabayı mobilize ederek iş ve konut piyasasına sokan öncü göçmenler olmuştur.
- 2) İzole Haneler: Bu haneler kendi içlerine kapalıdır. Yerel siyaseti izlerler ancak, siyasal yaşamın gerektirdiği geniş ilişkileri gerçekleştiremezler.
- 3) Yoksullar ve Yoksullaşanlar: Yetişkin yaşta hünersiz göç edenler, sakatlar, dul vb. bu grubu oluşturur.

Gelişmekte olan ülkelerin metropoliten kentlerinde hızlı nüfus artışı ve kentsel alanlardaki aşırı nüfus yığılması, kurumsallaşması ve örgütlenmesi henüz dengelenmemiş ve yetersiz olan bu tür yerleşimlerde bütünleşme sorunlarına neden olmaktadır.⁶⁷ Yani diğer bir deyişle; kentli nüfusun maddi ve manevi

⁶⁷ Gülten Erku, a.m., s.53

açından kent yaşamına ayak uyduramaması kentsel bütünleşmenin önünde bir engeldir.

Kentlere yeni gelen nüfus kitleleri, kendi değer yargılarını, yaşam şekillerini, dünyayı algılayış biçimlerini kent yaşamına yansıtmak eğilimindedirler. Bunun sonucunda kentsel hayatta, “kente yeni göçenlerin kentin tinsel ve özdeksel yaşamına uyum sağlayamaması nedeniyle, özellikle büyük kentlerdeki gecekondu bölgelerinin kırsal görünüm kazanması” olarak tanımlanan kırsallaştırma olayı yaşanmaktadır.⁶⁸ Bu olgu sonucunda kentler birer köy görünümü kazanırken, kentin yeni nüfusu ile yerli nüfusu arasındaki uyum da zorlaşmaktadır. Yeni gelen nüfus ve yerli nüfus çoğunlukla karşılıklı olarak, daha da önemlisi yerli halk üzerinde ayrı bir kontrol mekanizması oluşturmakta, sosyal, kültürel ve ekonomik ilişkiler buna göre şekillendirilmektedir. Birbirinden önemli ölçüde farklı sosyal ve kültürel değerleri barındıran, dünyayı farklı algılayan ve farklı deneyimleri olan yerli nüfus ile gelen nüfus arasında daha fazla anlayış ve hoşgörü gelişmesi bütünleşme açısından zorunludur. Oysa bu iki kimlik arasında gözlenen durum oldukça farklıdır. Ekonomik ve sosyal bütünleşmeyi engelleyen ve geciktiren bir biçimde kendini göstermektedir. Bütünleşememe durumu gelen nüfus açısından sistemin zorlaşmasına neden olmakta, bu durum yerli nüfusun devletin egemenliği ve olanaklarını kendi benzerleriyle paylaşarak rolünü sürdürmesi olayını yaratmaktadır. Bu olayda göç eden nüfus ile yerli nüfus arasındaki etnik ayrımı derinleştiren bir zemin oluşturmaktadır.⁶⁹ Bunun için kentsel bütünleşememe, sadece yeni gelen nüfusun adaptasyon sorunu olarak algılanmayıp, tüm kentli nüfusun bütünleşememesi olarak da kabul edilmelidir.

Bir göçmenin kent’te yaşadığı kentlileşme süreci, bireyin sosyalleşmesi gibi bir temel süreçten çok farklı değildir, ancak göçmen bu sürece önceden oluşmuş bir sosyal temelden başlamaktadır. Kent ortamında bir kişisel yeniden uyum süreci gerekmektedir. Kente göçen bireyin kurumsal yayılması, ekonomik, siyasal, kültürel örgütlere ve etkinliklere katılımı ve bu etkinliklerle ilgili kent

⁶⁸ Ruşen Keleş, Kentbilim Terimler Sözlüğü, a.k., s.86

⁶⁹ Halil Mutioğlu, “Göç ve Bütünleşememe Sorunu”, Toplum ve Göç, Sosyoloji Derneği Yayınları, Ankara, 1996, s.299

donatılarına erişebilmesi bireyin yeni sosyal kimliğini oluşturacak, öte yandan yeniden uyum sürecini kolaylaştıracaktır.

İnsan toplumlarında, sosyo- kültürel devamlılığı sağlayan çeşitli faktörlerden en önemlisi sosyalizasyon sürecidir. Bu süreç ile bireyler toplumun standart ve ortak değerlerini benimseyerek davranışlarını ayarlayacaktır. Bu süreç hem kültürel devamlılığı sağlar, hem de sosyal denetim mekanizmalarını teşvik eder. Geçmişte sadece toplumun kültürel değerlerinin çocuklara geçirilme süreci anlamına gelen sosyalleşme süreci, şimdi “yetişkinlerin sosyalleşmesi” anlamında da geçerlidir.

Her toplum yapısında kentlerde heterojen bir nüfus ve bu nüfusta işlevi ve ilişkileri belirli olmayan bütünleşmemiş gruplar yer almakta ve her toplumsal yapı bu grupları emebilmek için kendine has kurum ve mekanizmaları üretmektedir. Sanayi öncesi toplumlarda bu işlevi “geniş aile” kurumu üstlenmektedir. Geleneksel toplumlarda ve kırsal alanlarda yaygın olan aile türü geniş ailedir. Kırsal yörelere özgü kültür, yaşam tarzı, davranış kalıpları ve geleneksel geniş aile tipi kente göç ile kısa sürede terk edilmemekte, kente özgü yaşam tarzı ise kısa sürede benimsenmemektedir. Geleneksel geniş aile ekonomik bir bütündür, üyelerini korur, üyelerinin mesleki ve dini eğitimini sağlar. Geleneksel aile, özellikle ülkemizde kırdan kente göç sürecinde bir uyum mekanizması oluşturur. Aynı yöreden göç eden insanların oluşturduğu şehirdeki gecekondu alanlarında aile, hemşehrlik ve arkadaşlık ilişkileri çerçevesinde kümelenme görülmektedir. Bu ilişkilerin yerel düzeyde sürdürülmesi, göç edenlerin kente uyumunu kolaylaştırmakta ve uyumu sağlayan bir “tampon kurum” işlevini görmektedir. Öte yandan köye bağlılık hem maddi anlamda hem de geleneklerin korunarak kır kültürünün kent yaşamını denetlemesi biçiminde ortaya çıkmaktadır. Köyden kente gelenler şehir toplumuna yabancı oldukları için, yeni geldikleri ortamda kendilerine en yakın grupları, çoğunlukla akrabalarını ilk ilişkiler için tercih etmektedirler. Kalabalık kent hayatında yer alan insanlar ilk göç edenler için ayrılmamış bir bütündür. Akrabaları vardır, aynı köyden gelenler vardır, onları “biz” olarak görürler. Zaman içinde “biz” tanımları çoğalmakta ve farklılaşmaktadır. Bu farklı “biz” tanımları göç eden nüfusun kentlerdeki grupları

farklılaştırmasına ve böylelikle kendisini başka gruplarla ilişkilendirmesine ve kente uyum sağlanmasına yardımcı olmaktadır. İşte bunun için hemşehrilik sürekli olarak korunur, sebep ise, ihtiyaç halinde yardıma koşmak yanında, bir aidiyet duygusunu yaratmak ve yaşatmaktır.⁷⁰

Bir yandan ortak yaşam süresi uzadıkça mahallenin birlikte hareket etme potansiyeli artmaktadır. Yani ortak yaşam gecekonduluyu bütünleştirmektedir. Birbirlerini daha fazla tanımaktadırlar, örgütlenmektedirler. Fakat bu birliktelik zamanla hemşehri grupları arası farklılıkların yani ayrılıkların ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Farklılıklar da hemşehriliği ve bu temelde gruplaşmayı pekiştirmektedir. Bu haliyle gecekondu mahallesi birçok çelişkiyi içinde barındıran parçalanmış bir bütündür.

Kentin sosyal, ekonomik kaynaklarının sınırlılığı nedeniyle büyük sayılarda kente gelenlerin kent ortamında kentleşme şanslarının azaldığı görülmektedir. Özellikle kentlerin sosyal yaşamında gelişen, anlaşılan kent kültürünün kırsal ve bölgesel alt kültürlerle birlikte aynı mekanı paylaşması, bireyler ve gruplar arasındaki gerginliği artırmakta ve kentte yaşayanların bütünlüğünü zedelemektedir.⁷¹

Gecekonduların kente bütünleşme süreçlerini dört aşamada inceleyebiliriz.

- 1) İlk aşamada, kent giysilerinin ve bazı kent alışkanlıklarının, kent görüş ve tutumlarının benimsenmesi sözkonusudur. Ancak bu yüzeysel bir değişimdir. Kent kıyafetlerinin altında köy kişiliği korunmaktadır. Ancak kıyafetteki bu yüzeysel değişim, kent yaşamına materyal ve kültürel olarak uymaya hazır ya da istekli olmanın bir kanıtıdır. Gecekondulunun modernizasyonunda giysi değişiminin sosyal dönüşüm sürecinde sembolik bir fonksiyonu vardır. Bu önceki kültürel özdeşleşmede bir kayıp,

⁷⁰ Ayşe Güneş Ayata, "Gecekondularda Kimlik Sorunu, Dayanışma Örüntüleri ve Hemşehrilik", Toplum ve Bilim, 51/52, Güz:1990-Kış:1991, s.101

⁷¹ Ercan Tatlıdil, "Göç ve Kentleşmenin Sosyal Boyutu", Sosyoloji Dergisi, Ege Üniv. Ed.Fak. Yayını, S.3, İzmir, 1992, s.52

yeni sosyal ve siyasal koşullarla özdeşleşmenin yeniden tanımıdır.

- 2) İkinci aşama, göçmenlere su, elektrik, ulaşım imkanları sağlanması ve mağazalardan düzenli bir şekilde alışveriş yapılması sürecidir. Bu, aynı zamanda gecekonduların inşa etme ve kendini onunla özdeşleştirme sürecidir.
- 3) Üçüncü aşama, gecekonduların diğer kent insanıyla ilişki kurma isteğinin oluşması sürecidir. Bu süreç, burada yaşayan insanların yaşı, cinsiyeti, kentte yaşama süresi, köyü ile iletişim düzeyi, köye olan sevgisi çerçevesinde belirlenir ve bireyin ekonomik, sosyal ve siyasal aktiviteleri katılımı etkiler.
- 4) Son aşama, gecekonduların kentle tam özdeşleşmesidir. Yani köye değil kente ait olduğu şeklindeki kişisel kanaatin oluşmasıdır. Yalnız kenti sevmesi, bağlanması değil, aynı zamanda köyden yabancılaşması sürecidir. Ancak köydeki akrabalarla sürekli ilişki hali bu özdeşleşmeyi yavaşlatır.⁷²

c. Gecekondulaşmanın Toplumsal Etkileri

Türkiye'deki, plansız, denetimsiz ve hızlı kentleşme sonucu ortaya çıkan gecekondular, bir çok toplumsal problemi de beraberinde getirmiştir. Hızlı sanayileşme ve kentleşme hareketleri, gelişen teknoloji ile dünyadaki hızlı değişimler Türk toplum yapısını da aynı şekilde etkilemekte ve değiştirmektedir. Gecekondular halkı, kendine has bir yaşama biçimi geliştirmiş, daha çok geçim sıkıntısıyla uğraştığı için topluma, milli kültüre ve sosyal hayata katkısı azalmış, fiziki yapısıyla uygun bir "yoksulluk kültürü" oluşturmuşlardır. Yani kırsal bölgelerden büyük kentlere göç edenler belirli fiziksel çevrelerde kümelenirler. Böylece inançları, değerleri ve tutumları ile hayat tarzları yönünden birbirine benzeyen insanların meydana getirdiği toplumsal çevre, aynı zamanda yan kültür anlamını da teşkil eder. Kentsel yerleşim alanlarının bu özel yapısal durumunda,

⁷² Kemal Karpat, *The Gecekondular: Migration and Urbanization*, Cambridge University Press, New York, 1976, Aktaran: İnan Özer, "Türkiye'de Kentleşme", *Yeni Türkiye*, S.23-24, 1998, s.2345

farklılaşmış kültürler (alt kültür) ortaya çıkar.⁷³ Gecekondulardaki yükselen haneler kültürünün, yani tüm değerler sistemi ile birlikte, günlük yaşam alışkanlıklarının da siyaset ile birlikte, toplumsal ve ekonomik yaşamın öteki alanlarını da tümüyle etki altına almaktadır. Arabeskleşme denilen bu süreç, feodal değerler sistemine dayalı tarım kültürünün kırsal alanlarda egemen olan geleneklerini reddeden, fakat sanayi toplumunun değerler sistemine sahip kentsel bir kültürü de benimsemeyen, geçici gibi görülen, melez, yoz bir kültürü yansıtmaktadır.⁷⁴ Kentlerdeki kültürel örüntülerin değişmesi, ılımlı ve yumuşak bir süreç içinde değil, gerilim, çatışma ve zıtlıkların yaşandığı bir süreç şeklinde olmaktadır.⁷⁵

Geleneksel toplum tipi özellikleri sergileyen yeni kentlilerin, içinde yaşadıkları modern kentlerde, niteliği genelde o kentlere özgü birtakım problemlerle doğrudan karşılaşınca adeta bir kültür şoku ile karşı karşıya kalmaktadırlar. Farklı değerler arasındaki ani karşılaşmanın bir sonucu olan kültür şoku, ilk planda o toplumda bütünleşmek yerine, aynı değerlere sahip kişiler arasında cemaatleşmeye sebep olmaktadır.

Kırdan gelen dar gelirlili, eğitim ve kültür seviyesi düşük vatandaşlar büyük kente uyum sağlamakta güçlük çekmektedirler. Kent insanı da bunları yadırgamaktadır. Kısacası köyden gelen gecekondu toplumu ne şehirli olabilmiş, ne de köylülüğünü muhafaza edebilmiştir. Bunun neticesinde doğal olarak büyük bir “köy-şehir” farklılaşması ortaya çıkmıştır. Kente gelen ve gecekondu denilen alanlara yerleşen bu nüfusun, kentlileşmemesi, yani kentsel değerleri benimsememesi, bu insanların, içinde yaşadıkları toplumla bütünleşmek için, bir yandan hemşehrlik bağlarını, bir yandan siyasal parti örgütlerini, öte yandan da tarikatlar ve cemaatler olarak, siyasal İslam’ı kullanmalarını gündeme getirmiştir.

Toplumsal açıdan köylülüğünden çıkmış ama kentleşmemiş olan bu nüfus, bir yandan endüstri için ucuz işgücü sağlarken, öte yandan, hizmet sektörünün ve

⁷³ Orhan Türkdoğan, Yoksulluk Kültürü: Gecekonduların Toplumsal Yapısı, Atatürk Üniversitesi Basımevi, Erzurum, 1974, s.4

⁷⁴ Emre Kongar, 21. Yüzyılda Türkiye, a.k., s.579

⁷⁵ Mahmut Tezcan, Toplumsal Değişme, 3.baskı, Feryal Matbaası, Ankara , 1995, s.90

marjinal sektör denilen, işportacılık, simitçilik, ayakkabı boyacılığı gibi işlerin de yaygınlaşmasına yol açmıştır.⁷⁶ Genellikle, “göç” ve “kentleşme”, sadece “demografik” bir olay, ya da “şehircilik” sorunu olarak algılanmakta ve bu karmaşık sürecin tüm toplumsal yapıyı etkileyici yönü üzerinde yeterince durulmamaktadır.

Ekonomik açıdan geri, sosyal ve kişisel anlamda kontrolsüz bireylerden oluşan kent dışı mekanlardaki toplulukların yönetim ve eski kentliler tarafından dışlanmış hissi ile yoğunlaşmaları ise önemli toplumsal sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Öyle ki artık bu kesimlerin yaşamsal ihtiyaçlarının karşılanmasından, kente ve diğer kentliler ile uyum içinde yaşamalarına yönelik altyapıların ve sosyo-ekonomik önlemlerin alınmasından çok, onların siyasi arka planlarının ve tercihlerinin genel anlamda sisteme yönelik olumsuz getirileri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Kentsel mekanların işbölümü, uzmanlaşma alanları olması ve üretim tarzlarında yaşanan değişimler neticesinde nüfus birikimlerine yol açması, toplumsal ve bireysel dönüşümlerin yaşanmasına neden olmaktadır.

Kentlerin sınırlandırılmış bir çevrede yaşayan ve çok çeşitli alanlarda uzmanlık isteyen görevlerde istihdam edilmiş olan geniş insan topluluğu olduğu kadar, anlamlı olan bir yanı ise kentsel mekanlarda yaşayanların kentli gibi düşünmesi ve davranmasıdır. Şüphesiz kentler eskiden beri, çevresini saran kırsal alanlardan çok farklı bir yaşam biçimi üretmiş ve geliştirmiştir. Bu nedendir ki kentliler sürekli olarak çok farklı yeniliklere ve yabancı metalara, olaylara ve de değişikliklere olan tepkisi, köylününkinden çok daha farklı olabilecektir. Kentli yalnız kendi kentsel alanında fiziki ve sosyal hareketliliğe, daha fazla öğrenmeye eğilimli değil, fakat aynı zamanda diğer kentsel alanlarda da kırsal kesimden gelenlere göre çok daha fazla başarılı olma şansına sahiptir.

Kentte sürekli ve güvenli işi olmayan gecekondu halkı, belirli bir sabit gelire sahip değildir. Bu nedenle de kent konutlarında kendisini güvenli hissetmez. Kent merkezlerini çevreleyen gecekondu, bünyesinde barındırdığı düşük gelir grubundaki insanlarca kent tipi yaşam biçiminin veremediği, sosyal ve

⁷⁶ Emre Kongar, a.k., s.152

ekonomik güvenceyi yaratmış olduğu değerler ve normlar dizgesi içindeki ilişkilerle sağlanabilmektedir. Belki de kırsal kesimden taşınmış bulunan akrabalık, komşuluk ve arkadaşlık ilişkilerinin yarattığı informal etkileşim bu güvencenin kaynağı da olabilmektedir.

Yeni mekanlarda yeni ilişkiler ve yaşam biçimi, toplumsal ilişkileri zorlaştırdığı gibi, bireylerin yalnızlaşmasına, yabancılaşmasına, hatta apolitikleşmesine yol açmaktadır. Kente kırdan göç ederek gelen insanlar, kent ortamında daha önce hiç tanımadıkları kişilerle daha sık karşılaşmakta, etkileşime girmektedirler. Bu karşılaşmalar “uygar ilgisizlik” davranışıyla sürdürülmektedir. Aslında uygar ilgisizlik yabancılaşmanın kendisidir.⁷⁷ Kentin özellikle varoşlarında yaşayan yoksulların siyasal ve toplumsal sistemle entegre olamamalarının yarattığı yabancılaşma, istikrarsızlığa, radikalizme ve siyasal çatışmanın yaşanmasına ortam hazırlamaktadır. Yani, kentleşmenin beraberinde getirdiği toplum yapısındaki karmaşıklık, yönetenlerle yönetilenler arasındaki iletişimsizlik, sınıflar arası çatışmaların keskinleşmesi gibi sorunlar, büyük kentleri huzursuzluk, yabancılaşma ve şiddetin kaynağı haline getirmektedir. Büyük kentlerdeki radikalleşme eğilimlerini açıklamada temel alınan anahtar kavram görece yoksulluktur. Kentlere göç edip de, kentle bütünleşmemiş insanların neden sosyal patlamalara yol açmadığı ve gecekondu bölgelerinin neden siyasal çatışma yatakları haline gelmediği sorularını “görece refah” kavramıyla açıklayabiliriz. Kentin sunduğu imkanlar ile köydeki hayatına oranla sınırlı da olsa refaha kavuştuğuna inananların, siyasal sistemle bütünleşmeleri daha kolay gerçekleşir. Özellikle, büyük kentlerdeki kayıt dışı ekonomi, köyden kente göç eden işgücünün egemen bir “tampon alan” işlevi görerek, toplumsal ve siyasal mücadeleyi yumuşatır.

Kentleşme olgusu içerisinde büyük kentlerdeki durumun özellikle az gelişmiş ülkelerde yol açtığı sorunlar konusunda iki farklı görüş bulunmaktadır; kötümser görüşü benimseyenler, kırsal alanlarla kentler arasındaki eşitsizliklerin toplumsal huzursuzluğu körükleyeceğini savunmaktadır. Özellikle kentlere yeni

⁷⁷ Anthony Giddens, *Modernliğin Sonuçları*, (çev. Ersin Kuşdil), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994, s.76

göçen yığınlar, beklentilerini kentte bulamayınca, maddi ve manevi bir yoksulluk içinde yalnızlığa itilmekte, belli bir bunalım ve toplumsal anlamda bir çözülmenin içine sürüklenmektedir. İyimser görüşü benimseyenler ise; kentleşmeyi sağlıklı bir süreç olarak nitelendirmektedirler. Gelişmekte olan ülkelerdeki kent yoksullarının siyasal sistemle bütünleşmiş olmadıklarını kabul etmekle birlikte, bunun onların “sisteme yabancılaşmış” oldukları anlamına gelmediği görüşünü savunmaktadırlar.

d. Gecekondu Halkının Siyasal Davranışları

Genellikle kalabalık nüfuslu yerlerde seçmen oyları daha çok değişim yanlısı yani “ilerici” olmakta, öte yandan az nüfuslu yerlerde ise çoğunlukla “tutucu” eğilimler sergilemekte olduklarına yönelik varsayımlar bulunmaktadır. Bunlardan birincisinde; kentleşmenin yarattığı gecekondu alanlarında, çoğunlukla hizmet kesimlerini oluşturan marjinal toplulukların siyasal davranışlarının “tutucu” yönde olduğuna işaret edilmektedir. İkinci olarak ileri sürülen görüş ise; kentleşen kitlelerin, siyasal davranışlarının “devrimci” yönde gelişeceğini varsaymaktadır.⁷⁸ Kentleşmenin toplum içinde yarattığı yeni bölünmelerin toplumsal çatışmayı artıracığı, özellikle kente göç eden kitlelerin siyasal patlamalara neden olacağı yönünde görüşler ileri sürenler, kentin yoksul göçmenlerini oluşturan sosyal grupların “devrimci” niteliğe sahip olup siyasal sistemi tehdit edici bir potansiyel teşkil edeceklerini ileri sürmektedirler. Kırsal alanlardan kopup gelen bu yeni kentli kitle, türlü yollarla iktidarın siyasal manipülasyonuna açık kalmıştır. Türlü popülist ve babacıl (paternalist) etkiler altında kalarak büyüyen gecekondu halkı 1960’ların sonuna dek siyasal açıdan tutucu, fakat, Pazar ekonomisini canlı tutmak potansiyeli olan iktidarları desteklemişlerdir.⁷⁹

Kentsel alanların, çoğunlukla hizmet kesimlerinde toplanan bireylerin siyasal davranışlarının “devrimci” yönde gelişeceği varsayılmaktadır. Yoksullaşan ve her an patlamaya hazır durumda bulunan bu kitleler, siyasal yönden kendilerine

⁷⁸ Ruşen Keleş, Kentleşme Politikası, a.k., 2002, s.33

⁷⁹ Doğu Ergil, Türkiye’de Toplumsal Değişme ve Siyasal Bunalım, TİB Yayınları, No:21, Ankara, 1978, s.58

kolay biçim verebilen devrimci kümelerdir. Hızlı kentleşme sonucunda, modernleşen ve siyasal yönden bilinçlenen insan kümelerinin siyasal eğilimlerinin açıkça devrimci nitelikleri dolayısıyla “sola” kaymasını beklemek kaçınılmazdır. Türkiye’de belirli kıstaslar altında 1970’li yıllarda (1973-1975-1977) yerel ve milletvekilliği seçimlerinde –kentte kalış süresine paralel olarak- kentsel oylar sol partilere verilmiştir.

Gecekondu semtleri özellikle de 1970’li yıllardan sonra siyasete oldukça önemli oranda etki yapmışlardır. Bu yıllardan başlayarak dinci kesimler bu yörede yaşayanların tutucu yanlarına ve köylerinden getirdikleri dinsel yanlarına, milliyetçi kesimler görece refah ve sınıf atlama düşüncesi içinde olan, ancak bir yandan da tutucu yanlarından vazgeçemeyen kesimlerine, sol ve özellikle de sosyalist kesimler de buralarda yaşayan insanların sınıfsal ve ekonomik yönlerine hitap etmiştir.⁸⁰

1970’li yıllar boyunca gecekondu kesimleri olarak adlandırılan bu kesimlerden kendisine en çok yandaş bulan kesim, sosyalist kesimdir. Öyle ki, sosyalist örgütlenmelerin tabanlarının büyük ölçüde buralardan oluştuğu bile söylenebilir. 1980 yılından sonraki zamanlarda bu kesimlerle yine de tüm siyasi partiler ilgilenmeye çalışmış, ancak bunların içinden dinci gruplar daha etkili olmuştur.

Gerek oy potansiyelleri, gerekse de dinamik yapıları ve genç nüfusu fazlasıyla barındırmaları, kentlerde istediklerini bulamamış olmaları ve çoğunlukla da işsiz, geliri az olmaları nedeniyle, günümüzde hemen her kesim siyasetçilerin gözü, yine de bu alanlardadır. Kentleşme sürecinin bir sonucu olarak ortaya çıkan gecekondulaşmanın, beklenen katılma niteliğini sağlayamaması ve gecekondu semtinde katılma oranının son derece düşük olması, yoksulluk kültürünün bir sonucudur.⁸¹ Yapılan bir çok araştırma, siyasal katılmanın bunu destekleyen bir tutumlar kümesi ile bir arada bulunduğunu göstermiştir. Bu tutumlar, siyasal etkinlik duygusu, siyasal konular hakkında bilgi sahibi olmak ve

⁸⁰ Metin Erten, *Nasıl Bir Yerel Yönetim*, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1999, s. 50

⁸¹ Orhan Türkdoğan, *Yoksulluk Kültürü, Gecekonduların Toplumsal Yapısı*, Dedekorkut Yayınları, İstanbul, 1977, s.160

katılma sorumluluğu duymak gibi davranışlardır. Söz konusu davranışlar, yüksek sosyal saygınlık sağlayan iyi öğrenim, yüksek gelir ve saygınlığı yüksek işi, gönüllü kuruluşlara üyelik, kitle iletişim araçlarını izlemek, kentsel bir ortamda bulunmak gibi bazı sosyo- ekonomik niteliklerle bir arada bulunmaktadır.

Kentleşen bireylerin devrimci bir nitelik kazanmaları dolayısıyla sisteme yönelik bir tehdit oluşturma eğilimlerinin, siyasal istikrarsızlık yaratacağını kabul edersek: sistemin işleyişinden ağırlıklı olarak kentsel ve genel ekonomik paylaşımdan memnun olanlar ile olmayanlar arasındaki mücadelenin siyasal düzeyde tartışmalara ve sorunlara yol açabileceğini yadsıyamayız.

Köyden kente göç edenlerin çeşitli konulardaki tutum ve davranışlarında meydana gelen değişmelerin “kentte kalış süresi” ve “gelir düzeyi” açısından incelendiği bir araştırmada; kentte kalış süresi arttıkça, soldaki partilere oy verme oranının “arttığı” ortaya konulmuştur. Öte yandan sol partilere oy verme oranı ile gelir düzeyi arasında bir ilişki kurmanın zor olduğu belirtilirken, düşük ve orta gelir düzeyinde, sol partilere oy verme oranı oldukça yüksek ve orta gelir kümesinde bu oran daha da yüksek, ancak yüksek gelir düzeyinde bu partilere oy verme oranının çok düşük olduğu belirlenmiştir.

Köylülükten çıkan ve topraktan kopan fazla emek kente göçtüğünde, buraya uyum sağlaması ve modern kentlere has sosyal organizasyon ve kurumlarla bütünleşme kolay olmamaktadır.⁸² Gecekondu halkının kentle bütünleşmemesinin sonucunda, sisteme muhalif olan ya da varsayılan ve sistemi eleştiren partilere yönelebilecekleri de savunulmakta ve bu alanlarda Türkiye siyasetindeki genel eğilimden daha büyük oranda “radikal sağa” kayış gözlenmektedir. Türkiye ölçeğinde; 1970’li yıllarda sol partilere, 1980’li yıllarda merkez partilere oy veren gecekondulunun (yeni kentlinin), 1990’lardan itibaren radikal sağa doğru kayması ilginç bir gelişmedir. Bu durum her ne kadar kentleşme ile açıklanamasa da kentlerin yeni mekanlarının, yeni kentlilere yeterli imkanlar sunması, gecekondu halkının sistemden uzaklaşmasında önemli bir etken olarak görülebilir. Her ne kadar Türkiye’nin genel siyasetinde merkez

⁸² Mübeccel B. Kıray, *Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1999, s.161

partilerin erimesi ve merkez dışı partilerin büyümesi bir olgu olarak gözlense de gecekondularda radikal partilere yöneliş, Türkiye ortalamasının çok üzerinde seyretmektedir.⁸³ Kentlerin beklentilerine cevap verememesi görece yoksulluk duygusu ile birlikte siyasal radikalleşme yeşermeye başlamaktadır. Ancak beklentilere cevap bulamama olgusunun eskiye oranla ilerleme kaydettiği, artık gecekonduların sakinlerinin halk bilinci ile hareket ederek, özellikle yaşam kalitesini iyileştirme vaadi ile ortaya çıkan, ekonomik reformları uygulama projeleri ile gelen partileri destekledikleri de görülmektedir.

Göç –gecekondulaşma- kentleşme yada entegrasyon – politizasyon zinciri, marjinalite etrafında inşa olan birbiri ile ilişkili sosyo-ekonomik süreçlerde birkaç basamaktan meydana gelir. Yani kentleşme süreci içinde, gecekonduların siyasal davranışları altı basamakta oluşur.

- 1) Marjinalite: Gecekonduların marjinalitesi, köyden ayrılma ile başlar. Köyde marjinalite minimum iken kentte maksimumdur ve göçmenin mesleği, geliri vb. ile değişiklik gösterir.
- 2) Bir gecekondular topluluğuna entegrasyon: Güçlü bir kolektivite duygusu, yerel düzeyde bir aidiyet duygusu, kentte entegrasyon ve siyasal davranışın başarısında önemlidir.
- 3) İhtiyaç bilinci: Bireysel ve grup ihtiyaçları bilinci gecekondular üzerinde derin bir siyasal etkiye sahiptir. Bu ihtiyaçlardan yeme, içme, giyim birinci sırada, meslek edinme ve çocukların eğitimi ikinci sırada, bir mevki işgal etmek ve yatırım yapmakta üçüncü sıradadır. Siyasal davranış bu ihtiyaçların bilincine varma düzeyine bağlıdır.
- 4) Talep yaratmak suretiyle ihtiyaçların tatmini: Taleplerin formülasyonu ve özellikle yönetimin yüksek forumlarında ifadesi, gecekonduların kendilerini kent ve ülke yönetiminin ayrılmaz bir parçası olarak görmelerini, ülke ve kent yönetiminde söz sahibi olmalarının yaşamlarını derinden etkilediğini anlamalarını sağlamıştır.

⁸³ Kemal Görmez, a.k., s.141

- 5) Taleplerin Yasallaşması: Gecekondulunun kent ve ulusal siyasal kültürde içselleşmesi açısından önemlidir.
- 6) Siyasal Davranış: Göçmenin talep ve ihtiyaçlarının ifade edilerek tatminini sağlar. Gecekonduluya siyasal katılım ve talep tatmini için normal kanallar açılmazsa radikal ideolojilerin kabulü söz konusu olabilir.

Kentte kalış süreleri uzadıkça gecekondu, kentte elde ettiği olanakları artık köydeki koşullarla değil, kentin üst sınıflarıyla karşılaştırmaya başlar. Bu karşılaştırma sonucunda kendi durumlarının düşük düzeyli, hak ettiğinin altında olduğu sonucuna varırlar. Bu durum gecekondu için varolan düzenden hoşnut olmama eğilimi yaratır ve siyasal tercihlerle var olan düzeni değiştirmeye yönelik siyasal davranışlara sebebiyet verir.

Gecekondu halkının yerel ve ulusal politikadaki temel amacı, gecekonduvarlarının varlığını sürdürmesidir. Bu çerçevede siyaset geçişeldir. Yani kentle tamamıyla bütünleşene kadar kestirme bir yön izler. Daha sonra gecekondu politika, ulusal trendlere daha yavaş bir şekilde uyumlulaşır. Göçmenlerin kırsaldan kentsel hayata geçişinin son aşamasında siyaset, iletişim ve sosyal mobilizasyon şiddetini artırır ve gecekondu halkının kent olaylarına katılımı kolaylaşır ve artar. Böylece kent çevresine entegrasyon hızlanır.

Sonuç olarak; Türkiye'deki kentsel yapı ile ilgili araştırmaların sonuçlarında ilginç verilere ulaşılırken öncelikle gecekondu olgusu ile kentleşme arasında organik bağlantı kurulmaktadır. Bu verilere göre, Türkiye'de kentleşme batıda olduğu gibi doğrudan doğruya endüstrileşmenin bir sonucu değildir. Olayın ardında kentlerin çekimi kadar, köylerin itici güçleri de etkindir; gecekondu bölgeleri düşük gelirli kesimler olarak kentsel alanlarla bütünleşirlerken, kendi içlerinde de tabakalaşma eğilimleri göstermektedirler; gecekondu halkı gerek siyasal gerekse toplumsal bilinç bakımından değişmeye oldukça açık görünmektedirler; değişmeye açık ve yüksek beklentilere sahip olan gecekondu

nüfusu siyasal olarak da çok etkin olduğundan, Türkiye'nin kaderinde söz sahibi gözükmektedir.⁸⁴

Bir yerleşim yerinin kente dönüşmesinin derecesi, dinamik bir değerlendirme ölçüsü ile mümkün olup, belirli bir zamanda kentte yaşayanların ve kente göç edenlerin sayısı olarak kabul edilir. Buna ilave olarak kentleşme, kırsal alanlardan kentlere göç edenlerin oranı olarak da ifade edilebilir. Bu sürecin yoğun biçimde gerçekleştiği iskan ünitelerinde kentleşme olgusu yaşanıyor demektir. Böylece göç ve kentleşme, genellikle birbirini izleyen olaylardır. Türkiye'deki kentleşme olgusunu açıklamada göç önemli bir yer tutar. Daha önce de belirtildiği gibi kırsal alanda yaşanan yapısal dönüşüm, 1950'li yıllardan itibaren büyük oranda nüfus kitlelerinin kentlere doğru göç etmesine neden olmuştur. Türkiye'deki kentleşmenin sanayileşmenin sonucu olmaktan çok, demografik nitelik taşıması göçün önemle ele alınmasını gerektirirken; günümüze kadar devam eden bu olgunun kentsel alanlar üzerinde kırsallaştırma gibi olumsuz bir etki yaratması, bu konunun daha geniş bir bakış açısıyla ele alınmasını gerektirmektedir. Çünkü günümüz Türkiye kentlerinde yaşanan gecekondulaşma, konut sıkıntısı, arazi spekülasyonu, çevre, kentlileşmeme, kentsel şiddet vb. sorunlar artarak devam eden göçlerin belirgin sonuçlarıdır. Bu konu ayrıntılı olarak ikinci bölümde işlenmiştir.

⁸⁴ Emre Kongar, Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği, 6. baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995, s.333

İKİNCİ BÖLÜM

TÜRKİYE’DE İÇ GÖÇ

I- GÖÇ OLGUSU

Gelişmekte olan ülkelerin en belirgin niteliklerinden biri bu ülkelerde görülen nüfus artış hızının, gelişmiş ülkelere oranla yüksek bir düzeye sahip olmasıdır. kontrollü ve kontrolsüz olarak gerçekleşen nüfus artışı, bu ülkelerin hem dinamik bir yapıya sahip olmasına, hem de yaşanan yerleşmeler düzeni içinde ve özellikle yerleşmelerin yapısında boyutları ve çözümleri karmaşık, kontrolü güç sorunların ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Nüfus artışına bağlı olarak toplumun kazandığı dinamik yapı bireylerin yeni arayışlar içinde olmalarına bağlı olarak, üst seviyede bir nüfus hareketliliğinin ortaya çıkış nedeni olmaktadır.⁸⁵

Bu hareketlilik demografik olarak büyük kentlere yönelerek bu kentlerde gecekondulaşmaya sebep olmaktadır. Ayrıca bu hareketlilik kırsal bölgelerden veya daha küçük kentlerden mega kentlere yönelen bir iç göç olarak karşımıza çıkmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde gelişmiş ülkelere oranla nüfus artış hızı yüksektir. Buna bağlı olarak, ülke topraklarında da doğal olarak artış sağlanamaması, gelişmenin koşutu olan sanayileşmeye olan eğilim, istihdam olanakları fazla olan kentlere göçü hızlandırmıştır.

Artan nüfus ve buna bağlı olarak gerçekleşen nüfus hareketliliği yerleşmeler arasında sosyo- ekonomik değerlerin dengesini farklılaştırırken aynı zamanda sosyo- kültürel farklılaşmaların da başlamasına neden olmuştur. Şehir sosyal yapısı ve kültürü ile özdeşleşme istemi, yeni kentliler arasında belirli kutuplaşmaların oluşmasını da beraberinde getirmiştir.

⁸⁵ Cengiz Giritlioğlu, “İç Göç ve Kentleşme”, Kentleşme ve Kentleşme Politikaları, Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı, (Editör: Hande Suher), İstanbul, 1991, s.17

A. Göç Kavramı (Kavramsal Olarak Göç)

Göç, sosyo- kültürel, politik ve ekonomik yönleri bulunan, çok geniş boyutlu sosyolojik bir olgu olmakla beraber, hızlı değişimlerin yaşandığı toplumlarda gözlenen önemli sorunlar arasında yer almaktadır.

Göç ve sosyal hareketler, sosyo-kültürel ve ekonomik yönleri olan, sosyal değişmeye yol açan veya ona ivme kazandıran olgulardır. Diğer yandan sosyal değişme de hem göçe hem de sosyal hareketlere neden olabilmektedir. Göçte insanlar yeni çevrelerinde sosyo-kültürel değişmelere neden oldukları gibi kendileri de değişmektedirler. Sonuçta çeşitli nedenlere bağlı olarak sosyal, kültürel, ekonomik ve politik değişmelere neden olmaktadır.⁸⁶

Kırsal ilişkilerin analizinde, kırsal değişim, kırsal farklılaşma ve kırsal dönüşüm terimlerinin kavramsal içeriklerindeki benzerlik ve farklılıklar göç analizinde belirleyici bir rol oynamaktadır. Toplumsal ilişkilerde değişim süreklilik arzeder. Ancak her değişim bir farklılaşmaya, her farklılaşma da dönüşüme neden olmayabilir. Kırsal yapıdaki farklı yaklaşımların öngördüğü ideal içerikteki bir kapitalistleşme, Türkiye örneğinde gerçekleşmemiş olmasına rağmen, kırsal ilişkilerde gözlenen değişim ve farklılaşma, kapitalistleşme eğilimleri olarak ele alınabilir.⁸⁷

Dinamik bir süreç olarak göçü tanımlayacak olursak; bir yerleşmede yaşayan nüfusun belli bir kesiminin çeşitli nedenlerle, bulunduğu yerden kalkıp başka bir yere yerleşmek üzere yada nispeten sürekli olarak gitmesidir.⁸⁸ Göçü, konumundan hoşnut olmayan bireylerin çeşitli nedenlerle gerçekleştirdikleri ve “süreklilik arzeden coğrafi mekan değiştirme hareketleri” olarak da tanımlayabiliriz. Göç ile ilgili pek çok farklı yaklaşımlar söz konusudur. Bunlara kısaca değinelim.

⁸⁶ Esma Durugönül, “Sosyal Değişme Göç ve Sosyal Hareketler”, Toplum ve Göç, DİE ve Sosyoloji Derneği Yayınları, Ankara, 1997, s.85-86

⁸⁷ M.C.Ecevit, “İçgöçün Unutulan Kaynakları: Tarımsal Farklılaşma ve Dönüşüm Dinamikleri”, Toplum ve Göç, DİE ve Sosyoloji Derneği Yayınları, Ankara, 1997, s. 94

⁸⁸ Zeynel Gökçe Akgür, Türkiye’de Kırsal Kesimde Kente Göç ve Bölgelerarası Dengesizlik (1970-1993), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997, s.41

- Sürekli olarak yerleşmek amacıyla yer değiştirmek
- Yerleşik bir düzenden başka bir yerleşik düzene geçmek
- Kent, köy gibi bir yerleşme biriminden diğerine yerleşmek amacıyla yapılan nüfus hareketleri
- Birey ve grupların ekonomik, sosyal, kültürel vb. nedenlerden dolayı bir yerden başka bir yere gitmeleri
- Türkiye sınırları içinde, beş ve daha yukarı yaştaki nüfusun, iki genel nüfus sayımı arasındaki ikametgahının farklı olması durumu.

Nedenleri ve sonuçları ile birlikte algılanan göç, dinamik bir süreci içermektedir. Bu sürecin, belli bir zaman dilimi içerisinde nedenleri ve sonuçları ile birlikte ele alınması, göç olgusunun tanımlanmasını, çözümlenmesini ve yorumlanmasını kuramsal anlamda karmaşık hale getirmektedir. Göç kavramı, bu karmaşıklıkta içinde bir yandan uzun sürecin farklılaşan birimlerini içermekte, diğer yandan da belirli tiplerinde çözümlenmeye çalışılmaktadır.

Yukarıdaki tanımlardan da anlaşılacağı gibi göç, belirli bir nüfusun, belirli bir zamanda, coğrafi bir mekandan başka bir mekana doğru yer değiştirmesi olgusudur. Bu nedenle göç, durağan bir olgu değildir. Nedenleri ve sonuçları ile birlikte algılanması gereken bir süreçtir. Çünkü göçü hazırlayan bir takım sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi nedenlerle göç hareketi gerçekleşmekte, gidilen yerin sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasi yapısındaki bir çok değişimin nedeni durumuna gelmektedir. Dolayısıyla göç ekonomik, toplumsal, kültürel ve siyasi dönüşümlerin bir sonucu olarak ortaya çıkar. Bu bağlamda göç olgusu bir sonuçtur. Aynı zamanda göçün kendisinin de toplumsal, kültürel, ekonomik ve siyasi dönüşümlere katkıda bulunduğundan göç bir neden durumuna gelmektedir.⁸⁹

⁸⁹ Ahmet İçduygu-İ.Sirkeci, "Cumhuriyet Türkiye'sinde Göç Hareketleri", 75 Yılda Köylerden Şehirlere, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1999, s.250

Yine bir neden sonuç ilişkisi bağlamında bakıldığında içgöç, toplumumuzun son 74 yıllık dönüşümünün bir çok yönünü belki de en iyi açıklayabilecek yegane süreçtir. Bir sonuçtur, çünkü, yaklaşık yüz yıllık ekonomik, siyasal ve toplumsal dönüşümün bir yansıması olarak milyonlarca insanımız, yerleşim yerlerini kimi zaman gönüllü olarak kimi zaman da zorunlu olarak değiştirmişlerdir ve değiştirmeye devam etmektedirler. Bir nedendir, çünkü bu, milyonlarca insanın hareketliliği, gerek kendi yaşamlarına gerekse de ayrıldıkları ve vardıkları toplulukların yaşamlarına olumlu ve de olumsuz biçimde etkilemektedir.

Göçler doğrudan doğruya ülkelerin veya daha küçük toplulukların nüfusunu, gelişmesini, artışı veya azalmasını etkileyen önemli faktörlerden biri olmakla beraber aynı zamanda nüfusun yaş ve cinsiyet yapısında da değişime sebep olmaktadır. Bu değişimlerin göç alan ve göç veren çevrelerde birbirine zıt bir şekilde gerçekleştiği görülür. Göç hareketine katılan kitlenin cinsiyet ve yaş gruplarına bağlı olarak göç alan yörelerde bu özelliklerinden dolayı yığılmalar, göç veren yörelerde de azalma söz konusudur. Ayrıca, nüfusun kalitatif yapısında meydana gelen (okur-yazarlık, iş ve meslek bilgisi ile bunlara bağlı olarak kalifiye eleman miktarında) bünyevi değişimler toplumun yapısını, kültürünü, ekonomik, politik vb. bütün kurumlarını kısa zamanda etkileyecektir. Ayrıca, göç hareketleri, geniş üyeli grupların yaşamında önemli değişiklikler yaratarak, mesleki uğraşı ve saygınlıklarda da farklılıklara yol açmaktadır.⁹⁰

Türkiye'nin son elli yıldaki bir tarım toplumundan sanayi toplumuna geçme macerası içinde, içgöç hareketlerinin ana eksenini, kırdan kente göç, bir başka deyişle kentleşme oluşturmuştur.

1980'li yıllardan sonra özellikle de 1990'lı yıllarda dünyanın büyük bir dönüşümü yaşamakta olduğu konusunda yaygınlaşmış bir görüş birliği bulunmaktadır. Sanayi toplumundan bilgi toplumuna, fordist birikim rejiminden esnek birikim rejimine, modernizmden, post-modernizme, ulus devletler dünyasından, küreselleşmiş bir dünyaya geçiş yaşanmaktadır. Bu dönüşümler

⁹⁰ Nermin Abadan-Unat- Ruşen Keleş ve Diğerleri, Göç ve Gelişme, Ajanstürk Matbaası, Ankara, 1976, s.397

nüfusun mekansal dağılımının yeniden belirlenmesine yol açmaktadır. Dünya yeni bir uyum süreci, dolayısıyla yeni nüfus ve yer değiştirmeleri yaşayacaktır.⁹¹

Cumhuriyet tarihimizi incelediğimizde içgöç, uzunca bir süre “köyün çözülüşü ve sanayileşme” kapsamında ele alınan bir kırdan kente göç olgusu olarak karşımıza çıkar. Ancak bugün içgöçün çehresi de değişmiştir ve değişmektedir. Kır kent göçü önemli ölçüde devam ediyorsa da son yılların verilerine bakıldığında içgöçün kentler arasında da ağırlıklı bir nüfus hareketi haline geldiğini görüyoruz. Bunun nedenlerine baktığımızda bir yandan Türkiye’nin kendi dinamiklerini, öte yandan da küreselleşme bağlamında teknoloji ve iletişim/ bilgi devriminin etkilerini görüyoruz.

Netice itibariyle göç, ekonomik imkanlarla nüfus arasında denge sağlayan, aynı zamanda da insanların, kabiliyet ve ihtisaslarından en etkin biçimde faydalanmayı mümkün kılan, kişilerin sosyal, kültürel ve psikolojik arzularının tatminine imkan veren olumlu bir mekanizmadır. Bahsettiğimiz olgularla oluşan olumlu mekanizma daha çok ekonomik nedenli göç eden göçmenler için geçerlidir. Fakat zorunlu olarak göç eden göçmenler için bu olumlu mekanizmadan bahsetmek pek mümkün değildir. Göçün, olumlu veya olumsuz işleyen mekanizma olmasının yanında sosyo-kültürel değişmeyi sağlayan bir mekanizma olduğunu söyleyerek aynı zamanda göç, değişmeyi sağlayıcı faktörler için de önemli bir yere sahiptir diyebiliriz.

Göçmenlerin varış noktalarında; istihdam, sınıfsal farklılaşma, uyum-gerginlik ve barınma gereksiniminden çıkıp kentsel konut piyasasının bir ögesi haline gelen gecekondunun değişen mülkiyet niteliği, göç çalışmasında öne çıkan noktalar olmaktadır.

B. Göçün Tarihsel Gelişimi

Göç olgusu, insan türü ile sınırlanamayacak kadar geniştir. Bazı hayvanlar, beslenme ve doğal koşullar gereği göçebe bir hayat yaşamaktadır. Bu doğrultuda

⁹¹ İlhan Tekeli, “Türkiye’de İçgöç Sorunsalı Yeniden Tanımlama Aşamasına Geldi”, Türkiye’de İçgöç, Bolu-Gerede, 6-8 Haziran, 1997, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1998, s.8

düşünürsek insanlık tarihi ile göç, birbiriyle paralel giden bir varoluş içinde olmuşlardır. Avcılık ve toplayıcılık ile geçinen ilkel dönem insanları da bir bölgede yiyecek bulma ve yaşama olanakları daralınca başka mekanlara göç etme çabası içinde olmuşlardır. Tarih öncesi dönemde, göçlerin yoğun bir şekilde yaşandığı söylenebilir. Bazı araştırmacılara göre insanlık, ilk önce Afrika'da ortaya çıkmış ve oradan da göç hareketleri neticesinde dünyanın diğer alanlarına yayılmıştır.

Bir mekana bağlılığı, o mekandaki beslenme ve barınma olanaklarıyla ilişkili olan avcı-toplayıcı dönem insanların göç hareketleri, ondan sonra gelen ve mekana bağlılığın daha fazla olduğu toplumsal formasyonlara göre daha yoğun yaşanmıştır denilebilir.

Tarımcı toplumlarda ise doğanın işlenmesi ve tarımsal üretimin başlaması ile mekana bağlılığın arttığı görülmektedir. Bu dönemden sonra insanlar, avcı-toplayıcılıkta olduğu gibi doğadaki besinleri tüketen, besinler tükenince de göç eden bir pozisyondan, doğayı işleyen ve besleneceği ürünü kendisi üreten toprağa ve mekana bağımlı bir hale gelmiştir. İnsanların göç etmemek için nedenleri artmıştır. Tarımcı toplumlarda göç, çoğunlukla savaşlar, kıtlıklar, salgın hastalıklar ve kolonizasyon faaliyetleri ile beraber yaşanmıştır.

Tarihsel perspektifte göç irdelenirken önemli sayılabilecek bir aşama da coğrafi keşifler sonrası dönemdir. Bu dönemden sonra yeni keşfedilen yerlere yoğun bir göç dalgası yaşanmıştır.⁹² Örneğin 19. yüzyılda Avrupa nüfusundaki yıllık artış %0,8 iken coğrafi keşifler sonrası Avrupalıların yerleştiği Birleşik Devletlerde %2,4, Kanada'da %1,6 ve Avustralya'da %4,4 ve Yeni Zelanda'da %6,8'e ulaşmıştır.⁹³ Avrupa'ya oranla yeni yerleşime açılan bölgelerdeki nüfus artışında ana sebebin göç olduğu söylenebilir. 1830 ile 1930 arasında yalnız Kuzey Amerika'ya Avrupa'dan 60 milyon dolayında insan göç etmiştir.

Sanayileşme ile birlikte göçün arttığı görülmektedir. 18. yüzyılda Batı Avrupa'da başlayan "sanayi devrimi" sosyal yapıda kökten değişmelere neden

⁹² Bozkurt Güvenç, İnsan ve Kültür, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996, s.198

⁹³ Server Tanilli, Yüzyılların Gerçeği ve Mirası, Adam Yayınları, Cilt:5, İstanbul, 1997, s.317

olmuştur. Sanayi devrimi ile teknolojideki gelişmelere koşut olarak makineli seri fabrika üretimine geçilmiştir. Şehirlerdeki sanayi tesisleri, üretimin merkezini evden, kitlesel üretimin yapıldığı fabrikalara yönlendirmiştir. Bunlara bağlı olarak kentlerde göç olgusu artmış, kentleşmeyle birlikte geleneksel geniş aile kentsel çekirdek aileye dönüşmüş, iş bölümü artmış, eğitim ve öğretimin önemi artarak, eğitimle statü elde edilmesi önem kazanmış orta sınıf artmış, ulaşım ve haberleşme araçları gelişmiş, dolayısıyla sosyal hareketlilik hızlanmıştır.

Göç olgusuna birey açısından yaklaşım, diğer bir tanımlayıcı açıklama biçimidir. Bireylerin toplumda yaşarken güdülerini gerçekleştirmek için başvuracağı yollardan biri de göç ederek yaşam yerlerini değiştirmektir. Birey açısından yer değiştirmenin çok yönlü işlevleri bulunmaktadır. Bireyler yeni yerlere giderek öncelikle yararlanabilecekleri fırsatların sayısını artırmaktadır.⁹⁴ Yer değiştiren birey mesleki ve sosyal hareketlilik sağlayabilmektedir. Göç ederek yeni bir yaşam biçimi seçebilmektedir.

C. Sanayi Toplumunda Göç Olgusu

Sanayi toplumunda iç göç olgusu iki açıdan ele alınmaktadır. Bunlardan ilkinde, göç gereksinmesi sistem açısından açıklanmaktadır. Burada göç, işgücünü mekanda üretimi daha etkin kılacak şekilde yeniden dağıtarak mekan organizasyonunun sistemin taleplerine uyumunu sağlayan bir mekanizma olarak görülmektedir. Bireyin mekanda yer değiştirmesinin sanayi toplumunun üretim düzeni açısından iki sonucu vardır. Bunlardan biri üretim için gerekli emeğin yer değiştirmesidir. İkincisi, sermayenin yer değiştirmesidir. İçgöç olgusu bu iki yaklaşımın piyasa mekanizması içinde karşılıklı etkileşimiyle ortaya çıkmaktadır. Piyasa mekanizmasının işlevlerine bağlı olarak bireylerin güdülerini tatmin edecek biçimde iç göç kararı vermeleri ve göçü gerçekleştirmeleri, genellikle toplumsal sistemin ortaya çıkardığı taleplerle uyum içinde bulunmamaktadır. Bazen de göç yetersiz kalmaktadır. Bu uyumsuzluk başka mekanizmalarla ya da yeni göçlerle zaman içinde giderilebilmektedir. Ayrıca kentlere gelen kitlelerin

⁹⁴ İlhan Tekeli, "Türkiye'de İçgöç Sorunsalı Yeniden Tanımlama Aşamasına Geldi", Türkiye'de İçgöç, Bolu-Gerede, 6-8 Haziran, 1997, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1998, s. 11

işsiz ya da gizli işsiz durumuna gelmemesi ve ekonomik gelişmeye olumlu katkıda bulunması için bu nüfusun sanayide çalışması gerekmektedir.⁹⁵ İçinde önemli toplumsal gerilimler taşıyan iki yönlü uyum süreci sanayi toplumunun göç sorununu ve göç kuramında yanıtlanmaya çalışılan sorunları belirlemektedir. Bu dönemin göç kuramlarının beş farklı soruyu yanıtlamaya çalıştığı söylenebilir:

- Sosyal sistemde göç gereksinmesi hangi nedenlerle ortaya çıkmaktadır? Nedenlerin farklılaşmasına göre ortaya çıkan göç çeşitleri nelerdir.?
- Kişiler göç kararını nasıl almaktadır? Bu kararın alınmasında hangi faktörler rol oynamaktadır? Hangi değerlere önem verilmektedir?
- Göç eden kişilerin nitelikleri, göç etmeyen kişilere göre hangi farklılıkları göstermektedir?
- Göç olgusu sonucu sosyal sistemlerde ne tür sorunlarla karşılaşmaktadır?
- Göç olgusunun bağımsız değişken olarak alınması halinde toplumda ne tür uyum sorunları doğmaktadır?

Bu sorulara yanıt veren kuramsal çerçeveler sanayi toplumunda göçün ortaya çıkışını açıklamaktadır. Sorunu bunlardan ilki bir toplumsal evrim olarak ele almaktadır. Burada toplumun üretim örgütlenmesi açısından geçirdiği dönüşüme paralel olarak göçün ortaya çıktığı kabul edilmektedir. Köyden kopuş bunun neticesinde gerçekleşmektedir. Kırsal kesim çözülmekte, kırdan açığa çıkan emek kentlerde toplanmaktadır. Kentleşme denilen içgöç kategorisinde bireyin karar süreçleri geri plana itilmekte, sistemde ortaya çıkan bir dönüşüme yer verilmektedir.

Göçün ortaya çıkışına ilişkin ikinci açıklama çerçevesi toplumsal sistem içinde mekansal eşitsizliklerin ya da dengesizliklerin varlığı olmaktadır. Bu eşitsizlikler, ücret düzeylerindeki, işsizlik oranlarındaki, çevre göstergeleri

⁹⁵ Ruşen Keleş, Kentleşme Politikası, a.k., s.28

vb.'indeki farklılıklar ile ifade edilebilmektedir. Burada sisteme ilişkin özellikler ve kişinin göç kararı eşit önemde bir yere sahiptir. Toplumsal sistem, gelişmesi sırasında sürekli dengesizlikler oluşturmakta; bireyler de bu dengesizlikleri algılayarak başka yerde varolduğunu öğrendikleri fırsatlardan yararlanmak, yaşam kalitelerini geliştirmek için göç kararı vermekte ve bunu gerçekleştirmektedir.

Üçüncü açıklama çerçevesi toplum bir evrim geçirmese de, toplum içinde fırsat eşitsizlikleri olmasa da bir göçün olacağından hareket etmektedir. Burada temelde yerlerin ve insanların farklılığı söz konusudur. Belli bir yeri değişik insanlar, değişik olarak değerlendirmektedir. Bu değerlendirmelerin sonucunda göç hareketi ortaya çıkmaktadır.

D. Türkiye’de İçgöçün Gelişimi ve Değişen Nitelikleri

Nüfus hareketleri, diğer bir deyişle göçler gerek ekonomik ve sosyal sistemde verilen kararların gerekse kişilerin kendi kişisel beklentileri sonucu oluşmaktadır. Planlı dönemin ilk yıllarında şehirleşme, kalkınmanın bir gereği olarak kabul edilerek teşvik edilmiştir. Bunun sonucunda özellikle nüfus artış hızının yüksek olduğu kırsal kesimlerden sosyal ve fiziki alt yapısı iyi olan ve sanayi tesislerinin yoğun olduğu kentlere çalışmak ve kentin sosyal imkan ve kolaylıklarından faydalanmak üzere nüfus göçü artan oranda sürmüştür.⁹⁶

Türkiye’de içgöç sürecini gösteren basit fakat açıklayıcı en temel göstergelerden birisi de, ülkede 1950’lerde hızlanan toplumsal ve ekonomik dönüşüm süreci içinde kentsel ve kırsal alanda yaşayan nüfus oranlarındaki görece hızlı değişimdir. 1950’de ancak nüfusun %19’u kentlerde yaşarken bu oran 1970’te %36’ya, 1990’da %56’ya ve 2000 yılında da %64’de yükselmiştir. 1950’li yıllarda başlayan ve hızlanan içgöç, daha çok kırsal alanlardaki dönüşümün ivme kazandırması, yani “iticiliği” ile açıklanabilirken, 1960’lı yılların sonundan, 1980’li yılların başına kadar daha çok kentsel alanlardaki dönüşümün belirleyiciliği, yani “çekiciliği” ile açıklanabilir. 1980’li yıllardan sonra ise, içgöç olgusu ve süreçleri, modernleşme temelindeki toplumsal dönüşümün yeni iletişim

⁹⁶ Tuncer Kocaman-Sema Beyazıt, Türkiye’de İçgöçler ve Göç Edenlerin Sosyo-Ekonomik Nitelikleri, DPT, Haziran 1993, s.1

teknolojileri ile daha da yoğunlaşması sonucu ve toplumsal hareketliliğin her anlamda etkilerinin daha da artması ile yeni bir döneme girmiştir.⁹⁷

Türkiye’de 1950’li yıllarla birlikte hızlanan köyden kente göçün, bu dönemde ülkenin kırsal alanlarındaki ekonomik ve toplumsal değişme ile başladığı ve hızlandığı bilinmektedir.⁹⁸ Bu dönemde dünya sistemi ile bağları hızlanan Türkiye’deki toplumsal oluşum içinde, tarımın makineleşmesi ve modernleşmesi, geleneksel toprak sahipliği rejiminin değişmesi, toprakların belirli ellerde toplanması, ulaşım koşullarındaki gelişmeler gibi etkenlerle, kırsal alanlarda yaşayan nüfus kentsel alanlara doğru hareketlenmiş 1950’li-60’lı yılların içgöçü ortaya çıkmıştır. Burada göçe ivme kazandıran diğer nedenler de vardır. (nüfus artışı, düşük verimlilik, artan işsizlik, eğitim vb.) Bu dönem köyden ve köylülükten hızla kopma dönemidir. Bu dönem için önemli olan bir diğer önemli nokta da, gecekondular olgusudur. Bu konuyla ilgili geniş bilgiyi birinci bölümde verdiğimizden burada değinmiyoruz.

Türkiye’de 1950’lerden günümüze kadar olan içgöçleri ve kentleşme olgusunu gruplandırdığımızda, karşımıza iki örüntü çıkmaktadır. Birincisi, ulusal kalkınmacı politikanın yerine liberal düşüncenin egemen olmaya çalıştığı, fakat kamunun öncülüğünün sürdüğü 1950-1980 dönemindeki, göçlerin varış noktasının hakim kentlere yöneldiği kır kent göçü tipidir. İkincisi ise, kamunun üretimden vazgeçmesi, küçültülmesi (özelleştirme) gibi fikirlerin öncülüğünde ekonomik liberalizme geçiş ve ekonominin uluslar arası nitelik kazanma sürecinde yaşanan kent-kent arası göçler ile hakim kentlerin büyük kentlere dönüşmesinin yanı sıra, bölge çekim merkezlerinin oluşma sürecidir.⁹⁹ Kentten kente göçler başlıca şu faktörlerden kaynaklanmaktadır. Kırsal kesimde artan nüfustan kaynaklanan geçim sıkıntısı, özellikle büyük kentlerdeki istihdam imkanları, kırsal ve kentsel yaşama bölgeleri arasındaki önemli sosyo-ekonomik

⁹⁷ Ahmet İçduygu-İbrahim Sirkeci, “Cumhuriyet Dönemi Türkiye’inde Göç Hareketleri”, 75 Yılda Köylerden Şehirlere, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1999, s.250

⁹⁸ Mustafa Erkal, Sosyoloji, Der Yayınları, İstanbul, 1996, s.366

⁹⁹ Mümtaz Peker, “Türkiye’de İçgöçün Değişen Yapısı”, 75 Yılda Köylerden Şehirlere, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1999, s.295

farklılıklar.¹⁰⁰ Yapılan araştırmalar göç hareketinin gerçekleşmesinde bölgelerin sosyo-ekonomik konumlarının ve bireylerin kişisel yaşam standartlarının önemli olduğunu ortaya koymuştur.

İki örüntü halinde gruplandırdığımız göçü, yalnızca bir nüfus hareketi olarak değil, göçmeni kalkış ve varış noktasında oluşan toplumsal ve kültürel değişimi ve oluşumu da içerecek eylemler bütünü olarak değerlendirmemiz gerekir. Bu açıdan değerlendirildiğinde, göç-kentleşme ilişkisi, bir yönüyle nüfusun mekandaki hareketliliği ile nüfusun sahip olduğu kaynakların yeniden dağılımı ve üretime katkısıdır. Olayın bir diğer yönü ise, göç edenin, varış noktasında emeğini, kaynaklarını değerlendiriliş biçimine göre sistemdeki dikey hareketlilikle kazandığı yeni statü ve katmanlaşmadır. Söz konusu süreçte göçmenin sistemde üretici ve tüketici rollerini yerine getirme veya getirmeme durumuna göre, sosyal sistemde uyum yada gerginlik görülür.

Türkiye’deki içgöç olgusunu, varış noktalarındaki devingenlik ile katmanlaşan yeni kentlilerin durumu açısından analizini şu başlıklar halinde sıralayabiliriz.¹⁰¹

- a) Göç edenlerin varış noktasındaki barınma koşullarındaki değişim ve bunun zaman içinde kentsel konut piyasasını etkilemesi
- b) Göç edenlerin kentsel üretim sürecine katılmalarında, kalkış noktasındaki emeğin niteliğinin kentsel işlere uygunsuzluğun yanı sıra, ülkenin değişen ekonomik politikaları sonucu, bu yeni kentlilerin kentsel işler yerine türedi işlerde yoğunlaşmaları ve örgütsüzleşmeleri nedeniyle kentsel iş piyasasındaki değişimler
- c) Göçmenlerin varış yerlerindeki veya kendilerinde meydana gelen siyasal davranış biçimlerinin mekana ne yönde yansıdığı ve bu sürecin siyasal katılıma etkileri

¹⁰⁰ Hayati Doğanav, “Türkiye’de İçgöçler Sorunu ve Başlıca Sonuçları”, T.C, Başbakanlık aile Araştırmaları Kurumu, Türkiye aile Yıllığı, Ankara, 1991, s.70

¹⁰¹ Mümtaz Teker, “, “Türkiye’de İçgöçün Değişen Yapısı”, a.g.m., s.297

- d) Göçmenlerin, varış noktasındaki ilişkiler bütünü, kalkış noktasının aile kurumu eksenindeki değerleri ile sürdürmesi ve kentin karmaşık ilişkiler ağı ve boyutları karşısında, aile kurumu eksenli ilişkiler ağını din kurumu ile pekiştirmesi
- e) Göçmenlerin, kalkış yerinde sahip oldukları sosyal alışkanlıkları, toplumsal ilişkileri, gelenekleri, tutum ve değerlerinde yani kültürel ve sosyal yapılarında meydana gelen dönüşümler
- f) Kalkış-varış noktaları arasındaki ücret farkı ile, işçileşme-türedi işlerde çalışma sonucunda sınıfsal farklılaşma.
- g) Göçün yöneldiği bölge içi yerleşim yerlerinin sosyo-ekonomik örgüsünde ve kentsel dokusunda meydana gelen değişimler.¹⁰²
- h) Göç edenlerin yeni yerleşim yerlerinde karşı karşıya kaldıkları sorunlar; göç ettikleri yerleşim yerlerine uyumları, sosyal, kültürel ve siyasi kanaatleri.
- i) Özellikle terör nedeniyle göç edenlerin topluma, devlete (asayiş ve güvenlik güçlerine, kamu yönetimine, yargıya ve sonuçta sisteme) yönelik kanaatlerini.

1960-1980'ler arası dönem, kentsel alanların kendi yapılarının ve bu yapılardaki dönüşümlerin içgöçe damgasını vurduğu dönemdir. Sanayi toplumu olma yolunda hızlı bir ilerleme kaydedemeyen Türkiye'de, kentsel alanlar hızla gelen kırsal nüfusu aynı hızla emme gücüne sahip olamamıştır. Bir yandan kırsal alandan gelen işgücünü istihdam edecek sanayi aynı hızla gelişmemiş, diğer yandan da kentsel alanlar gelen nüfusu barındıracak konut ihtiyacını sağlayamamıştır. Sonuç olarak, gecekonduarda yaşayan ve ikincil ekonomik sektörlerde (marjinal) geçimini sağlamaya çalışan bir göçmen kitlesi, kent nüfusunun ağırlıklı bir parçası haline gelmiştir. Bu göçmen kitlesi, oluşan göç ağı ile birlikte göç dalgalarının sürekliliğini sağlamıştır. Bu arada kır-kent gelir

¹⁰² Mustafa Aksoy, Sosyal Bilimler ve Sosyoloji, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s.137

farklılıklarının artışı, kentlerin ekonomik ve toplumsal çekiciliğinin yükselmesi, ulaşım ve iletişimin gelişimi göçü sürdüren en önemli etkenler olmuştur.

1980'ler sonrasında, Türkiye'de içgöçlerin kent-kent yani iller arası ağırlıklı hale gelmesinin nedenlerini açıklamadan önce, 1980'lerden itibaren nüfusun kırsal-kent dağılımının kent lehine dönüştüğünü ve göç olgusunun artan kent nüfusu içinde yaşanmaya başladığını veri olarak kabul edebiliriz. İçgöçlerin kent ağırlıklı bir yapıya dönüşmesinin nedenleri olarak şunları sayabiliriz:

- Eğitim örgütlenmesinin kentsel yerleşmelerde yaygınlaştırılması; kasaba, köy gibi yerleşmelerdeki nüfusun eğitim talebinin artması; kentlerde eğitime ulaşmanın kolaylaşması, ailenin eğitim harcamalarının azalması.
- Kamunun ekonomi politikaları ve yatırımı özendirici önlemleri nedeniyle köyle birkaç büyük kent arasında ara engellerin oluşması ve aşamalı göçün başlaması
- Türkiye'de göç veren bölgelerdeki kentsel yapıların kırsal özellik taşıması
- 1960'lı yıllarda başlayan dışgöçe katılanların tasarruflarını başlangıçta kalkış noktasına yönelmesi, ancak zaman içinde, bunların hem tasarruflarını daha iyi değerlendirmek, hem de çocuklarını daha iyi yetiştirmek için aşamalı göçe katılmaları
- az nüfuslu kentsel yerleşmelerdeki sermaye sahiplerinin, bu mekandaki paranın dönüş hızının yetersiz kalması nedeniyle, bir üst denetim merkezindeki olanakları değerlendirme arzusu ile kent-kent göçüne katılmaları.

E. Göç Nedenleri

Göçler, insan topluluklarının içinde yaşadıkları sistemlerdeki ekonomik, sosyal ve siyasi karar mekanizmaları, doğal etkenler, uluslar arası gelişmeler ya da kendi kişisel tercihleri sonucunda oluşan nüfus hareketleridir. Demografik bir süreç olarak insanların buldukları yerden bir başka yere hareketliliği şeklinde

ifade edilen göç kavramı belirli bir zaman dilimi içerisinde bir yerleşim biriminden başka bir yerleşim birimine yönelik yer değiştirmeler ya da birey ve grupların ekonomik, sosyal, kültürel vb. nedenlerden dolayı bir yerden başka bir yere gitmeleri olarak da ifade edilir.

Türkiye’de göçlerin değişen yapısına baktığımızda; 1945-1950 döneminde başlayan kırsal-kent göçünün temelinde, diğer gelişmekte olan ülkelerde olduğu gibi Türkiye’de de ekonomik , sosyal, kültürel, coğrafik, demografik ve siyasi gelişmelerin egemen olduğunu görmekteyiz.¹⁰³ Karayolu ve motorlu taşıt kullanımının artması ile birlikte köy ve kent arasında her türlü ilişki yoğunluk kazanmıştır. İletişim sisteminin gelişmesiyle köylünün ve kentlinin sistemden haberdar olma ve buna göre karar almaları kolaylaşmıştır. Tarıma traktörün girmesi üretimi artırırken, işgücünü açığını da beraberinde getirmiştir. Bu da hızla artan genç nüfus üzerinde bir baskı oluşturmuştur. Ayrıca , kentsel ücretin kırsal ücretten farklılığı da göç nedenlerini oluşturmaktadır.

Bu bağlamda göç nedenlerini, ekonomik, teknolojik, siyasi, sosyo-psikolojik ve sağlık nedenleri olarak ele alabiliriz.

1. Ekonomik Nedenler

Göçün ekonomik nedenlerine bakıldığında genellikle kentin “çekiciliği”, kırsalın ise “iticiği” etkili olmaktadır.

Nüfusu kente iten etkenler arasında kırsal alanda hızlı artan nüfus, yetersiz ve kötü dağıtılmış toprak, düşük verimlilik, doğal afetler, toprağın miras yoluyla parçalanması ve belli ellerde yoğunlaşması, tarımda makineleşme sonucu ortaya çıkan açık işsizlik ve son yıllarda özellikle Güneydoğu’da artan toplumsal ve siyasi çatışmalar sonucunda can güvenliğinin tehdit altında olması sayılabilir.

Nüfusu kente çeken etkenler olarak ise kırsal-kent gelir farklılığı, daha iyi eğitim ve sağlık sistemi, kentin cazibesi, ulaşım ve iletişim olanakları, iş bulma

¹⁰³ Rahmi Yamak-Nabiye Yamak, “Türkiye’de Gelir Dağılımı ve İçgöç”, 9 Eylül Üniv.Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:1, S. 1, İzmir, 1999, s.45

ümidini, daha yüksek yaşam standardı ve kentlerdeki sosyo-kültürel olanaklardan yararlanma isteği belirtilebilir.

Sanayileşmiş ülkeler, tüm sorunlarını kentlerde çözüme kavuşturmuşlardır. Böylece kent, geleneksel sosyal kalıpları yıkarak modern sosyal kalıpları sisteme egemen kılmıştır. Gelişmekte olan ülkelerin kentleri ise, çağdaş sanayi kuruluşları çerçevesinde gelişen bir kesim ile, daha çok ticari uğraşların oluşturduğu Pazar ekonomisine dayanan bir kesimden meydana gelen ikili yapıya sahiptir. Verimliliğin yüksek olduğu sermaye yoğun kesimde, istihdam olanakları sınırlıdır. Çünkü bu kesimde emeği devredışı bırakan yenilikler egemendir. Öte yandan, Pazar tipi kesimde çalışma olanakları daha boldur. Ne var ki bu kesimde de verim düşük ve sadece “yoksulluğun paylaşılması” sonucunu doğuracak ölçüdedir.¹⁰⁴

2. Teknolojik Nedenler

Sanayi devrimi ile birlikte, teknolojinin gelişmesi ve tarımda modernleşme, tarımsal yapının çözülmesine, büyük köylü kitlelerinin kente göç etmeye hazır hale gelmesine yol açmıştır. Elektriğin sanayide yoğun kullanımı, ulaşım olanaklarının gelişmesi, yerleşim alanlarının kent içi ve kent dışı olarak ayrılması, teknolojiye bağlı göç nedenlerini oluşturmaktadır.

Sanayi, teknoloji, ulaşım, iletişim ve tarımdaki gelişmeler, kırsal alanların çözülmesini ve kentsel alanlarda sanayinin gelişmesini sağlamış ve bunlar da köyden kente geçişi kolaylaştırmıştır.

Tarımsal yapıdaki değişimleri açıklarken göz önünde tutulması gereken nokta kapalı ekonomi biçiminden Pazar ekonomisine geçişin kırsal toplumda yapısal dönüşümlere yol açacağı gerçeğidir. Toprak mülkiyeti yapısındaki değişim, küçük ve orta boy işletmelerin zararına işleyen bir mekanizmaya yol açarak, toprakların daha az sayıdaki köylünün elinde toplanması sonucunu doğurmuş ve bu durum da binlerce köylü ailenin topraklarını yitirmesinin sebebini oluşturmuştur.

¹⁰⁴ Ruşen Keleş, Kent ve Siyaset Üzerine Yazılar, IULA-EMME-, İstanbul, 1993, s.389

3. Siyasi Nedenler

Siyasi yönetim olarak devlet, bilinçli sosyal politikalarla bireylerin güdülerinden yararlanarak ve bireylerin güdülerini etkileyerek göç kararını değiştirebilmekte ya da hızlandırabilmektedir.

Siyasi alanda alınan kararlar, yönetim yapısının özellikleri, hukuk kurumları ve mekanizmaları ve uluslar arası siyasi ilişkiler de göçleri etkileyebilmektedir. Siyasi otoritelerin kalkınmayla paralel olarak kentleşme oranını artırma eğilimi, yasalardaki güncelleştirmeye yönelik değişimler, siyasi otoritenin gezme, yerleşme ve ticaret özgürlüğü üzerinde geçmişte bulunan kısıtlamaları kaldırması, içgöçlerin planlı biçimde yönlendirilme çabalarının göstergesidir.

4. Sosyo- Psikolojik Nedenler

Kentlerin gelişimi sonucu oluşan ve kitle iletişim araçlarının gelişmesine paralel olarak yaygınlaşan “kentlilik”, “kentli olmak” yada “yükselmek” gibi kavramlar genel olarak kentlere yönelmenin sosyo-psikolojik nedenleridir.

Bir birey göç kararı verirken hem içinde bulunduğu toplumsal sistemin koşullarını, hem de gideceği yerin özelliklerini dikkate almaktadır. Toplumsal sistemin içerisinde mekansal eşitsizliklerin ya da dengesizliklerin varlığı, bireyleri göç kararı almalarına neden olmaktadır. Bu eşitsizlikler, ücret düzeylerindeki, işsizlik oranlarındaki, çevre göstergeleri vb.’ndeki farklılıklar ile ifade edilebilmektedir. Toplumsal sistem, gelişmesi sırasında sürekli dengesizlikler oluşturmakta; bireyler bu dengesizlikleri algılayarak başka yerde varolduğunu öğrendikleri fırsatlardan yararlanmak, yaşam kalitesini geliştirmek için göç kararı vermektedir.

Toplumsal ve kültürel olanaklar, köy ve kent arasındaki yaşam biçimi farklılıkları, kırsal alandaki birçok kısıtlamanın yerine kentte daha özgür olma, duyulan özelemlerin daha kolay giderilmesi istemi, daha çok para kazanma, yüksek refah düzeyi, daha iyi bir gelecek vb. nedenler kentin çekiciliğini artırmakta, bireylerin kente doğru yönelmesine neden olmaktadır.

Ekonomik ögeler yanında diğer ögeler de bireylerin göç kararı almasında etkili görülmektedir. Kente daha önce göçmüş akrabalar, kentte barınma- iş bulma sorunundan, borç-hastalık gibi sorunların çözümüne kadar bir güvence teşkil ettiğinden göç kararının verilmesinde önemli bir rol oynamaktadır.

1980'lerin ortalarından, özellikle 1990'lardan sonra Doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgelerinde ve bu bölgelerden yaşanan göç önceki dönemlerden farklılıklar gösterir. Önceki göç hareketlerinin esas olarak ekonomik kaynaklı olmasına karşılık, bu dönemde göç, siyasal ve sosyal sebeplerden kaynaklanmıştır. 1984 yılında bölgede başlayan ve giderek yoğunlaşan çatışmalar, bölgedeki kitlesel göç hareketinin temel nedenini oluşturur. Terör ortamı ve can ve mal güvenliğinin olmaması, geçim kaynaklarının daralması, halkın bölgeden hızlı bir şekilde uzaklaşmasına yol açmıştır.

Türkiye'de kentlere göç edenlerin yerleşme ve çalışma sorunlarını çözmeye ilişkin politikalar üretilmediği, kurumsal düzenlemeler yapılmadığı için, göç edenler, bu temel haklarına ilişkin sorunlarını kente daha önce gelen akrabaları ve hemşehrilerinin esnek ilişkileri sonucu çözmeye, kente uyum sorununa ise, koruyucu-kollayıcı işlevi olan aile kurumu ve kırdan tanıdığı din kurumu ile birlikte çözüm bulmaya çalışmışlardır. Ne var ki, 1980'den sonra göç edenlerin nitelikleri ve kentte üretici rollerini değerlendiriş biçimlerinin farklılığı, bir yönü ile kentte farklı bağlamdaki cemaatleşmeyi artırırken, bir yönü ile de uyum süreci yanı sıra, kentsel gerginliğe neden olmaya başlamıştır.

F. Göç Çeşitleri

Göç, oldukça karmaşık ve uzun bir süreçtir. Bu olgu, karmaşık ve uzun soluklu bir süreç olması nedeniyle kendi içinde farklılaşan birimleri içerir. Bu bağlamda göç, göç veren yerleşim, göç eden kişiler ve göç alan yerleşim zincirinde irdelenir. Bunların analizine geçmeden önce, belirtilmesi gereken, Türkiye'den göçün temelde ekonomik amaçlı olduğu, buna karşılık Türkiye'ye göçün, genel bir ifadeyle "soydaş" göçü, yani ırksal, ulusal, sosyo-kültürel ve siyasi nedenlerle gündeme geldiğidir. Türkiye'de içgöçe ilişkin herhangi bir

açıklama girişimi ise, hareket noktası olarak ekonomik kalkınma- sanayileşme-modernleşme üçlüsünü seçmek durumundadır.¹⁰⁵

1. İç ve Dış Göçler

Göç olayı genellikle dış göç (external migration) ve iç göç (internal migration) olmak üzere iki şekilde meydana gelmektedir. İç göçler, bir ülke içerisinde yerleşim birimleri arasında bir yere yerleşmek amacıyla yapılan nüfus hareketleri iken ve toplumun yaşadığı üretim biçimlerindeki ve mekansal yapıdaki dönüşümleri ifade ederken, dış göçler ise, uzun süre kalmak, çalışmak ve yerleşmek için bir ülkeden diğerine yapılan nüfus hareketleridir.

Göç olayının temelinde kırsal ve kentsel yapıdaki değişimler etkili olmaktadır. Kırsal yapıda tarım teknolojisindeki gelişmeye koşut olarak, kentte sanayi sektöründeki gelişim, göç olayının başlamasında etkili olmuştur. Özellikle az gelişmiş ülkelerde toplumsal değişimin en belirgin özelliği kentsel nüfus artışı ve göçlerdir. Kentsel nüfusun da özellikle iç göçler sonucunda arttığı bir gerçektir.

Farklı bilimsel disiplinlerin önemli araştırma konularından birini oluşturan göç, göç veren yerleşim birimi; göç eden kişiler ve göç alan birim olmak üzere üç temel değişken çerçevesinde incelenir. Göçü ve göç eden kişileri tanımlamada, göç olgusunun içerdiği farklı birimlerden yararlanır. Söz konusu olgular kapsamında, iç-dış göç, ekonomik-siyasi göç, sürekli-geçici göç, gönüllü zorunlu göç gibi değişik göç ayrımları yapılabilir. Göç, bir taraftan bireylerin kendi istekleri ile gerçekleştirdikleri bir hareket olabileceği gibi, diğer taraftan bireylerin istekleri dışında, çok farklı etkenlerin zorlamasıyla oluşan gönülsüz bir hareket de olabilmektedir.

Tablo 9: 1985-1990 Arasında İç Göç, Dış Göç, Net Göç ve Net Göç Hızı

Nüfus	TÜRKİYE
-------	---------

¹⁰⁵ Ahmet İçduygu-İbrahim Sirkeci, “Cumhuriyet Dönemi Türkiye’inde Göç Hareketleri”, 75 Yılda Köylerden Şehirlere, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1999, s.249

İçer göç	4 065 173
..Toplam göç içindeki pay, ‰	1 000
..1990 nüfusu içindeki pay, ‰	80
Dışa göç	4 065 173
..Toplam göç içindeki pay, ‰	1 000
..1990 nüfusu içindeki pay, ‰	80
Net göç (1)	-
Net göç hızı, ‰ (2)	-

(1) Türkiye toplamında iç göç dış göçe eşittir.

(2) 1990 nüfusu esas alınarak yapılmıştır.

Kaynak: <http://www.die.gov.tr/TURKISH/ISTATIS/Esg2/f.htm>, 15.04.2003

2. Ekonomik – Siyasi Göçler

Ekonomik göç, insanların, toprağın miras yoluyla parçalanması sonucu tarım arazisinin yetersizliği, tarımda modernizasyon ile tarıma traktörlerin girmesi, hızlı nüfus artışı, geçim sıkıntısının artması ve bölgesel eşitsizlikler gibi nedenlerle gerçekleştirdikleri nüfus hareketleridir.

Hızlı nüfus artışı sonucunda tarımdan elde edilen gelirin yetersiz kalması, tarımdaki işgücü fazlası insanı, iş bulmak, kendisinin ve ailesinin refah düzeyini yükseltmek ve kendisinden sonra gelen kuşağa daha iyi bir yaşam ortamı hazırlamak amacıyla büyük kentlere göçe zorlamıştır.

3. Sürekli – Geçici Göçler

Sürekli göç, bireylerin çeşitli nedenlerle yaşadıkları yerleri terk edip, başka bir yere göç etmeleri ve buralarda devamlı kalarak yaşamlarını sürdürmeleridir.

Geçici göç ise, insanların genellikle ekonomik temelli nedenlerle göç ettikleri yerlerde ömür boyu kalmayıp, belli bir süre sonra yaşadıkları yerlere geri dönmeleridir. Bu tip göçer örnek olarak, mevsimlik iş için başka yerlerde çalışanlar verilebilir.

4. Gönüllü – Zorunlu ve Zorlama Göçler

Göç, bir taraftan bireylerin kendi istekleri ile gerçekleştirdikleri bir hareket olabileceği gibi, diğer taraftan bireylerin istekleri dışında, çok farklı etkenlerin zorlamasıyla oluşan gönülsüz bir harekette olabilmektedir.

Serbest ya da gönüllü göçler, kişilerin maddi kazanç, yenilik yapma, macera arama ya da geleceğini garanti altına alma gibi kişisel isteklerin sonucunda gerçekleşen nüfus hareketleridir.

Zorunlu göçler ise, can ve mal güvenliği, cezalandırılma korkusu, baskı ve doğal afet gibi etmenlerin gündeme getirdiği gönüllü olmayan göçlerdir. Zorunlu göçte, bireyin karar verme durumu söz konusu olmazken, gönüllü göçte bireyin veya aile, çeşitli seçeneklerden bir veya birkaçı üzerinde karar vermektedir.

5. Yatay – Dikey Göçler

Yatay göç, coğrafi anlamda yer değiştirmeyi ifade etmektedir. Bu ayrımı gündeme getiren toplumbilimciler, yatay göç kavramının yanında meslek değiştirme, toplumsal tabaka atlama, unvan elde etme gibi çeşitli değişimlerin de “dikey göç” adı altında birer yer değiştirme olarak kabul edilmesi gerektiğini belirtmektedirler.

Sonuç olarak, bütün göç süreçlerinde, göç edenlerin geldikleri yerlerden kültürlerini ve alışkanlıklarını da birlikte getirdikleri bir gerçektir. Özellikle göçün ilk zamanlarında bu birikimlerin etkisi önemli olmaktadır. Göç edilen yerdeki koşullar ve deneyimler, zamanla bu birikimleri değiştirmekte, bunların etkisi bazen azalmakta bazen de daha belirgin hale gelebilmektedir.

Kente göçün ilk yıllarında kişi kentte içinde bulunduğu koşullarla ve imkanlarla kırsal alanı karşılaştırmaktadır. Bu karşılaştırmada kentteki koşulların ve olanakların geldikleri yerden görece olarak daha üstün olduğu sonucuna varmakta, bu ise var olan durumdan kişinin hoşnut olması sonucunu doğurmaktadır. Bireyin çeşitli konulardaki tercihlerinde ve özellikle siyasi tercihlerinde, bu durum önemli rol oynamaktadır. Bu nedenle “görece refah” değerlendirme aşamasında olan kişiler daha çok varolan düzeni savunan tutucu partilere oy verme eğilimine girmektedirler.

Maddi veya manevi insani beklentilerin karşılanma dereceleri ağırlıklı olarak toplumda üretilen mal ve hizmetlerin miktarları ve bunların bireyler arasındaki paylaşım oranları ile ilgilidir. Toplumsal rantın paylaşımı beklentileri karşılamıyorsa o toplumun değişik kesimlerine mensup bireyler üzerinde anomi egemen olur.yani bu durumda bireyler yabancılaşmakla kalmazlar, toplumun bireyle olan ilişkilerinin tümü kopmaya başlar.¹⁰⁶ Bunun yansımaları siyasal etkinliklere katılmadan, toplumsal tüm faaliyetlere duyarsız kalmaya kadar uzanır. Bu durum ise, bireylerin kentle bütünleşme ve kente ait olma, yani, kentlileşme süreçlerinde de olumsuz yansımalar katar ve bireylerin kentlileşme, kentli olma sürecinin kesintiye uğramasına yol açabilir.

Lipset bireylerin siyasetten uzaklaşmalarına etki eden nedenleri, “çapraz baskılar” olarak nitelemektedir. Baskıların yoğunluğunun artması bireylerin siyasetten uzaklaşmasına yol açmaktadır.¹⁰⁷ Gelişmiş ülkelerin siyasal hayatında kendini gösteren bazı belirtiler (örneğin; politik çatışmaların eski şiddetini kaybetmesi, partiler arasındaki derin ayrılıkların silinmeye başlaması (ideolojilerinin) ve bunların birbirlerine yaklaşma eğilimleri, seçimlere katılma oranlarındaki düşmeler) dikkatleri depolitizasyon (politikadan uzaklaşma) kavramı üzerinde yoğunlaştırmıştır. Öte yandan yabancılaşma, siyasal hayatın yanısıra, bireyin yaptığı işe, topluma, yönetime ilişkin çeşitli boyutlarda da söz konusu olabilmektedir. Sosyal açıdan toplum hayatındaki bozulmalar, sapmalar, dayanışma eksikliği gibi çevre faktörleri de yabancılaşmaya yol açabilmektedir. Depolitizasyonun bir başka nedeni de; gelişmiş toplumlarda halkın karşısına çıkan problemlerin gittikçe daha karmaşık ve daha teknik bir nitelik kazanmasında görülmektedir. Halk kendi anlayışını ve bilgisini aşan sorunlar karşısında ürkümekte, bunların çözümünün teknisyenlere bırakılması gerektiği düşüncesiyle ya da çaresizlik duygusu ile ister istemez politikanın dışına kaymaktadırlar.

Kentleşme, ister olumlu ister olumsuz bir yol izlesin, mutlak olarak bireylerin siyasal davranışlarını etkilemekte, onları yasal yoldan siyasete

¹⁰⁶ Emre Kongar, Toplumsal Değişme Kuramları ve Türkiye Gerçeği, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995, s.384

¹⁰⁷ Seymour Martin Lipset, Siyasal İnsan, (çev. Mete Tunçay), Teori Yayınları, Ankara, 1986, s.191

katılmaya yada yasadışı şiddet girişimlerine yöneltmekte veya siyasetten uzaklaştırmaktadır. Öte yandan, yoksulluk duygusu içinde bulunan ve daha yeni yeni kentlileşen bireylerin siyasal davranışlarının ortamdaki etkilenmesine rağmen, varlıklı kesimlerin bu tür farklı davranışlar göstermedikleri ileri sürülmektedir.

Yapılan araştırmalar, kentsel göçmenlerin oylarının yönünde siyasal kesimler açısından önemli sayılabilecek bir değişimin olduğunu ortaya koymuştur. Siyasal tercihlerin, göç etmeden hemen önce ve hemen sonra birbirine benzemekte olduğu; ama göç etmeden 2 yıl önce ve 2 yıl sonra oldukça farklılaştığı görülmüştür.¹⁰⁸

Kentte kalış süresi uzadıkça, kişiler “görelî yoksulluk” kavramına uygun davranma eğilimi gösterirler. Bir toplulukta nispeten yeni olanların uzun zamandır orada yaşayanlardan daha az oy verme yönelimi içinde oldukları belirtilmektedir. Kentte kalış süresi – seçime katılma oranı arasındaki ilişkinin varlığı, araştırma sonucunda ortaya konmuştur. Bu araştırmaya göre; kentte kalış süresi arttıkça seçime katılma oranı da artmaktadır. Yine bu araştırmada kentte kalış süresinin artması ile sol partilere oy verme oranlarının da yükseldiği ortaya konulmuştur.¹⁰⁹ Bir başka araştırmaya göre, yeni kentlilerin kentte uzun zamandır bulunanlara göre katılma düzeylerinin daha düşük olduğu, kentte yaşama süresinin siyasal katılmayı artırıcı bir etken olmasına rağmen tek etken olmadığı sonucuna varılmıştır. Kente yeni gelen bireylerin kendilerini sosyal ve ekonomik güçsüzlükleri nedeniyle toplum yaşamında etkisiz hissetmeleri beklenen bir olgudur. Çünkü henüz bireylerin değer ve tutumları, geleneksel bir toplumun üyesi olarak teba yada kulluk kültürünün izlerini taşımaktadır. Geleneksel kültür içerisinde bireyin sosyal talepleri tamamen dışlanmıştır.¹¹⁰

II- KÜRESELLEŞEN VE YERELLEŞEN DÜNYADA GÖÇ, TOPLUM, KÜLTÜR VE KİMLİK

¹⁰⁸ Vahap Sağ-N.Güldiken-M.Çağlayandereli, “Sivasta Göç Olgusunun Siyasal Katılma Üzerine Etkileri”, Toplum ve Göç, DİE ve Sosyoloji Derneği Yayınları, Ankara, 1997, s. 410

¹⁰⁹ Kemal Kartal, Kentleşme ve İnsan, TODAİE Yayınları, Ankara, 1987, s.151

¹¹⁰ İnan Özer, s.12

Bilindiği gibi, modernleşme; üretim, ulaşım ve haberleşme araçlarının ve ilişkilerinin gelişmesi ve organik enerji yerine inorganik enerji kullanan teknolojilerle donatılmasıdır. Bu süreçte, toplumsal kurumların, kültürel değerlerin ve kimlik yapılarının dönüşümü de kapsamaktadır. Köylerden kentlere doğru zincirlemeli ve kademeli olarak gerçekleşen göç, bu büyük dönüşümün en belirgin mekanizmalarından biridir. Geleneksel ve tarımsal cemaatlerden kentsel sanayi ve hizmetler sektörlerindeki modern ve akılcı örgütlenmelere doğru akan göçmenler bir yandan eski ilişkileri ve kimlikleri sürdürme, öte yandan yeni ilişkileri ve kimlikleri kurma ve dönüştürme pratiklerini gerçekleştirmektedirler. Kültürel açıdan, feodaliteden, endüstriyel topluma geçiş aşamasında “iki arada bir derede kalmış gözükən” bu nüfus, “arabesk kültür” denilen, akıldan çok duyguya, kentten çok kasabaya, endüstriyel değerlerden çok fırsatçılığa dayalı olan ve kendine özgü olan bir kültür geliştirmiştir.¹¹¹ 1970’lerdeki göç kuramları göç veren toplum, göç alan toplum ve göçen birey, hane ve toplumun ilişkisel, kültürel ve kimliğe ilişkin dönüşümler boyutunu pek fazla algılayamamıştır. Oysa ki, yeni gelişmekte olan kuramsal çerçeveler tam olarak bu ilişkilerin, kimliklerin yerinden çıkması (dislocation) ve zaman ve mekan içinde hareketlenmesi ve bu yerinden çıkmışlık, kaymışlık, belirlenmemişlik çerçevesinde yeni ilişkilerin ve kimliklerin inşa edilmesi ve dönüştürülmesi üzerinde odaklaşmaktadır.¹¹²

Ekonomik yapıda tarımsal sektörden sanayi ve hizmet sektörlerine geçiş, içgöçün de doğrudan ilintili olduğu bir dönüşümdür. Bu dönüşüm içinde toplumsal ve kültürel olarak da köylülüğten kentliliğe geçiş yaşanmaktadır. Gündelik yaşamda yiyecekteki giyeceğe, eğlenceden dinsel etkinliklere kadar her şey yoğun bir değişime uğramaktadır. Aile yapısı ve ilişkileri değişmektedir. Birey ve toplum, devlet ve vatandaş arasındaki ilişki farklılaşmaktadır. Toplumsallaşma süreçleri değişmektedir. Kısacası toplumsal değişim süreçlerinin topluma, bireylere ve toplum ve birey ilişkilerine getirdikleri içgöçün getirdikleri ile kol kola gitmekte; içgöç ve toplumsal değişim neden-sonuç ilişkisi bağlamında

¹¹¹ Emre Kongar, 21.Yüzyılda Türkiye, a.k., s.152

¹¹² Bahattin Akşit, “İçgöçlerin Nesnel ve Öznel Toplumsal Tarihi Üzerine Gözlemler: Köy Tarafından Bir Bakış, Türkiye’de İçgöç, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1998, s.31-32

birbirini etkilemektedir. Kısacası içgöç ülkede toplumsal, ekonomik ve siyasal değişikliklere neden olan bir süreç olarak belirmektedir.

A. İçgöçün Toplumsal Değişime Etkisi

Türkiye’de hızlı toplumsal değişimin bir sonucu olarak ortaya çıkan göç olgusu, paralelinde hızlı bir toplumsal değişime de neden olmuştur. Türkiye’de hızlı nüfus artışıyla birlikte gerçekleşen kentleşme süreci, sadece nüfusun ülke coğrafyası içindeki konumlanışını değiştirmemiş, aynı zamanda çeşitli yerleşmelerde yaşayan nüfusun bileşimini de değiştirmiştir. Yani, iç göç hareketinin sadece kır-kent göçüyle sınırlı olmadığını, özellikle büyük kentlere ülkenin çeşitli bölgelerinden gelen “kentlilerin” ağırlıklı olduğunu göstermektedir. Nüfus kaybeden alanlar sadece, “köylülerini” değil, kent ve kasabalarında yaşayan diğer grupları da, daha da önemlisi kültürel, ekonomik ve toplumsal birikimlerini de göndermektedirler. Göçün seçiciliğinin ve yönünün, göç veren alanların hem köylerinde, hem de kentlerinde toplumsal, kültürel ve ekonomik erozyona neden olduğu söylenebilir.¹¹³

Göç, coğrafi mekan değiştirme sürecinin toplumsal, ekonomik, kültürel ve siyasal boyutlarıyla toplum yapısını değiştiren nüfus hareketlerinin tümüdür. Böyle bir genel tanım verilebilse de bu konuda pek çok farklı yaklaşımın söz konusu olduğu da unutulmamalıdır. Toplumsal değişmeye koştur olarak, geleneksel işbölümünün değişmesiyle birlikte, işgücüne olan gereksinimin azalması, kırsal nüfusun bir bölümünün yeni iş alanları bulmak amacıyla kentlere yönelmesine neden olmaktadır. Bu bağlamda göç ve kentleşme, işgücünün yer boyutunda yeniden dağılımını sağlayan ve yeni bir işbölümü örgütlenmesinin kurulmasına katkıda bulunan bir toplumsal olgudur.

1940’lardan sonra batıdan gelen maddi yardımların da etkisiyle hızlanan modernleşme, kırlarda toprağa dayalı işlerden kopuşu, kentlerde ise sanayi ve hizmet sektörü için ciddi bir işgücü gereksinimini yarattı. Bunun sonucu olarak da mevsimlik tarım işçilerinin göçüne, sürekli yerleşme amaçlı ve dolayısıyla yeni kent profiline dahil olacak olan kır insanların sanayi merkezlerine göçü eklendi.

¹¹³ Türkiye’nin Fırsat Penceresi Demografik Dönüşüm ve İzdüşümleri, TÜSİAD-Raporlar, 1998

Bu ilk dönem, bir yandan kentin çekiciliği ile açıklanabilirken öte yandan kırsal bölgelerde yaşamın zorlaşması ve ekonomik anlamda bir zayıflamanın gündeme gelmesi dolayısıyla köyden kaynaklı itici faktörlerin etkisiyle de açıklanabilir. 1970-1980’lerde göçün zincirleme etki ile sürdüğü, 1990’larda ise sanayi sonrası toplumda “ağalar” yapılanması içinde göçün daha da farklılaştığını görüyoruz. Bu arada hızlı toplumsal ve siyasi gelişmelerin de (kürt sorunu, terör çerçevesinde ortaya çıkan zorunlu göç gibi) son yıllardaki göç dinamiklerine katkısı olduğunu vurgulamak gerekir.¹¹⁴

1. Göç Olgusunun Neden Olduğu Toplumsal Sorunlar

Göç eden nüfusun yeni yaşam yerine uyumunu gerçekleştirip gerçekleştirmediği ile ilgili olarak ortaya çıkan toplumsal kaynaklı sorunlar söz konusudur. Gerek 1980 öncesi ekonomik nedenli göçlerin, gerekse 1980 sonrasındaki zorunlu göçlerin tamamen kentlere yönelmesi, kentsel mekanlarda değişik sorunların yaşanması sonucunu doğurmuştur. Göçün yarattığı dalgalanmalar kentleşme, istihdam, kentsel hizmetler ve konutlaşma üzerinde olumsuzluklar yaratırken, yerli nüfus ile yeni gelenler arasında da bütünleşme konusunda sorunlar yaratmaktadır. Kentleşmesini tamamlamış ve göçün büyük ölçüde kentli nüfuslar arasında olduğu toplumlarda bu problem özel bir ilgi alanı oluşturmaktadır. Buna karşılık köylü nüfusun çözülerek kentlere aktığı toplumlarda ya da dönemlerde ciddi bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır. Köylü nüfusun kente gelme ve emeğini arz etmesi ve hatta iş bulması onun kente uyumu için yeterli olmamaktadır. Kültürel bir değişim geçirmesi kentli yaşam kalıplarını benimsemesi, kentin fırsatlarını değerlendirebilmesi gerekmektedir. Bu kısa sürede gerçekleşen bir olgu değildir. Birkaç nesil içinde gerçekleşmektedir. Bu sorunlar alanına kentlileşmemek, ikili kent yapısı, bütünleşmemiş kentler vb. kavramlar kullanılarak yaklaşılmaktadır.¹¹⁵

¹¹⁴ Ahmet İçduygu-İ.Sirkeci-İ.Aydınün, “Türkiye’de İçgöç ve İçgöçün İşçi Hareketlerine Etkisi”, Türkiye’de İçgöç, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1998, s. 208

¹¹⁵ İlhan Tekeli, “Türkiye’de İçgöç Sorunsalı Yeniden Tanımlama Aşamasına Geldi”, Türkiye’de İçgöç, Bolu-Gerede, 6-8 Haziran, 1997, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1998, s. 17

Kırdan kente yoğun göç ve hızlı nüfus artışının sonucunda ortaya çıkan işsizlik, modern sanayi sektöründe ve geleneksel tarım sektöründe hızlı gelişen bir arzına karşın yavaş gelişen bir emek talebinden kaynaklanmaktadır. Kent büyümesi ve ekonomide modernleşme tarım ürünleri için bir talep yaratmaktadır.¹¹⁶ Gelişmiş ülkelerdeki işsizlik, ekonomik gelişmelere ve dalgalanmalara bağlı olarak değişmektedir. Gelişme çabası içinde bulunan ülkelerde görülen hızlı nüfus artışı, kırdan kente göç, yatırımların yetersizliği, enflasyon, nitelikli işgücü yetiştirilmesinde karşılaşılan yaygın ve mesleki eğitim sorunları gibi nedenler işsizliğe neden olmakta ve bu ülkelerdeki işsizlik yapısal ve kronik bir durum şeklinde ortaya çıkmaktadır.

2. Göç ve Sosyal Hareketler

Göç ve sosyal hareketler, sosyo-kültürel ve ekonomik yönleri olan, sosyal değişmeye yol açan veya ona ivme kazandıran olgulardır. Yani göç hareketinin temel Diğ er yandan sosyal değişme de, hem göçe hem de sosyal hareketlere neden olabilmektedir.

Bu bağlamda, göçte insanlar yeni çevrelerinde sosyo-kültürel değişmelere neden oldukları gibi, kendileri de değişmektedir. Sonuçta itici veya çekici nedenlere bağlı olarak, göç, toplumsal yapıda sosyal, kültürel, ekonomik ve politik değişimlere neden olmaktadır.¹¹⁷

Türkiye’de 1950’lerden itibaren özellikle toplumun hızlı kapitalistleşme sürecine girmesi, sanayileşme ve tarımdaki hızlı makineleşme sonucu, kırsal kesimlerdeki toprak-nüfus dengesinin bozulması vb. nedenler, üretim dışı kalan işgücünün yeni geçim kaynakları elde etmek için büyük kentlere göç etmesine yol açmıştır. Ülkenin ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel koşullarıyla sıkı bir ilişki içersinde olan içgöç hareketleri, daha çok ülkenin geri kalmış bölge ve kentlerinden gelişmiş ve görece iyi yaşam koşullarının olduğu bölge ve kentlere yönelmektedir. 1980’li yıllardan itibaren ise göçün nedenlerine bir de terör

¹¹⁶ Mats Lundahl, Themes In Development Economics: Essays On Method, Peasants and Government, United States Of America: Ashgate Publishing Company, 1997, p. 231

¹¹⁷ Esma Durugönül, “Sosyal Değişme, Göç ve Sosyal Hareketler”, II. Ulusal Sosyoloji Kongresi, Toplum ve Göç, DİE-Sosyoloji Dergisi Ortak Yayını, Ankara, 1997, s. 95

eklenmiştir. Ülkenin doğu ve Güneydoğu Anadolu bölgesinde son yıllarda yoğun bir şekilde yaşanan ve büyük ölçüde zorunlu göç olarak nitelendirilebilecek bu göçlere son zamanlarda bir de Amerika Birleşik Devletleri ve Yandaşlarının oluşturduğu devletlerin, Türkiye'nin sınır komşusu olan devletlere yönelik tehditleri ile birlikte ortaya çıkan savaş tehlikesi, bu bölgelerde yaşayan halkta korku uyandırmış ve yaşanan bu istikrarsızlık ve güvensizlik de halkın bu bölgelerden zorunlu olarak göç etmesine sebep olmuştur. Dolayısıyla yaşanan bu göç hareketleri, bölgedeki kent merkezlerinin sosyo-kültürel ve sosyo-ekonomik yapısında önemli değişikliklere neden olmaktadır.

3. Göçen Nüfusun Toplumsal Niteliklerinde Değişme

Büyük bir kent ya da endüstri bölgesine göç, göç edenlerin, eski bağlantı ve alışkanlıklarıyla olan ilişkilerinin zamanla kesilmesine neden olmaktadır. Böylece bu insanlar sadece bir mekan değil, aynı zamanda toplumsal bir çevre değişikliğine de konu olmaktadır. Göç edenlerin büyük bir bölümü, bu koşullar altında fabrika işçisi, temizlikçi veya kapıcı olmaktadır. Tarımsal faaliyet yerine makine başında çalışma, köy evi yerine, kentleşmiş bir bölge ya da büyük bir kentin kocaman bir binasında kiracı sıfatıyla oturma, çeşitli ayni yardımların kesilmesi ve salt gündeliğe dayanan özdeksel bir yaşamın sürdürülmesi gibi olaylar, çok derinlere kadar işleyen toplumsal değişikliklerdir. Kente göçen insanlar zaman içinde ekonomik ve sosyal bakımlardan değişim yaşamaktadırlar. Bu değişimin ekonomik yönü, kişinin geçimini tamamen kentte veya kente özgü işlerle sağlıyor duruma gelmesiyle gerçekleşir. Sosyal bakımdan ise, kır kökenli insanın türlü konularda kentlere özgü tavır ve davranış biçimlerini, sosyal ve siyasal değer yargılarını benimsemesi ile gerçekleşmektedir.¹¹⁸

Köyden kente göç ile birlikte her toplumsal formasyonda bireylerin “kentlileşmesini” ve kente uyumunu kolaylaştıran bazı organizasyon ve kurumlar söz konusudur. Bireylerin kentle uyum içerisinde yaşaması için ortaya çıkan kurumların geleneksel aile ile hemşehrilik ve akrabalık ilişkilerin varlığı söz konusudur. Her toplum yapısında kentlerde heterojen bir nüfus ve bu nüfusta

¹¹⁸ Erkut Gülden, “Kentlileşme Sürecinin Sosyolojik Boyutu”, Türkiye’de Kentleşme, Yeni Yüzyıl Kitapları, Türkiye’nin Sorunları Dizisi-7,

işlevi ve ilişkileri belirli olmayan bütünleşmemiş gruplar yer almakta ve her toplumsal yapı bu grupları emebilmek için kendine has kurum ve mekanizmaları üretmektedir. Sanayi öncesi toplumlarda bu işlevi ‘geniş aile kurumu’ üstlenmektedir. Geleneksel toplumlarda ve kırsal alanlarda yaygın olan aile türü ‘geniş aile’dir. Kırsal yörelere özgü kültür, yaşam tarzı, davranış kalıpları ve ‘geleneksel geniş aile’ tipi kente göç ile kısa sürede terk edilmemekte, yaşam tarzı da kısa sürede benimsenmemektedir.

Büyük boyutlu yoğun bir göç olgusunun, göçen nüfus üzerinde belirlediği değişiklikler, göçün ortaya çıkardığı toplumsal devingenliği önemli bir değişim etkeni olduğunu söyleyebiliriz. Göçün en belirgin etkisi birincil küme ilişkilerini parçalamasında görülmektedir. Birincil grup ilişkilerinin egemen olduğu bir topluluktan, büyük bir kente göçen birey, kişiler arasındaki ilişkilerin ussal ve salt kişisel çıkarlara bağlı olarak oluştuğu ve işlevsel belirginliğin egemen olduğu, yani ikincil ilişkilerin geçerli bulunduğu değişik bir topluma girmektedir.

Burada, artık ilişkilerin niteliği geleneklere, aile ve akrabalık esasına göre değil, ilişkilerinin içinde olduğu işlevlerin gereklerine göre belirlenmektedir. Göç olgusunun, göç edenlerin mesleki kökenlerinde belirlediği değişimleri inceleyen sosyologlar, ilk iş-güç biçimlerinde önemli bir farklılaşmanın olduğunu vurgulamaktadırlar.¹¹⁹

Kırdan kente göç edenlerle kentteki bireyler arasındaki gelir farklarının artması ve dışlayıcı uygulamalarda kendini gösteren sınıfsal dengelerin bozulması kırdan kente göçün niteliğinde bir dönüşüme neden olmaktadır. Bunun sonucunda kentlerde belirgin bir kutuplaşma meydana gelmekte ve kentte yaşanan gerilimler artmaktadır. Hemşehrilik ilişkileri ve bu ilişkiler üzerine kurulan dayanışma tam tersi bir işlev görerek kentlerde içe kapalı cemaatlerin oluşumunu hızlandırmaktadır. Aynı memleketten olan kişilerin göç süreci ile kente yerleşmesi sonucu, kişilerin birbirleri için kullandıkları bir tanıtmaya sıfatı olan hemşehrilik ilişkileri yeni kentleşen sosyal grupların kent yaşamında yöresel geleneklerini ve birincil grupların sağladığı yüzyüze, samimi ve duygusallığa dayalı ilişki türlerini

¹¹⁹ H.Sami Güven, Dış Göç ve “İşçi Yatırım Ortaklıkları”, TODAİE, Ankara, 1977, s.15

devam ettirerek kent yaşamında aidiyet duygusu, kimlik ve dayanışma ihtiyaçlarını gidermelerini sağlamaktadırlar.¹²⁰

Türkiye’de kentleşme ve göç kamusal düzenleme ve kentsel kurum ve kuralların denetimi ve yönlendirilmesi altında yani, “planlı” olarak gerçekleşmemiştir. Diğer taraftan, bu süreç “piyasa kuralları” içinde de gerçekleşmemiştir. Kentleşme ve göç, geleneksel devlet-toplum ilişkilerinin belirlediği “merkeziyetçi ve otoriter” kurallarla işleyen kurumlar, “güçsüz yerel yönetimler” ve “popülist” politikaların beslediği enformel mekanizmalar ve örgütlenmelerin karşılıklı etkileşimiyle oluşturduğu bir ortamda gerçekleşmektedir.

Türkiye’de kentleşme ve göç sürecinin sonucunda yaşanan sürece bağlı olarak toplumsal farklılaşma ve çeşitlenmenin arttığı, buna karşılık toplumsal örgütlenmede aynı tempoda bir değişimin gerçekleşmediği açıktır. Toplumun “örgütsüz toplum” olması, sadece demokratik özgürlükler ya da devlet-toplum ilişkilerinin yeniden düzenlenmesiyle sınırlı kalmıyor. Toplumumuzda, geleneksel ve cemaatçi toplumların en önemli kurumu olan ailenin önemini korumaya devam ettiğini, bu kurumun toplumsal değerler ve devlet politikalarıyla da desteklendiğini söyleyebiliriz.

Sonuç olarak; Ülkemizde, içgöç toplumsal birlik ve kamusal bilinç açısından bir çok sosyal, hukuksal, kültürel ve ekonomik problemleri beraberinde getirmektedir. İçgöçün doğurduğu bu problemler gün geçtikçe hızlanan göç hareketiyle birlikte kümülatif şekilde artmasına rağmen göç hareketini önleyecek hiçbir politikanın ciddi anlamda uygulanmadığı görülmektedir. Bunun bir neticesi olarak, yöresel bazdaki gelir dengesizliğinin de gün geçtikçe bozulduğu görülmektedir.

Özellikle büyük kentlerde, hızlı büyümeye ayak uyduramayan mevcut kurumsal düzenlemeler sonucu ortaya çıkan nüfus yığılması, sosyolojik olarak kentsel bütünleşmeyi sağlayamamış ve özellikle büyük kentlerin siyasi, sosyal ve

¹²⁰ Nilüfer Narlı-Yaşar Narı, Türkiye’de Hemşehri Derneklerinin Siyasete Katılması ve Demokratikleşme Sürecine etkileri: Bursa Örneği, Yeni Türkiye, Yıl:5, S.29, Eylül-Ekim 1999, s.177

kültürel açılardan ortak bir buluşma noktası yakalayamamalarına neden olmuştur. Hızlı ve kontrolsüz göçler sonucu oluşan çeşitli “cemaat” ve enformel dayanışma grupları büyük kentlerde siyasi ve sosyal gerilim kaynakları haline gelmektedir. Bazı kentlerdeki yığılma devam ederken, geleneksel destek mekanizmalarının erimesi, sosyal politikaların değişmemesi ve “modern” destek mekanizmalarının devreye sokulmaması, gerilimi kaygı verici boyutlara ulaştırmakta ve cemaatçi toplumlara has değerlerin hüküm sürdüğü bir toplumsal ortama zemin hazırlamaktadır.

Kentlerde yeni filizlenmekte olan ve önümüzdeki onyıllarda daha açık görülecek sosyolojik sorunların üstesinden gelinmesi halinde, bunun toplumsal yaşam üzerinde olumlu yansımaları olacaktır. Yerel yönetim sisteminin adem-i merkezîliğe kayması, tabandan tavana örgütlenmenin yollarını açarak Türkiye’nin demokratikleşme sürecine de önemli katkılarda bulunacaktır. İkinci nesil gecekonduların gençliğinin okullaşması ve kentle bütünleşmesi, gecekondular bölgelerinde yaşam kalitesinin yükseltilmesi, gerilimi azaltmakla kalmayacak, kalite standartları tutturulabildiği takdirde toplumsal bilinç ve katılımı da artıracaktır.

Türkiye’de kentleşme, iç göç, siyasal katılma ve katılma yollarının artırılması ile ilgili olarak 8. Beş Yıllık Kalkınma Planı sonunda, 2001 yılında hazırlanan, Özel İhtisas Komisyonu Raporunu¹²¹, Konunun daha iyi anlaşılması ve resmi kayıtlara göre sorunların neler olduğu ve muhtemel çözüm önerilerinin nasıl olduğunun bilinmesi açısından burada değinmekte yarar olacağı kanaatindeyim.

Yapılan araştırmalar, kalkınmanın temelinde insan olduğu ve insana daha fazla yatırım yapılması ve kişilerin kendi toplumlarının sosyal, ekonomik ve politik yaşamına her düzeyde tam katılımlarının sağlanacak şekilde güçlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Nüfus artışı bir yandan doğrudan doğruya, öte yandan ekonomik gelişme yoluyla kentleşmeye yol açarak, konut, sağlık ve eğitim harcamalarını da etkiler. Konut ile sağlık ve eğitim harcamaları

¹²¹ <http://ekutup.dpt.gov.tr/nufus/oik572.ptf> Ankara-2001

da ekonomik faaliyeti etkilediği gibi nüfusun sosyal ve kültürel gelişmesini etkilemektedir. Sermaye birikimi ile teknolojik gelişmenin kişi başına gelir artışına yol açan önemli iki etken olduğu bilinmektedir. Nüfus artış hızının yüksek olması hızlı bir şehirleşmenin de temel sebebidir. Hızlı nüfus artışı ve hızlı şehirleşme, hızla artan konut ihtiyacı ve hızla artması gereken konut yatırımları demektir.

İletişimin gelişmesi ülke içinde hareketliliği de artırmıştır. Büyük insan kitleleri bir başka yerdeki ekonomik refahın artmasına doğal bir tepki olarak harekete geçmektedir. Yeni bir olgu da “ekolojik göçmenlerin” çevre yönünden bozulan bölgelerden kaçıdır. Nüfus araştırmaları; eğitim, sağlık, yoksulluk, aile refahı, çevre, kadın, göç ve kalkınma konuları arasında bağlantı kurmayı mümkün kılan verileri sağlar. Kadınların politik sürecin ve toplumsal hayatın bütün düzeylerinde hakkaniyetli bir şekilde temsil edilmelerini ve bunlara eşit şekilde katılmalarını sağlayacak mekanizmaları kurmak ve kadınların kendi düşünce ve ihtiyaçlarını dile getirmelerini sağlamak gerekir.

Hızlı kentleşme ile birlikte kentlerde daha yoğun bir çevre kirlenmesi ortaya çıkmaktadır. Hızla büyüyen kentlerde sağlık ve kaliteli bir yaşam için temiz ve yeterli suyun sağlanması, hava kirliliğinin engellenmesi, kentsel yönetimlerin gücünü aşan finans kaynaklarına sahip olunmasını gerekli kılmaktadır. Ülkemizde hızlı bir biçimde kentlerin büyümesi, kentsel gelişmenin kontrol edilmesini zorlaştırmıştır. Kentleşme türlü nedenlerle köyünü terk etmek zorunda olanların kente yığılması biçiminde olma özelliğini korumaktadır.

Adı geçen raporda Türkiye’de içgöçler ile ilgili olarak şu tespitlere yer verilmiştir.

Türkiye’de az gelişmiş bölgelerden iş olanaklarının daha geniş olduğu sanayi ve ticaret merkezleriyle iklim koşullarının daha elverişli olduğu turizm merkezlerine doğru yoğun bir gönüllü iç göçün yaşandığı görülmektedir. Yaşanılan bölgenin doğal koşulları sel baskını, deprem, yerleşim yerinin baraj altında kalması ve terör zorunlu göçe yol açabilmektedir. 1990 genel nüfus sayımına göre il ve ilçe merkezlerinin toplam nüfus içindeki oranı %59,21, köy

nüfusunun oranı ise %40,79'dur. 1997 genel nüfus tespitine göre ise il ve ilçe merkezlerinin toplam nüfus içindeki oranı %65,03, köy nüfusunun oranı ise %34,97'dir. İki ayrı nüfus sayımı sonuçları karşılaştırıldığında Türkiye'de iç göç hareketlerinin devam ettiğini söylemek mümkündür.

Ülkemizde nüfus hareketleri bölgeler bazında ele alındığında sürekli göç veren ve sürekli göç alan bölgeler ayrımı söz konusu olabilmektedir. Sürekli göç veren bölgeler; Doğu, Güneydoğu ve Karadeniz bölgeleri, sürekli göç alan bölgeler ise İstanbul ve Kocaeli gibi sanayi merkezlerini, Aydın, Muğla ve Antalya gibi yumuşak iklimli kentleri içine alan Akdeniz, Marmara ve Batı Anadolu bölgeleridir. VII. BYKP'nında içgöçlere ilişkin uygulamaya konulan siyasi, ekonomik ve yasal düzenlemelerin neler olduğu doğrudan saptanamamaktadır. Planda yer alan bölgesel gelişme bölümünde göç veren bölgelerin başında gösterilen Güneydoğu Anadolu bölgesine ilişkin GAP projesi çerçevesinde yapımı devam eden ve tamamlanan barajlara ilişkin bilgiler yer almaktadır. Ayrıca kırsal alana yerleşim planının düzenlenmesi için genelinde "merkez köy" olarak belirlenen birimlerden söz etmektedir.

Zorunlu göçler 1990'lı yıllarla birlikte hızlanmış ve Türkiye'nin eski geleneksel göç bölgelerine olan akışı yeni bölgelerin ve kentlerin eklenmesi ile farklı boyut ve biçimlerin ortaya çıkmasına yol açmaktadır. Zorunlu göç, ilk olarak bulunan ilin kırsalından kent merkezine, ardından da diğer illere gerçekleşmektedir. Göçler sonucu kentlere gelenler, kentli nüfusun yerleşik sosyo-ekonomik ve kültürel yapısını olumsuz etkilemektedir. İşsizlik ve ekonominin bozulması, hırsızlık ve fuhuşun artışı, konut, alt yapı sorunu gibi kentleşme sürecine ilişkin olarak gündeme gelen sorunlar da ikincil derecede görülmektedir.

Ülkemizin gelişmiş ve gelişmemiş bölgeleri arasındaki yaşam standardında görülen büyük farklılıklar göçü artırmaktadır. Göç sonucu gelenlerin gerekli koşulların sağlanması durumunda memleketlerine geri dönme eğilimi taşıdıkları görülmektedir. Özellikle gelme süreci kısaldıkça geri dönme eğilimi de güçlenmektedir. Ancak kentte durma süresi arttıkça geri dönme eğiliminin de azaldığı gözlemlenmektedir. Göç edenlerin geliş nedenlerine göre geri dönme

eğilimlerine bakıldığında ise çeşitli nedenlerle köylerin boşaltılması sonucu göçe katılanların daha çok geri dönme eğilimi içerisinde oldukları terörle yüz yüze kaldığı için göç edenlerin daha az ekonomik nedenlerle göçe katılanların ise çok daha az, geri dönme eğilimi içerisinde oldukları görülmektedir.

Önem sırasına göre iş alanları ve yatırım beklentisi, göçün incelenmesi, konut ve alt yapı gibi kentleşme sürecine ilişkin sorunların çözümü, güvenlik ve asayişin sağlanması, kültür farklılığının giderilerek, kente uyum sağlamaya yönelik özel eğitim programlarının hazırlanması gerekmektedir. Göç edenlerin kente uyum sağlama konusunda ilk yapılması gereken yeterli eğitimin verilmesi, kültür düzeylerinin yükseltilmesi ve iş alanlarının açılarak ekonomik düzeylerinin yükseltilmesi gelmektedir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

SİYASAL KATILMA

I- SİYASAL KATILMA KAVRAMI

Tanım: Siyasal sistem içinde yurttaşların doğrudan ya da dolaylı biçimde yöneticilerin seçimini ve kararlarını etkilemeyi amaçlayan eylemlerin bütünü olarak ifade edilebilir.¹²²

Siyasal katılma, “gelişme” yada “modernleşme” gibi genel bir süreci anlatmak için kullanılabilir bir kavramla ilişkili gözükmemektedir. Bu bağlamda siyasal katılmayı, vatandaşların, siyasal sistem karşısındaki durumunu, tutumunu ve davranışlarını gösteren, hükümet yetkililerinin seçimini ve onların yaptıkları işleri doğrudan ve dolaylı olarak etkilemek amacıyla giriştikleri yasal eylemler¹²³ olarak veya vatandaşların, merkezi veya yerel devlet organlarının personelini, yahut kararlarını etkilemek üzere kendilerince ya da başkalarınca tasarlanmış hukuki veya hukuk dışı, başarılı veya başarısız eylemlere girişmeleri¹²⁴ şeklinde tanımlayabiliriz.

Bu çerçevede katılma, modern toplumu geleneksel toplumdaki ayıran temel kriterlerden biri olarak anlaşılmaktadır. Bu haliyle de sadece devlete ve iktidara ilişkin eylemleri değil devlet dışı alanlardaki iktidar ilişkilerini de kapsayacak biçimde kullanılmaktadır.

Siyasal katılma, çeşitli toplum kesimlerine temsil olanağı sağlayarak, toplumda belirli bir dengenin ve uzlaşmanın oluşumunu kolaylaştırır. Katılım olanakları farklı bir biçimde arttıkça, toplumdaki güçler dengesinin siyasete barışçı yollardan katılımı ve siyasal istikrarın artması doğaldır. Eğer toplumdaki

¹²² Esat Çam, Siyaset Bilimine Giriş, Der Yayınları, İstanbul, 1995, s.169

¹²³ Norman H. Nie- Sidney Verba- Philip Converse, Siyasal Katılma ve Oy Verme Davranışı, (çev. İ.Turan, T. Karamustafaoğlu), S Yayınları, Ankara, 1989, s. 1, 1- Bülent Daver, Siyaset Bilimine Giriş, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993, s.203

¹²⁴ Ergun Özbudun, Türkiye’de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma, AÜHF Yayını, Ankara, 1975, s.4

bazı kesimler yeterli katılma olanaklarına sahip değilseler bir “katılma bunalımı” doğar.¹²⁵ O toplum kesimleri, kendilerine güçleri oranında etkin olma fırsatı tanımayan sisteme karşı çıkarlar.

Siyasal katılma, sistemin barışçı yollardan zaman içinde değişmesine olanak tanırken, aynı zamanda karşı güçleri sistemle bütünleştirmiş ve bir anlamda sistemi de güçlendirmiş olur. Siyasal sistemin ve toplumsal düzenin, değişen koşullara göre kendilerini yenilemelerine olanak verir.

Bireyin siyasal sistem hakkındaki yargıları ve hükümetten beklentileri, siyasal kültür açısından önemlidir. Ulusal bağlılığın gerçekleştiği bir ortamda, çıkarlar ulusal düzeyde görülmeye başlar ve siyasal sistemin çıktılarını etkileme gereği doğar. Bunu gerçekleştirmenin yolu da siyasal katılmadan geçmektedir.

Siyasal katılma, uzun bir siyasal ve toplumsal mücadelenin sonucunda varılan, çağdaş demokratik bir kurumdur ve demokrasilerde anayasal temele dayanır. Katılma, siyasal sistemlerin oluşma türüne ve oluşma geleneğine göre ya vardır ya da yoktur. Her siyasal rejim, herhangi bir topluluk, yönetilenlerin örgütlenme sorularına verilen yanıtların toplamıdır. Bu sorular, yönetenlerin seçilme biçimi, etkinliklerinin sınırı ve yurttaşa karşı sorumlulukları gibi sorulardır. Eğer, sistem yönetenlerin özgürlüğünü yönetilenler adına sınırlıyorsa, demokratik bir yapı, yönetilenlerin özgürlüğü yönetenler için sınırlanıyorsa otokratik bir sistem söz konusudur.

Çağdaş bir devlet örgütlenmesinde bireyler, hem siyasal alanla ilgili eylemlere katılır ve siyasal mekanizmaları etkiler; hem de siyasetten etkilenir. Siyasal çağdaşlaşmanın en önemli yanı, bütün toplumsal aktörlerin örgütlü bir biçimde siyasal kararların oluşumuna katılmasını sağlamasıdır.¹²⁶ Devletin, ulusu oluşturan sosyal aktörlere dayanması ve bu aktörlerin devlet yaşamında temsil edilmesi gerekir. Aksi durumda devlet, vatandaşıyla bütünleşememiş olur.

Bu açıklananlar ışığında, siyasal katılmanın artık bir moda olmadığı, yaşam çevresinin biçimlenmesine katılımın bir hak olduğu düşüncesi yaygınlık

¹²⁵ A.Taner Kışlalı, *Siyasal Sistemler*, İmge Kitabevi, Ankara, 1998, s.184

¹²⁶ Akif Çukurçayır, *Siyasal Katılma ve Yerel Demokrasi*, Yargı Yayınları, Ankara, 2000, s. 28

kazanmaktadır. Bu hakkın elde edilmesi ve kurumsallaşması için de, mutlaka çaba gösterilmesi gerekmektedir. Yurttaşın, kamu yönetiminin karar ve eylemlerini etkileyebilme şansına sahip olmaları gereği, artık herkesçe kabul edilen bir düşünce haline gelmiştir. Ancak bu katılmanın boyutları ve düzeyi ile ilgili görüş birliği bulunmamaktadır. Doğrudan katılım yada seçimden seçime katılım gibi katılım yöntemleri benimsenerek, iki uç yaklaşım ortaya konabilmektedir. Bunun yanında, yönetimi sürekli etkileyebilme olanaklarının kurumsallaşması, hem yurttaş, hem de yönetim açısından orta yol olarak görünmektedir.

Katılma, özünde, birden çok taraf arasında, eşit olmayan bir ilişkiler ağında ve hiyerarşik olarak üstün durumda olan tarafın kararlarını etkilemek amacını taşır. Bir otorite ve bu otoritenin karşı tarafında da, bu otoritenin kararlarından etkilenen, ancak bu kararları kendi çıkarına etkilemeye çalışan taraflar vardır. Bu bağlamda katılma bir otorite ilişkisidir, diyebiliriz. O halde günümüzde katılma, otoriteyi belirleme değil, yalnızca onu paylaşma ve özünde yalnızca etkileme anlamı taşır.¹²⁷

Katılma bir parti açısından ele alındığında iki türlü katılım ortaya çıkar. Birincisi, parti içi örgütsel katılım olanakları, diğeri de sistem içinde, siyasal-yönetimsel sistemi etkileyebilme durumunu anlatır. Bu hem parti için, hem de sistem için geçerlidir. Siyasal katılma, politik süreçleri etkilemeyi amaçlayan bütün davranışları içerir.

Katılma yalnızca demokratik karar alma süreçleriyle oluşturulacak siyasal bir sistemi anlatmakla kalmamakta, ulusal kalkınmaya temel olacak içerikleri de sunmaktadır. Bunlar, kalkınma süreçlerine gerçek egemen olan yurttaşın katılımı ve kalkınmadan elde edilecek yararların paylaşımında da eşitliğin sağlanması gibi önem taşıyan amaçlardır.

II- DEMOKRASİLERDE SİYASAL KATILIMIN GELİŞİMİ

Demokratik batı toplumlarının demokrasisi ile ilgili temel ilkelerini incelediğimizde, çoğulculuk esası içinde çatışma ve çelişmelerin açıkça

¹²⁷ Birkan Uysal, "Siyasal Katılma ve Katılma Davranışına Ailenin Etkisi", TODAİE Yayınları, Ankara, 1984, s.5

tartışıldığı, geniş bir siyasal katılma ile yönetenlerin, yönetilenlerce kontrol altında tutulduğu sonucuna ulaşılmaktadır.¹²⁸

Batı demokrasileri çoğulcu demokrasi olarak kabul edilmektedir. Çeşitli partilerin yarıştığı, baskı gruplarının ve kamuoyunun siyasal kararlara etki ettiği ya da siyasal katılım boyutlarının artmasıyla siyasal karar alabilmede rol oynadığı özerk kuruluşlarla iletişim kurularak tabandan-tepeye bir talep örüntüsüyle yönetimin sürdüğü çağdaş demokrasinin başlıca özelliğidir.¹²⁹

Demokrasiyi, kişilerin, grupların, sınıfların vb. kendilerini ilgilendiren, yada ilgilendirebilecek konularda alınacak kararların oluşumuna katılmaları olarak tanımlayabiliriz. Bu tanımdan da anlaşılacağı gibi, demokrasinin temel siyasal aktörü halktır. Bunun gerçekleşmesi için de, yurttaşların kendilerini etkileyen tüm kararların alınmasına etkin olarak çeşitli şekillerde katılmaları ve bu katılmanın toplumun tüm sektörlerinde oldukça yüksek bir adem-i merkezizetçilik aracılığıyla gerçekleşmesi gerekir.¹³⁰ Bir demokrasinin performansını belirleyen en önemli gösterge, o toplumda yurttaşlık kültürünün gereği olarak tüm yurttaşların siyasetin her kademesine aktif olarak katılarak kendi yaşamlarını etkileyecek siyasi çıktıları şekillendirme ve kendi çıkarları yönünde etkilemeleridir. Katılımcı demokrasilerde yurttaşların gerekli bilinci göstermeleri, bunun için kendilerini aktif olarak görmeleri ve kapasitelerini artırma yolunda seferber olmaları gerekmektedir. Demokrasiyi, bütün yurttaşların tüm toplumsal yaşamlarının örgütlenmesine ve düzenlenmesine olabildiğince eksiksiz biçimde katıldığı ve katılmaya yönlendirdiği bir ilişkiler örneği olarak ele almamız kavramın özüne daha uygun olacaktır.¹³¹

Burada şunu da hemen belirtelim. Demokrasi salt “halkın yönetimi” değildir, gerçek demokrasinin var olabilmesi için;¹³²

- Egemenlik halka ait olmalıdır. Temsilcilere yetki sınırlı bir şekilde verilmiş olmalı ve her an geri alınabilmelidir.

¹²⁸ Suavi Tuncay, Parti İçi Demokrasi ve Türkiye, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1996, s.25

¹²⁹ Suavi Tuncay, a.k., s.25

¹³⁰ Ali Yaşar Sarıbay, Siyasal Sosyoloji, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992, s.90

¹³¹ Tom Bottomore, Siyaset Sosyolojisi, (çev. Erol Mutlu), Teori Yayınları, Ankara, 1987, s.12

¹³² Toktamış Ateş, Demokrasi, Ümit Yayıncılık, İstanbul, 1994, s.118

- Halkın katılması kadar önemli bir husus farklı seçenekler arasından bir seçim yapma olanağının verilmesidir.
- Demokrasi ancak bir hukuk devletinde yaşar, yasaların üstünlüğü sağlanmalıdır.
- Siyasal partilerin ana ödevlerinden birisi, halka vatandaş olma bilincini sağlamak olmalıdır.
- Tüm bireyler kendileriyle ilgili tüm kolektif karar almalarına arzuladıkları genişlikte katılmalarını sağlayacak fırsatlara tamamen sahip olmalıdırlar.
- Kolektif karar almaya oy vermeye sınırlı olmalıdır, çok çeşitli başka faaliyetleri de kapsamalıdır.
- Demokrasi salt seçimden seçime varlığını hatırlatan bir rejim değildir. Pluralizm gündelik yaşantıda da kendini hissettirmelidir.
- Siyasal olmayan alanlarda kolektif alanlardaki kolektif kararlara katılma, bireylere siyasal hüner ve normları öğretici ve onları daha geniş siyasal meselelere katılmayı güdüleyici nitelikte olmalıdır.

Bu özellikler göstermektedir ki, demokrasi için gerekli olan halkın bilincinde bir değişimin gerçekleşmesi, kendilerini aktif olarak görmeleri, bunun için kapasitelerini artırmaya gayret etmeleri ve geliştirmeleridir. Dolayısıyla, birey ancak özerk olduğu ve kendini geliştirdiği oranda katılım gerçekleşebilir.¹³³

Siyasal Katılmanın Demokrasi İçin Önemi

Demokrasi kuramcılarının çoğu, demokratik sürecin amaçlarına ulaşabilmesinin, vatandaşların demokratik sürece önemli ölçüde ilgileri olmaksızın mümkün olmadığını ileri sürmektedirler.¹³⁴ Seçimlere gösterilen ilginin yüksekliği, demokratik kanalların işlemlerini sağlayarak şiddeti önleyecek ve siyasal değişimler yumuşak geçişlerle sağlanacaktır.

¹³³ Ali Yaşar Sarıbay, Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s. 89

¹³⁴ G. Bingham Powell, JR, Çağdaş Demokrasiler, (Çev: Mehmet Turhan), S Yayınları, Ankara, 1990, s. 17

Demokrasi kuramına göre katılma, her türlü sosyal hedefi ve bunları gerçekleştirmek için kullanılacak yolları belirleyen bir süreci temsil etmektedir. Katılma aracılığıyla toplumun hedefleri (halkın istekleri ve gereksinimleri ile hükümetin sağladığı çıkarları en uygun düzeyde eleştirecek biçimde) belirlenmektedir. Katılma, önceden belirlenmiş sosyal amaçlara bağlı değildir; bu amaçların belirlenmesine, önceliklerin saptanmasına ve hangi kaynakların amaçların gerçekleştirilmesine ayrılacağına kararlaştırılmasına yarayan bir tekniktir.

Katılma ile aynı zamanda, insanlar hükümetten memnuniyet duyma, yönetimde kendi oynadıkları rolden haz duyma gibi manevi bir tatmin kaynağından ya da vatandaşlık erdemlerini edindiren bir öğrenim aracından da yararlanmış oluyorlar. Katılma yoluyla birey, sorumlu olmayı öğrenmektedir.¹³⁵

Demokrasilerde siyasal katılma mekanizmalarının, vatandaşların gereksinmelerinin aktarılmasında ve sosyal politikaların oluşturulmasında yeterli olup olmadığı tartışılan bir konudur. Bu tartışmaya sebep olan ilk malzeme, vatandaşların kendi çıkarlarını gerçekten iyi bilip bilmedikleri hususudur. Bir kısım eleştirmenler, vatandaşların kendi eylemlerinin sonuçlarını değerlendiremeyeceklerini, böylelikle kısa soluklu ve iyi düşünülmemiş istemlerle, bilincinde olmadan, kendileri için uzun dönemde en isabetli olan çıkarlarını zedeleyebileceklerini ileri sürmektedirler.

Katılma kuramcılarının çoğu ise vatandaşların kendiliklerinden, özerk davrandıklarını ve çıkarlarının ne olduğunu en iyi kendilerinin kestirdiklerini veri olarak benimsemişlerdir. Katılma mekanizmalarının yeterli bulunmamasının ikinci tartışma kaynağı, vatandaşların çıkarlarının sisteme iyi iletilmemesi ya da eşit olarak iletilmemesidir. Bu durum, vatandaşların yeterince etkin olmamasından ya da hepsinin aynı derecede etkin olmamasından ileri gelmektedir.

¹³⁵ Nie, Verba, Converse, a.k., s. 5.

Fransız siyaset düşünürü Alexis de Tocqueville, despot ve keyfi iktidarların önlenmesi açısından örgütsel katılımın önemine işaret ederek "küçük bir gurubun despotluğunu veya bir kralın keyfi iktidarını önlemek için örgütlere duyulan ihtiyaç, başka herhangi bir ülkeden çok, demokratik bir biçimde yapılmış olanlarda duyulmaktadır" demektedir.

III- SİYASAL KATILMAYI BELİRLEYEN FAKTÖRLER

Her siyasal sistem, siyasal sürecin bir kurallar dizisi içinde sürmesini öngörür ve yasalarla siyasal hayatı düzenleyerek, her sistemde kimlerin siyasal sürece katılabileceği ve bazı durumlarda da hangi düzeyde katılabileceğini düzenler. Bununla birlikte, örgütlenme ile ilgili sınırlamaların getirilmesi de siyasal katılmayı etkiler. Hangi seçimlerin sonucu siyasal yapının karar ve eylemlerini daha çok etkiliyorsa, o seçimlere yönelen katılma ve ilgi daha yüksek düzeydedir.¹³⁶ Katılımı belirleyen önemli faktörler, katılımcıların özellikleridir. Bu özellikler, kişilik, bedensel, karakter özellikleri ile motivasyon ve değer yargılarını içerir.

Bireyin siyasal katılmayı da içeren siyasal eylemlerinde etkin olabilen nitelik, koşul ve tutumların en önemlileri siyasal kaynaklardır. Bundan başka bilişim, siyasal güdü ve siyasal fırsat yapısı da oldukça etkin rol oynar.¹³⁷ Siyasal katılma, bireyin sosyo-ekonomik statüsünün, psikolojik niteliklerinin ve kişilik yapısının etkisi altında gerçekleşen bir davranıştır. Bunlara, siyasal etmenleri de eklemek mümkündür.

Yurttaşların, kendi yaşamlarıyla ilgili kararlarda belirleyici olabilmeleri için, politize olmaları ya da siyasal olarak sosyalleşmeleri zorunludur. Siyasal güdü, siyasal faktörler tarafından önemli ölçüde belirlenir.

Bireyin siyasal özellikleri, birbirinden bağımsız değildir. Bir topluluğa ait olma, çevreyle ilişkilerin niteliği ve düzeyi, gelişim dönemindeki sosyalleşme deneyimleri, bireyin siyasal tutum ve davranışlarını belirlemede önemli rol

¹³⁶ Akif Çukurçayır, a.k., s.74

¹³⁷ Ersin Kalaycıoğlu, Karşılaştırmalı Siyasal Katılma, İstanbul Üniversitesi Yayınları, 1983, İstanbul, s.16

oyunlar. Gelir, yaş, meslek, eğitim, cinsiyet ve bulunulan toplumsal tabaka gibi etmenler, bireyin toplumsal konumunu ve katılımı etkileme ölçütleri olarak sosyal bilim araştırmalarında önemle üzerinde durulan ölçütlerdir. Ekonomik refah, halkın eğitim düzeyi, kitle iletişim araçlarıyla birlikte elektronik basın-yayın araçlarının yayılması ve gelir dağılımı gibi etkenler, katılım oranının artmasında etkilidir.

Siyasal kaynaklar, bireyin diğer bireylerin tutum ve eylemlerini kendi istediği siyasal yöne ve amaca yöneltebilmek üzere kullanılabileceği nesnel veya öznel bütün araçları kapsar. Gelir yada servet, siyasal deneyim, saygı, toplumda yüksek bir statüye sahip olmak, dürüst ve doğru olmak, bu niteliklerden bazılarıdır.

Siyasal katılmayı etkileyen faktörler ve bunların katılma üzerindeki etkilerini şu başlıklar altında inceleyebiliriz.

A. Toplumsal Beklentiler ve Siyasal Kültür

Siyasal katılma, bireye toplumda daha etkili olabilme olanağı sağlar. Bu etki, örneğin iktidar partisinin bir üyesi olmanın sağladığı olanaktan, ülkenin bir üst yöneticisi olmanın sağladığı olanaklara kadar uzanır. Siyasal katılma, bireye bazı ekonomik olanaklar da sağlayabilir. Bu, belirli görevlere gelmek biçiminde olabileceği gibi, temsilcisi olduğu kesimlerin çıkarlarını kollamak biçiminde de olabilir. Hatta iktidar olanaklarını kişisel çıkar amacıyla kullanmak biçiminde de ortaya çıkabilir. Siyasal katılma, aynı zamanda inandığı, doğru bildiği bir davaya yada topluma hizmet fırsattır. Tüm bu etkenler, katılmayı özendirirler.¹³⁸

Daha önce de belirttiğimiz gibi, kentleşme her şeyden önce nüfusun kırsal alandan koparak kentlerde birikme sürecidir. Bu durum insanların yaşam biçiminden (kültüründen) yani tüketim alışkanlıklarından tutun, siyasi davranışlarına kadar önemli değişmelere neden olmaktadır. Siyasal katılmanın bireye somut bir doyum sağlayamaması; yeterince etkili olduğu izlenimini

¹³⁸ Ahmet Taner Kışlalı, Siyasal Sistemler, a.k., s.188

verememesi; katılıp katılmamanın bir şeyi değiştiremeyeceğine inanılması durumlarında ise, katılma eğilimleri azalır.

Siyasal kültür denildiğinde bazen bir ulusun, siyasi gelenekleri, veya kamu kurumlarına ruh veren özellikleri anlatılmaktadır. Bunun yanında, bir toplumda hakim olan siyasi ideolojinin dile getirdiği amaçlar da siyasi kültür kavramı içinde düşünülmektedir. Siyasi önyargılardan siyasi üsluba, siyasi ruh halinden neyin meşru olup neyin meşru olmadığını gösteren meşruluk ölçülerine, siyasi inançlardan otorite sembollerine kadar pek çok husus siyasi kültür kapsamında ele alınmaktadır. O halde, siyasi kültürü, toplum üyelerinin nesnel karşısındaki değerleri ve diğer yönelimleriyle, anlatımsal siyasi semboller hakkındaki ampirik inançlar¹³⁹ şeklinde yada “tutum, inanç, duygu ve değer yargılarından, siyasete ilişkin olanlarının oluşturduğu bir bütün olarak¹⁴⁰ tanımlayabiliriz.

Siyasal kültürün, siyaset bilimi literatüründe dört farklı kavramlaştırması yapılmıştır.¹⁴¹ Bunlar; “nesnel”, “psikolojik veya öznel”, “bulgusal” ve “etraflı” kavramlaştırmalardır.

Siyasal kültürün “nesnel kavramlaştırması, mevcut siyasi sistem ile siyasi kültür arasındaki ilişkiye dayanır. Buradaki nesnellik, bireylerden bağımsız, onları aşan ama aynı zamanda onları bir arada tutan bir bütünlüktür. Her toplum, amaçları çok kutsal olan siyasi – kültürel hedeflere sahiptir. Bunlar tartışma dışı olup; belli bir saygıyı gerektirirler. Bu çerçevede, belli bir düşünme, hissetme ve davranma örüntüsünü içeren siyasi kültür, siyasi sistemin girdilerini ve performansını etkiler. Dolayısıyla, nesnel olarak belli bir siyasi sistemin başarısı, belli bir siyasi kültürle uyumlu olmasına bağlıdır.¹⁴²

Siyasal kültürün “psikolojik” veya “öznel” kavramlaştırması, nesnel kavramlaştırmanın aksine, bireylerden bağımsız, onları aşan bir siyasi kültür kavramını kabullenmez, siyasi kültürü, bir toplumun üyeleri arasında siyasete

¹³⁹ İter Turan, “Türkiye’de siyasi Kültürün Oluşumu”, Türk Siyasi Hayatının Gelişimi, (Editörler: E. Kalaycıoğlu- A. Y. Sarıbay), Beta Yayınları, İstanbul, 1986, s.461

¹⁴⁰ S.P.Hungtington, Siyasi Gelişme, S Yayınları, (çev. Ergun Özbudun), Ankara, 1985, s.19

¹⁴¹ A.Yaşar Sarıbay, Siyaset Sosyolojisi, a.k., s.67

¹⁴² Kemal Görmez, Kent ve Siyaset, a.k.,s.43

ilişkin bireysel tutum ve yönelimlerin bir örtüsü olarak kabul eder. Bu açıdan, siyasal kültürden söz ettiğimizde, esasen bir siyasal sistemin üyelerinin bilinçlerinde, duygularında ve yargılarındaki oluşumdan söz ediyoruz demektir.

“Bulgusal” kavramlaştırma ampirik bir temellendirmeye dayanmaktadır. Buna göre, bir toplumun siyasal kültürünün nasıl bir nitelik sergilediği, ancak bir araştırma sonucunda anlaşılabilir. Siyasal kültür bir toplumun geleneklerini, kamu kurumlarının ruhunu, yurttaşlık bağını, kolektif akıl yürütmeyi, liderlerin üslubunu vb. davranışları içerir.

“Etraflı” kavramlaştırma, en geniş kapsamlı siyasal kültür kavramlaştırmasıdır. Buna göre, hem kapalı hem de açık siyasal davranışlar ile bunları yönlendirmede etkili psikolojik faktörlerin tamamı siyasal kültür kapsamında değerlendirilmektedir.

Siyasal kültür kavramının dayandığı temel varsayımlardan biri, bir toplumun üyelerinin siyasal yönelimlerinin tutarlı bir bütün teşkil etmesi gereğidir. Yani bir yönelimin kültürel olarak nitelendirilmesi, toplumsal düzeyde belli bir yaygınlık (genellik) kazanmasını gerektirmektedir. Ancak böyle bir gereklilik, bazı toplumsal grupların topluma hakim olan siyasal kültürün dışında, siyasal “alt-kültür”lere sahip olabilecekleri gerçeğini dışlamaktadır.

Siyasal kültürün genel kültür karşısında görece bir özerkliğinden söz edilebilirse de bir toplumun sahip olduğu kültür tüm unsurlarıyla birlikte bir bütün oluşturmakta ve siyasal kültür de bu bütün içerisinde yer almaktadır. Kültürün bir sektöründe gerçekleşen değişimler, bu kültürün diğer sektörlerinde de değişimler doğurur.¹⁴³ Bir toplumun siyasal kültürü, o toplumun genel kültüründen ve tarihsel deneyimlerinden soyutlanamaz.

Psikolojik kavramlaştırma doğrultusunda, siyasal kültürü bir toplumun üyelerinin siyasete ilişkin tutum, inanç, duygu ve değer yargılarının oluşturduğu bütün olarak tanımladığımızda, bireylerin siyasal nesnelere karşı tutumlarının nasıl biçimlendiği sorusu da kendiliğinden gündeme gelmektedir. Bireyin siyasal

¹⁴³ Önal Sayın, Sosyolojiye Giriş, Üniversite Kitapları, İzmir, 1994, s. 208

objeler karşısındaki tutumunu biçimlendiren üç etken söz konusudur. Bilişsel, duygusal ve yargısal etkenler.¹⁴⁴ Bireyin siyasal sisteme karşı tutumu ister bilişsel, ister duygusal, ister yargısal olsun, bu üç etken bireylerle bir iç bağlantıya sahiptir. Siyasal sisteme ilişkin bir değerlendirme yapabilmek için, şüphesiz onun hakkında bazı bilgilere sahip olmak gerekir. Bu bilgiler duygularımız tarafından yönlendirilebileceği gibi, aksine duygularımızın kaynağı bilgilerimiz de olabilir.

1. Siyasal Kültür Tipleri

Psikolojik kavramlaştırma üç tür kültür tipi öngörür. Bunlar, yöresel (parochial), uyruk (subject) ve katılımcı (participant) kültür tipleridir.

a) Yöresel nitelikli siyasal kültürde, birey köy veya kabile grubunun dışında siyasal sistem denen daha kapsamlı bir varlığın çok az farkındadır veya hiç farkında değildir. Bu tip kültürde birey ne siyasal sisteme yönelik muhtemel etkisinin, ne de ona karşı yükümlülüklerinin bilincindedir. Dolayısıyla, bireyin siyasal sisteme ve siyasal aktör olarak kendi kendine yönelik siyasal inanç, değer ve sembol ağına rastlamak zordur. Buna rağmen, ekonomik olarak gelişmiş ülkelerde okur-yazar oranının yüksekliği, kitle iletişim araçlarının yaygınlığı gibi faktörlerle saf yöresel siyasal kültür tipine rastlamak zor olduğundan bu tip, geleneksel ve geçiş toplumlarına özgü kalmaktadır.¹⁴⁵

b) Uyruk/ bağımlı siyasal kültür tipinde birey, hükümet işleri ve ulusal sorunlar konusunda mahalli siyasal kültüre göre çok daha kuvvetli bir duyarlılığa sahiptir. Siyasal sistemin ve onun aktörlerinin eylemlerinin kendisine yansıtacağını, şu veya bu ölçüde kendisini etkileyeceğini bilmektedir. Ancak, kendisini ulusal siyasal sistemin bir parçası olarak gören birey, katılma konusunda isteksizdir. Sosyal hayattaki rolü pasif olup hükümet tarafından yönlendirilmektedir.

c) Katılımcı siyasal kültürde ise birey, sistemin girdi sürecinin farkındadır ve siyasete katılmaya isteklidir. Daha da önemlisi, bu kültür tipinde birey katılım

¹⁴⁴ Ergun Özbudun, “Türkiye’de Siyasal Kültür ve Demokrasi”, Türkiye’de Demokrasi ve Demokrasi Kültürünün Gelişmesi, (Editör: Hüsnü Erkan), TDV ve Dokuz Eylül Üniv. Yayını, İzmir, 1990, s.29

¹⁴⁵ A.Yaşar Sarıbay, a.k., s.71

için fırsatların kullanımını değerlendirme yeteneğine ve dolayısıyla etkinlik duygusuna sahiptir.

Görüldüğü gibi, hangi tip siyasal kültür yürürlükte olursa olsun, son tahlilde bireylerin hem tutum, inanç ve değerleri ön planda tutulmaktadır. Bu, psikolojik kavramlaştırmanın önemli bir eksiğidir. Çünkü, bir kültürden bahsedebilmemiz, diğer bir kültürün varlığını zorunlu kılar. Yani bir toplumun mahalli, uyruk ve katılcı siyasal kültür tiplerinden yalnızca birine sahip olması beklenemez.¹⁴⁶

2. Siyasal Kültürün Ölçütleri

a. Ulusal Özdeşleşme

Burada en önemli sorun, bireylerin kendilerini ne ölçüde ulusal bütünlüğün bir parçası saydıklarını saptamaktır. Ulusal düzeyin altındaki kültürlere bağlıdır. Kabile, etnik grup bağlılığı vb. ulusal özdeşleşmeyi sekteye uğratan bağlılıklardır. Bu durum daha çok ulusal ekonominin ve pazarın teşekkül etmediği ulusal düzeyde bir işbölümünün kurulmadığı görece geri kalmış ülkeler ile ayrı dillerin, ayrı dinlerin farklı çıkarların güçlendirdiği bölünmeleri barındıran ülkeler için söz konusudur.

b. Kişinin Vatandaşları İle Özdeşleşmesi

Ulusal özdeşleşme yukarıdan aşağıya dikey bir gelişme iken, vatandaş özdeşleşmesi, yatay bir kaynaşmaya işaret etmektedir. Burada saptanması gereken, toplumdaki bireylerin o toplumdaki diğer bireylere ve yöneticilere güven duyup duymadıklarıdır.

c. İktidar Uygulaması

Bireyin siyasal sistem hakkındaki yargıları ve hükümetten beklentileri, siyasal kültür açısından önem taşıyan hususlardır. Mahalli siyasal kültüre sahip grupların merkezi kurumlardan beklentileri zayıftır. Onların ilgi odakları, aileleri,

¹⁴⁶ Kemal Görmez, a.k., s.31

kabileleri ya da etnik gruplarıdır. Ancak ulusal bağlılığın gerçekleştiği bir ortamda, çıkarlar ulusal düzeyde görülmeye başlanacak ve siyasal sistemin çıktılarını etkileme gereği doğacaktır. Bunu gerçekleştirmenin yolu da katılmadan geçmektedir.

d. Karar Alma Süreci

Katılımcı siyasal kültürün gelişmediği toplumlarda siyasal kararların nasıl alındığı, toplumun büyük çoğunluğunu ilgilendiren bir konu değildir. Siyasal sistem karşısında kendisini güçsüz ve etkisiz gören bireyler, karar alma sürecini etkileme yönünden bir çabanın içerisinde olmazlar.

Sonuç olarak, bir ülkenin siyasal yapısı ve katılım için oluşan kurumsallaşma düzeyi, bireyin katılıma yönelik davranışlarını etkilemeleri bakımından belirleyici bir rol oynarlar. Siyasal partilerin yapısı, eğitim düzeyinin yüksek olması, sivil toplum kurumlarının yaygınlaşması ve kitle iletişim araçlarının yaygınlığı ve nitelikleri, katılım davranışının artması bakımından özel bir öneme sahiptirler.

Bireyden siyasal topluluğun bir üyesi olarak beklenenler, bir başka deyişle bu alandaki yükümlülükler, siyasal kültür ve siyasal yapı tarafından belirlenir. Kulluk kültürü ve yurttaşlık kültürü, siyasal yaşamda ayırıcı iki önemli yapıyı anlatır. Kulluk kültürünün egemen olduğu, patrimonyal bir siyasal yapıda, bireyden beklenenler çok sınırlıdır. Katılımın yoğun bir biçimde yaşandığı yurttaşlık kültüründe ise, birey sistemin en önemli yapı taşıdır. Bu etkenler ışığında katılma, sosyal statü, ırk, din, dil gibi nedenlere bağlı sınıfsal temelli; yine ırk, etnik köken ve dile bağlı yerel grup kaynaklı örgütlü katılımın biçimleri, örneğin siyasal parti temeline dayalı ve çeşitli kabile türü toplumsal temellere dayalı olarak gelişebilir.

B. Eğitim Düzeyi

Hızla değişen teknolojinin üretimle bütünleşmesi ekonomik faaliyet kolunda çalışan kişilerin süratle uyum sağlamalarına bağlıdır. Kentsel yaşam biçimi bu nedenle değişmeye ve gelişmeye daha açıktır. Toplumlar kent toplumu

olma özelliği taşıdıkça, okul sistemi her bireyin sosyalleşmesi için zorunlu hale gelmiştir. Özel mesleki rolleri gerçekleştirmede teknik eğitim ve uzmanlaşmaya talep giderek artmaktadır.¹⁴⁷

Bireylerin kendiliğinden bir siyasal davranışta bulunabilmesi, onun günlük yaşamını nasıl biçimlendirdiğine bağlı olarak değişir. Görev duygusu, kişisel ilişkiler, toplumsal çevreyle ilişkiler, aldığı eğitimin sağladığı bilinçli davranışlar, bireyi siyasal davranış için motive eden niteliklerdir. Eğitimli bir yurttaş, konuşan ve kendi zihinsel kapasitesine güvenerek düşünen insandır. Dışsal etkilerden önemli ölçüde bağımsızdır.

Siyasal katılmada eğitim değişkeni, en güçlü sosyal değişkendir. Eğitim, bireylerin siyasal yaşama katılmasını kolaylaştırır ve katılmanın ön koşullarını hazırlar. Eğitim düzeyi, bireyin siyasal tercihlerini daha bilinçli olarak yapmasında etkilidir ve diğer çevresel değişkenlerin belirleme gücünü azaltır; siyasal içeriklerin kavranmasını, yorumlanmasını ve iletilmesini sağlar.¹⁴⁸

Eğitimin, kişilerin siyasal olaylarla ilgili bilgi edinmelerini, o bilgileri yorumlamalarını, kendi toplumsal durumlarını ve sorunlarıyla bağlantısını kurmalarını kolaylaştırdığı ölçüde siyasal katılma eğilimlerini artırması doğaldır. Bununla beraber eğitim düzeyinin büyük ölçüde gelir düzeyine bağımlı olduğu bir gerçektir. Alt gelir grupları aynı zamanda düşük bir eğitim düzeyinde bulduklarından, onların siyasete ilgisizliklerinin bu iki etkenin ortak ürünü olduğu söylenebilir.

Kentsel toplum, daha eğitimli bir toplum demektir. Eğitim, siyasal katılmayı artırıcı güçlü bir değişkendir ve eğitim düzeyi arttıkça siyasal yaşama katılmanın daha yoğunlaşacağı beklenir. Bireyin kentsel ortamda elde ettiği beceri ve kaynakların artmasına koşut olarak siyasal katılma, karmaşık ve zor türleri içeren bir nitelik de kazanır.¹⁴⁹

¹⁴⁷ Ercan Tatlıdil, "Hızlı Kentleşmenin Eğitim Politikaları Üzerinde Etkileri", Toplum ve Göç, DİE-Sosyoloji Derneği Yayınları, Ankara, 1997, s. 59

¹⁴⁸ Deniz Baykal, Siyasal Katılma: Bir Davranış İncelemesi, Ankara Üniv. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayını, Ankara, 1970, s.31

¹⁴⁹ Ersin Kalaycıoğlu, a.k., s.26

Eğitimin siyasal katılmaya ilişkin farklı işlevleri vardır. Bunlar; Eğitim düzeyi arttıkça, birey için katılma bir yurttaşlık görevine dönüşür. Eğitim, bireye çevresini değiştirme becerisi kazandırır, bireye gelir ve sosyal statü sağlar, bireyin soyut ve genel kavramlarla düşünmesini kolaylaştırır. Bütün bu anlatılanlar ışığında, eğitim düzeyinin katılımı kolaylaştırıcı etkide bulunduğunu ifade edebiliriz.

C. Yaş ve Cinsiyet

Çeşitli değerler, inançlar, tutumlar, yönelimler ve beklentilerle donanması ve siyasal sistem içinde etkinlik gösterebilmesi için, bireyin belirli bir yaş sınırını da aşması gerekmektedir. Toplumsal siyasallaşma dönemlerinin oldukça yoğun yaşandığı dönemler, bireylerin yaşlarıyla siyasal katılma arasındaki etkileşimin özünü değiştirmekte ve dönüştürmektedir.¹⁵⁰ Örneğin; 1968'ler kuşağı ile 1990'lar kuşağı oldukça farklı yönelimlere sahiptirler ve siyasal yaşamı farklı düzeyde etkilemektedirler. Yaşın önemi, yaş gruplarının farklı toplumsallaşma etkileri altında, farklı ulusal ve uluslar arası olayların yaşandığı dünyalarda farklı davranışlara yönelebilmelerinde yatmaktadır.

Yaş ve katılma arasındaki ilişkiyi, yapılan araştırma sonuçlarına göre aşağıdaki gibi özetleyebiliriz.

1) Gençlerin geleneksel siyasal katılma türlerine daha az ilgi gösterecekleri beklenir. Bunun yanında, gençlerin güçlü ve geleneksel yapılara karşı olan ideolojilere daha çok yakınlık duydukları gözlemlenmiştir.

2) İlerleyen yaşla birlikte bireyin siyasal tercihleri yerine oturmakta ve çevreden gelen tepkilerden etkilenmektedir. Dolayısıyla, yaş ilerledikçe siyasal katılma da artar.

3) Yaş, diğer siyasal kaynaklardan olan meslek statüsü ve sosyo-ekonomik statü üzerinde de etkili olabilir. Yaş, doğrudan doğruya siyasal katılmayı

¹⁵⁰ Şaban Sitembölükbaşı, Parti Seçmenlerinin Siyasal Yönelimlerine Etki Eden Sosyoekonomik Faktörler, Nobel Yayınları, Ankara, 2001, s.36

etkilediği gibi, siyasal katılma üzerinde etkisi olabilecek diğer siyasal kaynaklar aracılığıyla da siyasal katılmayı etkileyebilir.¹⁵¹

Cinsiyet ve katılma arasındaki ilişkiye gelince, bu alanda üç olasılık ileri sürebiliriz.

1) Cinsiyet rollerinin siyasal katılmayı toplumsal statü ve sosyo-ekonomik statü üzerindeki etkisi dolayısıyla belirlediği; diğer bir anlatımla kadınların erkeklere oranla daha düşük bir sosyo-ekonomik statüde bulunmaları dolayısıyla siyasal yaşama daha az katıldıkları düşüncesidir.

2) Kadınların düşük sosyo-ekonomik statüleri dolayısıyla, erkeklere oranla daha az sahip olabildikleri kitle iletişim araçlarından yararlanma, siyasal ilgi, siyasal bilgi, siyasal etkinlik ve örgütsel üyelik dolayısıyla siyasal yaşama daha az katılma imkanına sahip olduklarıdır.

3) Kadının, özellikle toplumunun ondan “aile” ve “ev”e yönelik bir rol beklentisi içerisinde olması halinde, siyasal katılma gibi aile dışı ve kadın için toplumun yadsıdığı davranışları gerektirebilecek eylemlerde bulunmak, erkeklere oranla daha zor olacağı için siyasal yaşamda yoğun zaman ve enerji harcamayı gerektirecek fazla bir etkiliği olamayacaktır. Kadınların siyasete duydukları ilginin daha az olması, çocuk doğurma işlevinin kadında oluşuna ve ayrıca siyasal konularla pek fazla ilgisinin olmamasına bağlıdır. Özellikle, ekonomik bağımsızlığı olmayan kadınlar ve ev işleri yapanlar siyasal konulara daha az ilgi göstermekte ve toplumsal alanda zayıf kalmaktadırlar.¹⁵²

D. Gelir Düzeyi ve Yerleşme Biçimi

Gözlemler, gelir düzeyi ile siyasal katılma eğiliminin doğru orantılı olduğunu ortaya koyuyor. Gelir düzeyi yükseldikçe siyasal olaylara ilgi artarken, en düşük gelir gruplarına gidildikçe bu ilgi tamamen yok olabilmektedir. Ekonomik bakımdan güçlü olanların, eğitim düzeyi olarak yeterli olmasa bile, siyasal bakımdan etkin oldukları bilinmektedir. Türkiye’de oy verme oranı

¹⁵¹ Rüstem Erkan, a.k.,s.23

¹⁵² A.Taner Kışlalı, Siyaset Bilimi, 5.basım, İmge Kitabevi, Ankara, 1996, s.157

bakımından gelir ve katılma ilişkisine bakıldığında, köylerdeki oy verme oranının genel olarak kentlerdekine oranla yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Köylerdeki bu durum, gelir katılım ilişkisinin çok da belirleyici olmadığını göstermektedir. Seçimlere katılma en alt düzeyde ve edilgen bir katılımdır.¹⁵³ Gelir düzeyi yükseldikçe, daha üst düzeydeki katılma türlerine doğru bir kayma olmaktadır. Bütün toplumlarda eşitsizlik piramitleri vardır ve bu yapının sonucu, “en fazla kaynağa sahip olanlar, en fazla katılanlardır”.

Bu belirlemeler, siyaseti gelir düzeyi yüksek olan yurttaşların yönlendirdiğini ve yaptığını ortaya koymaktadır. Ancak siyasetin tabana yayılması ve siyasallaşma sürecinin sağlıklı bir biçimde işlemesi, böyle oluşan sağlıklı bu yapıyı ortadan kaldıracak ve daha geniş kesimlerin siyaset ve yönetim üzerinde etkili olmasını sağlayacaktır.

Büyük kentte, kasabada yada köyde oturan insanların siyasal yaşama aynı biçimde ve düzeyde katılmadıkları görülür. Büyük kentteki katılma daha bağımsız ve daha bilinçli iken, kırsal kesimdeki katılma genellikle bağımlıdır. Bunda eğitim düzeyinin yanında, toplumsal ilişkilerin ve genel olarak toplumsal ortamın etkisi daha fazladır.¹⁵⁴ Küçük yerleşme birimlerindeki aile ilişkileri ve dayanışma bir yandan, bazı durumlardaki ağa ve benzeri toplumsal güçlerin etkisi öte yandan, kişinin bağımsız katılımını zorlaştırmaktadır.

Eğitim, meslek ve sosyo-kültürel yapı bakımından kırsal alanlardan beklenmesi gereken, daha düşük düzeyde siyasal yaşama katılımdır. Ancak, yapılan araştırmalarda, bazı kırsal alanlarda seçimlere katılım daha fazla olmaktadır. Çünkü, köylerdeki toplumsal baskı ve kontrolün, heterojen bir yapı gösteren kentlere göre daha yoğun olması, seçimlere yönelimi ve katılımı olumlu yönde etkilemektedir.

Kent kültürü, siyasal kültürün oluşumunda ve gelişiminde oldukça önemli bir yere sahiptir. Kent kültürü, belli bir coğrafyada yaşayan toplulukların ekonomik, sosyal, siyasal ve ideolojik bütün kazanımlarının toplamıdır. Kente

¹⁵³ Çukurçayır, a.k., s.89

¹⁵⁴ A.Taner Kışlalı, Siyasal Sistemler, s.187

özgü, bireysel niteliklerin ön plana çıktığı bir kültür, demokratik gelişmeye katkıda bulunan bir kültürdür. Bu katkıların oluşması, bireyselleşmenin yanında, toplumların örgütlenmesine ve kentsel yaşama katkıda bulunmasına bağlıdır.¹⁵⁵

E. Meslek (Sosyal Statü)

Meslek, bireylerin sosyal statüsünü gösteren bir ölçüttür. Bireyin toplumsal statüsü yükseldikçe, kamusal politikalara ilgi düzeyi de artar. Hükümet ve bürokrasi ile ilişkiler, yüksek statülü meslek sahiplerince daha çok kullanılır. Bu gruptakiler, oy verme, siyasal ve toplumsal sorunları çevrelerindekiyle tartışma gibi etkinlikleri, diğerlerine oranla daha kolay ve sık gerçekleştirirler. Sonuçta, birey kariyer yaptıkça örgüt üyeliği ve etkinliği artmakta, siyasal bilgisi ve ilgisi de, siyasal etkinliklerle birlikte artmaktadır.

Bireyin sosyo-ekonomik statüsü yükseldikçe, siyasal katılma isteği de artmakta ve daha çok katılmaktadır. İyi bir sosyo-ekonomik statüye sahip olanlar, bu statülerini korumak için siyasal yaşamla ilgili konularla daha çok ilgilenmekte, siyasal olayları etkilemeye ve yönlendirmeye çalışmaktadırlar.¹⁵⁶ Meslek temel alındığında, en etkin siyasal katılma genellikle serbest meslek gruplarında görülmektedir. Siyasal kararlardan etkilenen meslekler katılımı daha çok ilgilidirler. Ayrıca, kitlesel olarak yapılan işlerde çalışanlar, daha az işgücü bulandıran mesleklere göre katılıma daha çok duyarlıdır.

F. Kitle İletişim Araçları

Yurttaşların, kendi yaşamlarıyla ilgili kararlarda belirleyici olabilmeleri için siyasal sosyalleşme süreçlerini yaşamaları zorunludur. Siyasal sosyalleşme süreçlerinde kitle iletişim araçlarının önemli ve özel bir yeri vardır. Gerek siyasal alanda, gerek ekonomik işbirliği ve kültürel faaliyetlerde belli bir bütünlüğün kurulduğu, kapalı kurumların ve devletlerin yeniden yapılandığı, askeri işbirliği ve ittifakların da yeniden gözden geçirildiği görülmektedir. İşte bu dünya

¹⁵⁵ Yedinci BYKP Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Yerleşme ve Şehirleşme, DPT, Ankara, 1995, s.55

¹⁵⁶ Ersin Kalaycıoğlu, Karşılaştırmalı Siyasal Katılma, a.k., s.32

değişimine etki eden en önemli faktörün “elektronik iletişim teknolojileri” olduğu kabul edilmektedir.¹⁵⁷

Yepyeni kurumların ortaya çıktığı bu gelişmelerle, ve yeni teknolojilerle sosyo-ekonomik ve sosyo-politik değişimlerin dünyamızı yeni bir yönetim ve değişim sürecine doğru götürdüğü görülmektedir. Bu ölçüler içinde değişen istekler, destekler, sürekli bir girdi ile siyasal sisteme de etki etmekte; siyasal sistemden çıktılar yolu ile siyasal kararları doğurmakta, siyasal katılımı doğrudan etkilemektedir. 21. yüzyıl, çok yönlü ve eş zamanlı iletişimin gelişmesi, zaman ve mekan farklarının ortadan kalkışı, rasyonel olmayan unsurların göz önüne alınması, etik kavramının önem kazanması, her şeyin globalleşmesi ve bilginin temel değer haline gelmesi ile, değişimin suratlendiği ve nitelik değiştirdiği, yeni bir çağ oldu.¹⁵⁸ Günümüzde iletişim araçlarının karşılıklı etkileşim yeteneğini artırdığı bir gerçektir.

Etkileşim talebi yeni iletişim olanaklarıyla birlikte daha da yükselmektedir. Çünkü giderek artan yabancılaşma böyle bir zorunluluğun doğmasına yol açabilir. Yeni gelişmeler, yeni beklentileri ortaya çıkarmaktadır ve bu değişmelerle birlikte yaşamak zorunludur. Değişik katılım yollarıyla, örneğin; planlama çalışmalarıyla yönetim ve yurttaş arasındaki iletişim sorunları bir ölçüde aşılabilir ve profesyonel politikanın elvermediği, bireylerin etkin katılım sorunu böylece aşılabilir. Bu bağlamda katılım, bireyle siyasal toplum örgütleri arasında bir etkileşim biçimi olarak işlev görür.¹⁵⁹

Kitle iletişim araçlarını izleyebilen birey, çevresindeki olaylar hakkında bilgilenir ve bu bilgilenmeyle bireyin yaşam çevresini algılaması daha bir kolaylaşır. Kitle iletişim araçlarını daha çok izleyenlerin siyasal yaşama daha yoğun katıldığı, ilgilendiği ve siyasal yaşam hakkında tartıştığı gözlemlenmiştir. Kitle iletişim araçlarının sağladığı olanaklar, başka ulusların siyasal sistemleri ve siyasal edinimleri hakkında bireyin bilgilenmesini sağlamakta ve onu siyasal mekanizma ile daha ilgili olmaya zorlamaktadır. Kitle iletişim araçlarının, katılma

¹⁵⁷ Haluk Şahin, Yeni İletişim Ortamı Demokrasi ve Basın Özgürlüğü, Anadolu Matbaası, Basın Konseyi Bilimsel Araştırma, İstanbul, 1991, s.14

¹⁵⁸ A. Zeynep Duren, 2000’li Yıllarda Yönetim, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s.223

¹⁵⁹ Ruşen Keleş, Yerinden Yönetim ve Siyaset, Cem Yayınevi, İstanbul, 1998, s.53

üzerinde dolaysız etkisi olan propaganda işlevi ile siyasal ilgi, siyasal bilgi ve örgütsel etkinliği özendirilen dolaylı etkileri de vardır.

Siyasal sosyalizasyon sürecinde de artık kitle iletişim araçları, bir yandan kişiyi bilgilendirmekte, öte yandan da siyasal alanla iletişim kurabilme yollarını göstermekte ve aynı zamanda bu araçlar, siyasal kontrol ve eleştiriye de katkı sağlamaktadırlar.¹⁶⁰ Kitle iletişim araçlarının yaygınlaşmasıyla, yüz yüze propagandanın etkisinin azaldığı düşünülebilir. Ancak, özellikle Türkiye’de bu etki hem tarımsal kesimde hem de kentsel kesimde sürmektedir. Siyasal haberlerin artışı, bağlı olunan siyasal düşünceyi daha da güçlendirmekte ve siyasal tercihlerin değişmesine çok daha güçlü bir etki yapmaktadır.¹⁶¹

IV. SİYASAL KATILMANIN NİTELİKLERİ

Siyasal katılmanın gerçekleşme aşaması, bireylerin, siyasal ya da yönetsel kurumların emirler, tüzükler, yasalar, yaptıkları planlar ve çeşitli kararlarını etkileyebilmek amacıyla eyleme geçtikleri andan başlar. Siyasal katılma kavramı içerisine alınabilecek kavramlar çok çeşitlidir. Bir çok siyaset bilimci, yalnızca yasal sınırlar içerisindeki etkileme davranışlarını katılma olarak kabul etmektedirler. Onlara göre katılım, kısaca yurttaşın karar organlarını etkilemeyi amaçlayan yasal davranışlardan oluşan bir süreçtir. Bu anlamda katılım, yönetsel kararlardan dolayı ortaya çıkan hoşnutsuzlukların yönetime yansıtılması ve temsile dayanan demokrasinin boşluklarının doldurulması işlevini de yerine getirir.

Siyasal katılma, çağdaşlaşmayı belirleyen bir ölçüt olarak kullanılan bir kavramdır. Katılma, çağdaş toplumları geleneksel olanlardan ayıran önemli bir ölçüttür. Bu ölçüt, siyasal erkin karar alma ve etki etme haklarının yurttaş ve yönetim arasında paylaşılmasıdır.¹⁶² Katılımın giderek artan önemi, toplumsal değer değişimlerinin bir sonucu olarak, yurttaş çıkarlarının dile getirilmesi ve

¹⁶⁰ Orhan Gökçe, İletişim Bilimine Giriş: İnsanlar arası İlişkilerin Sosyolojik Bir Analizi, Turhan Kitabevi, Ankara, 1993, s.89

¹⁶¹ Atakan Okutan, Türkiye’de Kentleşme ve Siyasal Yapı, Türk Demokrasi Vakfı (TDV), Ankara, 1995, s.45

¹⁶² Muhittin Tataroğlu, “Kalkınma Sürecindeki Toplumlarda Politikacının Ahlaki Çıkmazı”, Amme İdaresi Dergisi, C.5, S. 3Eylül 2002, s.60

siyasal bir, strateji olarak, siyasal planlara karşı ortaya çıkabilecek olumsuz tepkilerin üstesinden gelmek istenmesinden kaynaklanmaktadır. Bu bakımlardan yurttaşın, seçimlerle sınırlı bir tutum sergilemesi değil, her konuyla ilgili kararlar vermesini savunma gibi noktalara gidebilmektedir. Katılımın önemli bir işlevi de siyasal sistem değerleri ile toplumsal bütünleşmenin sağlanması ve bireylerin de siyasal sistemi etkilemesine olanak sağlayacak bir araç olmasıdır.¹⁶³

A. Siyasal Davranışlar

Siyaset bilimi kuramı, siyasal katılımın, çağdaşlaşmanın sonucu olarak arttığını varsayar. Kitle iletişim araçlarının gelişimi, okuryazar oranının artması, gelir, tarım dışı uğraşlar gibi çeşitli etmenlerin güç kazanması siyasal davranışları etkilediği gibi bazen de değiştirebilmektedir. Siyasal davranışların oluşumu açısından siyasal hareketleri de açıklamakta yarar var.

Siyasal hareket, değerlerin yetkeci biçimde dağılımında ya da dağıtım kararlarının verildiği süreçte bir değişiklik gerektiren, yenilik amaçlı toplumsal bir hareket biçimidir. Siyasal hareket, toplumsal yararların dağılımını, toplumsal bir topluluğu örgütlü bir eylem grubuna dönüştürme yoluyla değiştirmeye çalışır.¹⁶⁴ Siyasal kararlar, siyasal örgütün tüm üyelerinin öngördüğü katılma ve tartışma sonucu alınmıyorsa, siyasal hareketler toplumdaki yaşanan sorunsalların çözümünde belirleyici bir rol oynayamazlar. Siyasal hareketler toplumsal yapıdaki mevcut siyasal iktidara ilişkin farklı tutumlar içerisinde olurlar. Lipset, bu yanıyla siyasal davranışları tutucu (muhafazakar), reformcu, aşırı hareketler (devrimci) şeklinde kısımlandırmaktadır.¹⁶⁵

Birey edinimleri sonucunda siyasal tutum ve davranış alanına yansıttığı görüşleriyle siyasal kimlik, benlik kazanır. Toplumsal, ekonomik, siyasal, hukuksal ve kültürel alanların yarattıkları kesişme noktası bireyin tutum ve davranışlarını uyarlayarak sergileyeceği alandır.

¹⁶³ Birkan Uysal, a.k., s.36

¹⁶⁴ A.E. Kıvılcım, "Kentsel Hareketlerden Yeni Toplumsal hareketlere: Castells'in sorgulanması ve Türkiye Örnekleri", TODAİE Dergisi, S.3, C.32, Eylül 1999, s.117

¹⁶⁵ S.Martin Lipset, Siyasal İnsan, (çev. Mete Tunçay) Teori Yayınları, Ankara, 1986, s.15

Siyasal davranışların oluşum ve değişim süreçlerini etkileyen, siyasal eylemin yönünü belirleyen faktörler de söz konusudur. Bunlar;

1. Kişiyeye Bağlı Rasyonel Tercihler

Siyasal davranışta sanıldığı kadar önemli rol oynadığı söylenemez. Bir konuda uzun uzun düşünüp, hesaplı hareket etmek nadir hallerde görülür. Bu iş için gerekli zaman, bilgi, imkan, muhakeme gücü herkeste aynı derecede ve düzeyde değildir.

Kuşkusuz tüm yurttaşlar siyasal yaşama aynı ölçüde katılmazlar. Bu bağlamda katılmanın dört boyutundan söz edebiliriz. İlgi, önemseme, bilgi ve eylem. Bu konuda yapılan bir diğer sınıflandırma ise şöyledir. Siyasal olayları izleme, onlar hakkında tutum takınma ve onların içine karışma. Böylece siyasal olayları izlemeden başlayıp, onları etkilemeye yönelik eylemlere kadar uzanan bir siyasal katılma yelpazesi oluşmaktadır.

a. Siyasal İlgi ve Katılma

Halkın siyasal alana yönelmesinin en önemli göstergesi siyasal ilgidir. Siyasal ilgi, bireyin siyasal olayları izleme derecesini gösterir.

Siyasetin, yurttaş için anlamı oldukça önemli bir yer tutar. Cinsiyet gruplarının siyasete ilgisinin artması, politik konuların daha sıklıkla konuşulur hale gelmesi, katılım için bir ön hazırlık ya da özendirme görevi yapmaktadır. Vatandaşların, katılımı bir şeylerin değişebileceğine olan inancı da oldukça önemlidir. Vatandaşın, uygun bulmadığı yönetsel eylemlere karşı, kamuoyu oluşturması, siyasal partilerin tutumları, sivil toplum kuruluşlarının tepkileri de, siyasal katılım için gerekli alt yapının olup olmadığını göstermesi açısından önemlidir.¹⁶⁶ Bireyin siyasal davranışları sosyalleşme sürecine bağlı olarak değişirken, siyasal tercihleri de siyasal sistemin aktüel yapısına ve bireyin zihinsel koşullanmalarına ve diğer sosyo-kültürel etkenlere göre farklılık gösterir. Bu etkenler, bireyin belirli partilere olan ilgisini derinden etkilerler. Yerel sorunların

¹⁶⁶ Münci Kapani, Politika Bilimine Giriş, Bilgi Yayınevi, 7.baskı, Ankara, 1995, s.132-134

algılanması, sorunların bilincinde olma, değerlere yönelme ve partilerin sorun çözme yetenekleri, bireyin katılımını ve siyasal ilgi derecesini belirler.

Siyasal ilgi, siyasal alanın yapısını, işleyişini ve siyasal kararların alınma biçimlerini sürekli ve düzenli olarak izlemeyi anlatan bir kavramdır. Siyasal ilgi, kişinin çevresinde gelişen siyasal olayları algılamasını kolaylaştırarak, siyasal olaylara ilişkin dürtülerin etkilerini yoğunlaştırmakta böylece siyasal katılmayı artırmaktadır.¹⁶⁷ Kısaca, siyasal ilgi ne kadar derin olursa siyasal bilgi o kadar fazla, siyasal katılma da o derece yoğun olur.

b. Önemseme ve Katılma

Önemseme kısaca, siyasal olaylara önem vermeyi ifade eder. Bireyin katılım davranışına yönelmesini sağlayan bazı nedenler vardır. Kişisel bağlılık, dayanışma, çıkar sağlama ve yurttaşlık duygusu gibi. Bireylerin siyasal yaşama katılabilmeleri için, katılma olanaklarının varlığını anlayabilecek bir bilgi birikimine sahip olması ya da siyasal sistem hakkında yeterli bilgiye sahip olması, siyasal sistemdeki gelişmeleri düzenli olarak izlemesi ve siyasal tercihinin, kendisinin arzuladığı sonucu doğuracağına inanması gereklidir.

Bireysel nitelikleri içeren ve bireyin siyasal kaynaklarını, karşılaştığı fırsat yapısı içinde değerlendirmesini sağlayan yönelim, eğilim, beklenti ve tutumların tümü önemsemeyi ifade eder. Bununla birlikte siyasal ortamın katılımı özendirici bir yapıda olması gerekir. Çağdaşlaşma süreci, siyasal katılımın yaygınlaşmasına ve farklılaşmasına neden olmaktadır.

c. Siyasal Bilgi ve Katılma

Siyasal bilgi, siyasal olaylarla ilgili olarak sahip olunan verileri ifade eder. Yönetenlerin çeşitli kararlar alarak, yönetilenleri etkilemeleri ve yönetilenlerin de, siyasal kararların oluşum aşamasına katılma; alınan kararları onaylama ya da onaylamama davranışları göstermesi, siyasal sürecin içerisinde yer alan anlamlı bütünlerdir.

¹⁶⁷ Ersin Kalaycıoğlu, “Siyasal Katılmanın Koşullarına Genel Bir Bakış: Türkiye Örneği, Türk Siyasal Hayatının Gelişimi (Ed. E.Kalaycıoğlu-A.Y.Sarıbay), Beta Yayınevi, İstanbul, 1986, s.515

Siyasal bilginin, siyasal düşüncelerin eyleme geçebilmesinin temel koşullarından olduğu bir gerçektir. Bireyin siyasal eyleme geçebilmesi, onun kendisini yönetenlerden bir şey beklemesi durumunda ortaya çıkar. Siyasal bilgi, bilişsel bir kolaylık veya hazırlık oluşturarak siyasal katılmayı ve siyasal katılma türlerini artırmaktadır.

d. Siyasal Eylem ve Katılma

Eylem, siyasal olaylara aktif olarak karışmayı ifade eder. Siyasal eylem bireyin etkinlik duygusuyla yakından ilintilidir. Siyasal etkinlik, bireyin siyasal sisteme ve onun parçalarına etki etmekte, sistemi kendi yararına çalıştırabileceği düşüncesiyle eyleme geçmesidir. Yoğun bir siyasal etkinlik duygusu, bireyin girişeceği eylem türlerinin artmasına neden olur. Bu etkinlik siyasal katılmayı sağladığı gibi, siyasal bilgilenme düzeyini de artırıcı etki yapar. Ancak, bireyin katılımla etkin olabileceğine inanması son derece önemlidir. Eğer birey katılımla, hiçbir etkide bulunamayacağına ve üstelik, katılım sonucu çeşitli sorunlarla karşılaşacağına inanırsa, katılım yönünde bir ilgi ve eylem beklemek anlamsızdır.¹⁶⁸

2. Sosyal Statüden Gelen Etkiler

Genellikle toplumun alt tabakalarından liberal eğilimli (toplumda değişmeden yana olan- statüko karşıtı) kişiler yetişir. Toplumun üst tabakalarından ise çok defa muhafazakar (statükoya taraftarlar) çıkar.¹⁶⁹ Fakat bu kesin bir ölçü değildir. Aynı çevreden, ortak sosyal statü ve tabakadan gelen insanlar tamamıyla farklı tutum ve davranış sergileyebilirler.

3. İrsiyet

İrsiyetin, yani doğuştan gelen özelliklerin tutum ve eğilimler üzerinde etkisi olduğu söylenebilir. Bireysel-çevresel ve irsi faktörler karmaşık şekilde insan kişiliğini ve eğilimlerini etkiler.

¹⁶⁸ Ersin Kalaycıoğlu, Karşılaştırmalı Siyasal Katılma, s.39

¹⁶⁹ Bülent Daver, a.k., s.204

4. Aile ve Arkadaşların Etkisi

Siyasal davranışın yönünü belirtme bakımından önemli bir unsurdur. Ancak bu konuda unutulmaması gereken nokta şudur. Liberal eğilimli bir kimse, bütün konularda Liberal davranışlar göstermeyebilir. Bunun gibi muhafazakar sayılan bir kişi de zaman zaman Liberal sayılabilecek tutum ve davranışlar içersinde olabilir.

B. Siyasal Katılma Düzeyi ve Biçimleri

Siyasal katılmanın belli bir biçimi ve düzeyi yoktur. Bir çok biçimde ve düzeyde gerçekleşebilir. Sonuçta siyasal katılma bir süreçtir ve belirli aşamalarla gerçekleşir. Bu süreçte, katılımcıların nitelikleri ve katılım biçimleri temel değişkenlerdir.

1. Siyasal Katılma Düzeyi

Siyasal katılma, ilgi, bilgi ve eylem aşamaları biçiminde gözlemlenebilir. Bu nedenle siyasal katılma aynı zamanda belli bir yoğunlukta merak, ilgi, bilgi ve eylem gerektirmektedir. Günlük yaşamda, herkesin siyasal konulara ve olaylara olan ilgisi, onlara verdiği önem aynı değildir. Bu nedenle, bu konular arasında ayırım yapmak zorunlu hale gelmektedir. Bu ayırımı belirleyici nokta, seçimlere katılıp katılmama, yurttaşın belli bir siyasal programla ilgili oy verip vermemesidir.

Eylemin kolaylığı ya da zorluğu, katılma eyleminin sınıflandırılmasında, önemli bir ölçüt olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu eylemleri, izleyici davranışları, geçiş eylemleri, gladyatör eylemleri olarak sınıflandırabiliriz.

En üst düzeyde katılanlara gladyatör (aktif vatandaşlar), orta düzeyde katılanlara seyirciler (pasif vatandaşlar), hiç katılmayanlara da apatetik (hareketsiz vatandaşlar) denmektedir.¹⁷⁰

¹⁷⁰ Daver, a.k., s.203

Gladyatör eylemleri içersine, bir partiye üye olmak, bir siyasal organ için aday olmak ve siyasal eylemlerde etkin bir rol almak girmektedir. Bir siyasal toplantıya katılmak, parasal yardımda bulunmak ve siyasi organlarla ilişkide bulunmak geçiş eylemlerini oluşturur. Bir siyasal partinin rozetini taşımak ya da oy kullanmak gibi eylemler ise izleyici eylemlerdir. Bu açıkladığımız eylem biçimleri, siyasal olayları izleme, onlara karşı tutum gösterme ve etkin katılım biçiminde görülür. İzleme eylemleri, yalnızca siyasal alanla ilgili bilgilenmelerden oluşur. Siyasal olayları izlemekle yetinmeyip, tavrı alanlar ise, belli bir siyasal eylemde bulunmaktansa yönlendirme, yandaş toplama ve kamuoyu oluşturma gibi bir yolu benimserler.¹⁷¹ Gerçek anlamda katılma olarak tanımlanabilecek etkinlik, siyasal alanla ilgili organların oluşumu, eylemleri ve etkileri üzerinde belirleyici olmayı amaçlar. Ancak, siyasal katılma eyleminde bulunan bir kimse bu üç kategori içerisinde de yer alabilir.

Bireylerin siyasal katılma düzeyleri farklılık gösterebilir ve çeşitli düzeyde gerçekleşebilir.¹⁷²

a) Siyasal Yaşama Hiç Katılmayanlar: Bu kişiler siyasetle hemen hiç ilgilenmemekte, seçimlerde oylarını dahi kullanmaktan kaçınmaktadırlar.

b) Salt Oy Kullananlar: Oldukça geniş bir halk kitleleri için siyasal katılma seçimden seçime oyunu kullanmaktan ibaret olmaktadır.

c) Kişisel Sınırlı Katılımcılar: Bazı kimseler oy kullanmaya ek olarak, daha çok kişisel sorunlarını çözmek üzere siyasal partilerle ilişkide bulunmaktadır.

d) Topluluk Düzeyinde Katılımcılar: Bazı vatandaşlar çevresel yada belirli toplumsal sorunların çözümü için kısmen bireysel olarak, fakat genellikle örgütler, gruplar aracılığıyla siyasal süreci etkilemeye çalışmaktadırlar.

¹⁷¹ Akif Çukurçayır, a.k., s.58

¹⁷² İtler Turan, Siyasal Sistem Siyasal Davranış, Der Yayınları, 3.baskı, İstanbul, 1986, s.74

2. Siyasal Katılma Biçimleri

Siyasal katılma biçimleri, olağan siyasal katılma, protesto davranışı ve baskıcı eylem olarak üçe ayrılmaktadır. Olağan siyasal katılma, seçim süreciyle, siyasal rejim tarafından konulmuş kural ve normlara uygun eylemleri içerir ve yasal sınırlar içerisinde gelişir. Olağan dışı siyasal katılma ise, kurulu düzenin yasal normlarının dışında ve karşısında gelişir. Bireyin siyasal amaçlarına erişmek için fiziksel güç kullanması ve bu amaçla çeşitli eylemler gerçekleştirmesi söz konusudur.

Olağan dışı siyasal katılma biçimleri, rejimin katılığında ve baskılardan kaynaklanabileceği gibi, belirli düşünce ve çıkar gruplarının toplumdan destek görmemelerinden, yasal yollardan etkili olamamalarından da kaynaklanabilir. Barışçı yollardan sağlanamayan etkinin yasadışı yollardan sağlanmasına çalışılması, aynı zamanda bir umutsuzluğun ifadesi olabilir.

Olağan siyasal katılma biçimlerini farklı türlerde olabilir.

a. Gönüllü Katılım

Gönüllü yada özerk katılım, bireyin kendisi tarafından gerçekleştirilen ve diğer birey ve kurumların etkisinin olmadığı katılımdır. Dünya’da ve Türkiye’de gerek toplumsal siyasal katılma, gerekse bireysel siyasal katılma siyasal faaliyetlere gönüllü katılımın iki tamamlayıcısını oluşturur. Burada bireysel siyasal katılım, toplumsal katılımın temelini oluşturduğu gibi, bir yurttaşlık görevi olarak da değerlendirilir. Gönüllü katılma, kişinin, kendi başına ve kendi hareketiyle isteyerek yönetsel karar ve eylemleri etkilemek üzere hareket etmesidir. Bu bakımdan özerk katılma demokratik sistem için önemli bir alt yapı sağlar. Katılmanın yönüne baktığımızda, Türkiye’de de bütün dünyada olduğu gibi, kurumsal siyasette hala aile egemen olduğu için bireysel katılım grupsal katılımdan daha etkilidir.¹⁷³ Yapılan tüm seçim araştırmalarında bireysel katılımın etkinliği sosyo-ekonomik değişkenlerce belirlenmesine karşın, grupsal katılımın etkinliği ise siyasi partilerin siyasal yapılarına göre değişmektedir. Bu yapıların en

¹⁷³ Suavi Tuncay, a.k., s.131

belirgin ve etkili şeklini ise hemşehrlik grupları oluşturmaktadır. Diğer etkili grupları ise, dini cemaatler, dernekler ve vakıflar oluşturmaktadır.

Gönüllü katılım, ulusal örgütlerdeki merkezileşmenin yarattığı katılım ve işlevsellik sorunsalını, yerleşen örgütlerde ortadan kaldıracabilecek boyutlara ulaşabilme eğilimi taşımaktadır.

b. Uyarılmış (mobilize) Katılım

Bu katılma türünde, bireyi bir başka kişi, grup yada kurum katılma davranışına yöneltmektedir. Bu yönlendirme, zor kullanmayla olabileceği gibi, arkadaşlık ve akrabalık gibi bağların gereği olarak ortaya çıkmış olabilir.

İstenç dışı katılma olarak da ifade edebileceğimiz bu katılma türü az gelişmiş toplumlara özgü bir katılım biçimidir. Daha çok geleneksel liderlere özgü zorlama, tehdit, nüfuz sahibine duyulan bağlılık ve saygı gibi etmenler, istenç dışı katılmayla sonuçlanırlar. Kırsal bölgelerdeki patron-yanaşma ilişkilerinde ve geçiş halindeki toplumların kentlerinde gözlemlenen ve daha çok partilerin seçim çalışmalarında da rastlanılan, katılma karşılığında elde edilecek çıkarlar olabilir. Bu çıkarlar, katılma davranışının yönünü değiştirebilmektedirler.¹⁷⁴

c. Konvansiyonel Katılım

Siyasal katılım biçimlerinin önde gelen kategorisi olan konvansiyonel siyasal katılım, batı demokrasilerinde kitlesel siyasal katılım taleplerinin oluştuğu 19. yüzyıl sonlarına doğru doğan bir katılım aracıdır.¹⁷⁵ Kitlesel siyasal katılım talepleri doğrultusunda gelişen siyasal kurumlar (kitle partileri, dinsel kurumlar ve sendikalar gibi) elitler tarafından yönetilen hiyerarşik yapılara sahipti. Bunun bir sonucu olarak konvansiyonel siyasal katılım, görece düşük katılım anlamına da gelir. Örneğin; Bireylerin, bir siyasi partiye ya da bir siyasi partinin gençlik kollarına üye olması, bir seçim kampanyasında bildiri dağıtmak etkinliklerinde bulunmaları siyasal partilerle doğrudan ilişkili bir katılım biçimidir. İşte bireylerin

¹⁷⁴ Çukurçayır, a.k., s.38

¹⁷⁵ Emre Erdoğan, Türk Gençliği ve Katılım, Arı Düşünce ve Toplumsal Gelişim Derneği, Mayıs 2001, İstanbul, s.12

bu etkinliklerinden hangilerine katılıp katılmadıkları veya hangi düzeyde katıldıkları konvansiyonel katılımı ifade eder. Yapılan araştırmalar konvansiyonel katılımın daha çok çalışan, ortaokul veya lise mezunu erkekler arasında yüksek olduğunu göstermiştir.

Konvansiyonel katılım ile birlikte, konvansiyonel olmayan katılım da söz konusudur. Konvansiyonel olmayan katılım; konvansiyonel katılıma yani “elitlere” bir tepki gösterme şeklidir. Bu tür katılım biçimi iktidardaki siyasi parti elitlerinin kararlarını onaylamazlar ve bunun yerine tavır koyarlar.

Konvansiyonel olmayan katılım, yasadışı grevler, boykotlar ve genel olarak söyleyebiliriz ki siyasetin geleneksel tanımı dışındaki her şeyi içerir. Bahsettiğimiz siyasal katılım araçları arasından kişisel nedenlerle ya da yaşanan çevreyle ilgili yerel ya da siyasal otoritelere dilekçe vermek, bir boykota ya da gösteriye katılmak siyaset bilimcilerce konvansiyonel olmayan katılım biçimini ifade eder.

Konvansiyonel katılıma bir alternatif olarak gelişmekte olan bu katılım biçimi, batı demokrasilerinde 1970’leri takiben yaygınlaşmış ve yüksek oranlara ulaşmıştır.¹⁷⁶

d. Postmodern Katılım

Konvansiyonel ve Konvansiyonel olmayan katılım biçimlerine ek olarak, son dönemde gündeme gelmiş yeni bir katılım biçiminden de söz edebiliriz. Bu katılıma postmodern katılım denilmektedir. Postmodern katılım yollarına örnek olarak “internet üzerinden protestolara katılmak” ve bir sivil toplum örgütüne üye olmayı sayabiliriz. Postmodern katılım biçimini diğerlerinden farklı kılan özellik nesnesinin direkt siyaset ya da siyasal kurumlar olmasına karşın kolaylıkla siyasallaşabilen bir katılım biçimi olmasıdır.

Katılımı kentsel açıdan ele aldığımızda ortaya farklı kentsel katılım türleri çıkmaktadır. Kısaca bunlara değinmekte fayda var.¹⁷⁷

¹⁷⁶ Yılmaz Esmer, Devrim, Evrim, Statüko: Türkiye’de Sosyal, Siyasal, Ekonomik Değerler, TESEV Yayını, İstanbul, 1999, s.40

1) Birincisi, katılımın dar ve geniş anlamlarıdır. Dar anlamda katılımdan kastedilen, sandık başına giderek oy kullanmaktır. Geniş anlamda katılım ise, oy verme de dahil, onun dışındaki bütün katılım yöntemlerini içine alır.

2) İkinci kümede, bireysel ya da toplu katılım yer alır. Bireysel katılımda gerçek kişilerin, toplu katılımda ise tüzel kişilerin ya da tüzel kişi olarak örgütlenmiş olmamakla birlikte, birden çok kişinin, bir eylem kümesinin belli bir amacı gerçekleştirmek için, geçici, ya da sürekli olarak bir araya gelerek katılmaları söz konusudur.

3) Üçüncü katılım biçimi, katılımın gönüllülük derecesiyle ilgilidir. Bu yönden, katılım, gönüllü ya da zorunlu olmak üzere ikiye ayrılır.

4) Dördüncü tür, üçüncü ile yakından ilgilidir. Burada söz konusu olan katılma yöntemleri, kendiliğinden katılım ve uyarılmış (özendirilmiş) katılım olarak adlandırılabilir. Uyarılmış katılımda, bir katılım güdüsü uyandırmak amacıyla, siyasal toplum kurumlarının öncülük etmeleri, yol gösterici, eğitici ve örgütleyici etkinliklerde bulunmaları gerekir. Devletin, yurttaşı oy kullanmaya zorlamasında, uyarmanın yasa zoruyla ve ceza korkusu altında yapılması söz konusu olduğundan, bu da uyarılmış katılımın özel bir biçimi sayılabilir.

5) Katılımın bir başka türünde, süreklilik boyutu ağırlık kazanır. Buna göre, sürekli ya da geçici katılımdan söz edilebilir. Oy vermekle, yurttaş, hemşehri, siyasal süreçlere bir kez katılmış olur.

6) Altıncı katılım yöntemi, katılımın yaygınlığı ya da yoğunluğu ile ilgilidir. Çeşitli halk kesimlerinin katılımına fırsat veren bir katılım yaygın katılım olarak adlandırılabilir.

7) Son olarak, kentsel katılımı, olumlu (pozitif) ve olumsuz katılım olarak ikiye ayıranlar vardır. Olumlu katılım, katılımcıların, belli bir hizmetin yapılmasını ya da sonucun alınmasını sağlamak üzere, dilekçeyle, imza

¹⁷⁷ Ruşen Keleş, Kent ve Siyaset Üzerine Yazılar (1975-1992), IULA-EMME, Yerel Yönetim Dünyası, 1993, s. 23-25

kampanyası yoluyla, seminer-konferans- panel düzenleyerek, seçimlerde oy kullanarak ya da görev alarak siyasal kurum ve süreçlere katılmalarıdır.

C. Siyasal Sistemlere Göre Katılma

Katılma demokratik yönetimin hem bir ilkesi, hem de demokrasiyi sürdürme aracı olmasına karşın, yalnız demokratik yönetime özgü bir ilke ya da süreç değildir. Niteliği ne olursa olsun her siyasal sistem dayalı olduğu toplumsal ve siyasal ilişkileri ve bu ilişkileri haklılaştıran değerleri korumak, onlara olan bağlılığı sürdürmek için şu yada bu biçimde bir katılma mekanizmasına dayanmak zorundadır.

Siyasal sistemlerin demokratik olup olmadığına karar vermede yararlanılacak ölçütlerden biri de, sistemin uzun dönemde halkın isteklerine ussal bir ölçüde duyarlılık gösterip göstermediğidir. Siyasal sistemler, gittikçe artan katılım isteklerini karşılayabilmek için dünyanın her yerinde kendilerini, yeniden gözden geçirmektedirler. Bu demokratik gelişme süreci, katılımın, siyasal-toplumsal alanda, siyasal-yönetimsel alanda, ekonomik sektörde (birlikte karar alma, toplam kalite anlayışının yaygınlaşması, demokratik işletme), eğitim ve bilim alanında gibi çeşitli düzeylerde yaşama geçirilmesini zorunlu kılmaktadır.

Böylece, katılma hem siyasal sistem değerleri ile toplumun bütünleşmesini, hem de bireylerin siyasal sistemi etkilemesini sağlayan bir araç, bir mekanizma ya da kanal olmaktadır. Burada dikkat edilmesi gereken husus, kaynak ve değer dağılımında çeşitli toplum kesimleri arasında eşitliğin sağlanmasıdır. (kaynaktan kastımız, para, bilgi, tehdit, iş, arkadaşlık, toplumsal konum, yasa yapma, oy verme vb. şeyler. Yani bir kişinin değerlerinin davranışlarını etkilemesini sağlayan araçlardır).

Çeşitli siyasal sistemler arasındaki farkın sistemlerin meşruluk dayanakları, yönetimin kararlarını etkileyen üyelerin oranı, global sistemdeki alt sistemlerin sayısı ve birbirleriyle karşılıklı bağımlılık ölçüsünden doğmaktadır.¹⁷⁸ Demokrasi ile katılma arasında kurulan özdeşlik bu etkileşimin, tüm topluma

¹⁷⁸ Birkan Uysal, a.k., s.36

genel seçim ve eşit oy ile yayılmış bulunmasından kaynaklanmaktadır. Yani, demokratik toplum, siyasal sistem yanında siyasal sürecin işlevselliğine doğrudan ya da dolaylı bir biçimde katkıda bulunan başka alt sistemlere de sahip olan toplum özelliği taşımaktadır.

Katılım olgusunun, yeni ve gittikçe güçlenen bir olgu oluşunun ardında yatan neden, yurttaşın yönetime ve kamusal alana uzak durmaya başlamasının önüne geçilmesi, bir başka deyişle yabancılaşmanın önlenmesi anlayışıdır. Bu gelişme, hem çağdaş batılı devletlerde böyledir, hem de Türkiye gibi gelişmekte olan ülkeler için geçerlidir. Demokratikleşme dalgasının ardında yatan en önemli nedenlerden birisi budur. Ayrıca bu süreçle, siyasal çürümüşlüğü, siyasal kararların ussallığını yitirmesinin önlenmesi de amaçlanmaktadır. Yönetim, yurttaşı tanıyor mu? Ya da vatandaş yönetimi ne kadar, olduğu gibi algılayabiliyor. İşte, 1990'lı yıllarda; özellikle katılımcı demokrasiye yapılan vurguların tek amacı, yurttaşın “seyirci sendromunu” aşmasını sağlamak ve yönetimi daha ussal bir düzlemde yeniden yapılandırmaktır.

1. Siyasal Sistemin Özellikleri

Siyasal sistem özünde iktidar, yönetim veya otorite ilişkileri bulunan bir örgütlenme biçimidir.¹⁷⁹ Bu iktidarın toplumdaki siyasal kaynak ve değer dağılımı ile ilgili oluşu, siyasal sisteme onu toplumdaki diğer iktidar yada otorite ilişkilerinden ayıran bir kapsam ve emredicilik vermektedir. Bu emredicilik sistemin yaşaması için gereksindiği ilişkilerde düzenlilik, bütünlük ve süreklilik sağlamaktadır. Bu açıklamalar ışığında siyasal sistemi, yapısı gereği düzen ve baskı unsurlarını içeren ya da toplum üyelerinden bazılarının diğerleri üzerinde meşru olarak bir baskı uygulama olanağına sahip buldukları bir yapı olarak da tanımlayabiliriz.

Sistemin emredici ve kapsayıcı niteliği gereği aldığı, sistemin süreklilik ve verimliliğine ilişkin kararlar, politika belirleme olarak nitelendirilmekte ve bireysel karar vermeden ayrıldıkları kabul edilmektedir. Ancak, sistemin bütünlüğü ve sürekliliği açısından bireylerin de kendi değer ve süreçlerini

¹⁷⁹ Çam, a.k., s.145

seçmelerinin söz konusu oluşu sistem ve birey kararları arasında bir ilişki kurulmasını, daha doğrusu birey kararlarının sistem kararları doğrultusunda olmasını gerektirmektedir. Sistem temel politik kararları ile değerler, verimlilik açısından ise, anlamlı, düzenli ve önceden bilinebilecek kanallar sağlayarak bireysel kararların yönünü ve eylemin biçimini kontrol etmektedir. Böylece, her siyasal karar verme davranışında, alternatif eylem biçimlerinden birinin seçilmesi, hem sistemin karar vermesi, hem de bireysel kararların kontrolü açısından siyasal sistemin bir toplumsal seçme mekanizması oluşturmasına neden olmaktadır. Böylece karar verme siyasal sistemin yalnızca bir parçasını değil, fakat aynı zamanda özünü de oluşturmaktadır. Sistemin karar ve kontrol süreçleriyle ilgili oluşu nedeniyle katılma, sistem yönünden sürekliliğin sağlanmasına, birey yönünden ise sistemi etkilemeye yönelik niteliği gereği karar verme ile ilgili bir süreç olmaktadır.

2. Siyasal Sistem ve Siyasal Katılma

Katılma, hem kaynak ayırma, hem de bütünleştirme olmak üzere iki işlev yüklenmektedir. Bir yandan kitlelerin kaynak-değer dağılımındaki değişim taleplerini karşılamak, diğer yandan da mevcut dağılım modelinin yönünde büyük bir değişim yaratmadan, değerlere bağlılığı sürdürücü önlemler almak, siyasal sistem açısından katılmanın başlıca amacını oluşturmaktadır.

Katılmanın bu işlevlerini tam olarak yerine getirebilmesi için saptadığı politikanın hem dayandığı, hem bütünleştireceği gruplar açısından kabul edilebilir olması gerektiği açıktır. Ayrıca, sistemin sürekliliği açısından hem ortaya çıkan sorunların hem de bunların çözüm yollarının sistemde çok büyük dalgalanmalar doğurmaması da gerekmektedir. Katılma ancak dengeli ve kararlı bir yönetimde bu iki işlevi bir arada yürütebilecektir.¹⁸⁰ Demokratik yönetimin istikrarlı bir biçimde sürdürülmesi ise yalnızca etkililik değil, bir meşruluk sorunudur. Buna karşılık kaynak-değer dağılımındaki değişimin ölçüsü meşruluğun onayı ya da değişimi anlamını taşımaktadır. Bundan başka, katılma klasik demokrasinin öngördüğü mekanizmadan (seçim ve oy verme) daha farklı bir etkileme ya da

¹⁸⁰ Uysal, a.k., s.41

kontrol süreci önermektedir. Bu ikisinin uzlaştırılabilmesi, ancak, çok büyük sorunların ortaya çıkmadığı yapılar içinde mümkün olacaktır. Bu nedenle, katılma, sistem değerlerinin sabit tutularak, geçmişteki deneyimler çerçevesinde, küçük değişimleri gerçekleştirecek belirli yönetsel ve teknik uyarlamaların yapılması anlamını taşımaktadır.¹⁸¹ Sistem değerlerini ve eylem biçimlerini olduğu kadar bireyin sisteme yönelik taleplerini biçimlendirmesi nedeniyle bir “karar verme süreci” olarak tanımlanan siyasal sistem, katılma ile toplumu yönlendirecek eylem modelleri vermektedir. Başka değişle sistem, amaç, norm, değerler, yapı, kurumlar ile katılma ve katılma eyleminin içerik ve biçimi konusunda karar vermekte, bireysel seçmelerle kendi seçmeleri arasında uyum sağlamaktadır.

Siyasal elitleri, ya da siyasal sistemi etkileme ve kontrol anlamında katılma; eşitsizlik ve hiyerarşik farklılaşmaya dayalı bir ilişkide, üst konumda bulunan bir tarafın kararlarını etkileme ve kontrol süreci olmaktadır. Bu özellik, kapsam ve içerik açısından katılmayı büyük ölçüde sınırlandırmaktadır. Bu durumda katılma ile istenen, sistem değerlerini sürdürecekt tutum ve davranışların oluşma ve yaygınlaşma koşullarının sağlanması ve geliştirilmesidir. Ancak, katılmaya verilen bu amacın gerçekleştirilmesinin de bazı sınırları bulunmaktadır. Siyasal sistemin yönlendirme işlevinin kural koyma ve önlem almayı içerişisi, otoriteyi etkileme anlamında katılmanın sınırlarının ve kurallarının siyasal sistemce saptanmasını gerektirmektedir. Katılmanın nitelik, yaygınlık ve yönünün, siyasal sistemin çizdiği sınırlara bağlı oluşu katılmaya izne tabi bir nitelik vermektedir. Toplumsal bir olay olan ve insan ilişkilerini içeren otorite ilişkileri içinde yer alan katılma, bu izne tabi niteliği gereği, toplumda mevcut otorite yapısında ve ilişkilerinde (kaynak ve değer dağılımında ve bu dağılımın işleyişinde) bir değişiklik yaratamayacağından, bu ilişkilerden kaynaklanan yabancılaşmayı da engelleyemeyecektir. Bu durum, siyasal sistemin, sistem değerlerini sürdürme ve bireyin bu değerlerle bütünleşmesini sağlama amacının gerçekleşmesini de engelleyecektir.¹⁸²

¹⁸¹ Uysal, a.k., s.41

¹⁸² a.k., s. 42

Öte yandan, belirli bir toplumda gerek siyasal otoritenin kontrol biçiminin, gerek ona itaat etmenin ve onu etkilemenin toplumsal belirleyicileri birbirinden farklı değildir. Başka değişle, toplumun örgütlenme biçimi otorite ilişkilerini ve bu ilişkideki emretme gücünü belirlediği gibi itaat ve etkilemenin yoğunluk, içerik ve biçimin de belirleyecektir.

3. Katılma ve Birey

Katılma sürecinin bir diğer yönünü bireyin siyasal kararları ve bu kararların alınışı oluşturmaktadır. Katılma davranışının sistem değerlerini destekleme ya da değiştirmeye, kısaca etkilemeye yönelik oluşu bu etkilemede sistem ya da birey değerlerinden hangisinin seçileceği sorusunun yanıtlanmasını gerektirmektedir.

Amaç ve değerlerin gerçekleştirilme süreci olan karar verme, bu gerçekleştirilmede geçerli olabilecek bir dizi eylem seçeneğinden birinin yeğlenmesi olarak tanımlanmaktadır. Bu genel tanım içinde bireyin siyasal seçmelerinin de kendi amacına ve içinde bulunduğu koşullara en uygun olan eylem biçimini seçmesi yönünde olması gerekmektedir. Ancak, burada siyasal sistem ile bireysel seçmeler arasında farklılık bulunması durumunda, hangisinin doğru olduğu sorunu ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte, siyasal olmayan seçmelerde bile ortada bir dizi eylem seçeneğinin bulunduğu ve bunlar arasında bir seçim yapılmasının söz konusu olduğu unutulmamalıdır. Siyasal sistemde sistem ve birey kararlarının uyumu zorunluluğu, siyasal sistem ve birey açısından en uygun olanın neye göre ve nasıl seçildiği sorularının yanıtlanmasını zorunlu kılmaktadır. Siyasal sistemde neye göre sorusunun yanıtı var olan ya da gerçekleştirilmek istenen kaynak-değer dağılımıdır. Nasıl sorusunun yanıtı ise sistemin etkinlik ve verimlilik kararlarınca belirlenmektedir. Birey açısından ise bu soruların yanıtını klasik karar kuramı ekonomiden alınan usallık ölçütü çerçevesinde vermektedir. Kuram, bireyin çeşitli seçenekler arasından kendi çıkarına en uygun olanı tercih edeceğini söyleyerek bu soruları yanıtlamaktadır.

Ancak, birey çıkarına yönelik ussallık ile sistemin kendi değerlerinin sürekliliğini sağlama gereksinmesi arasında çelişkilerin ortaya çıkışı, bu ölçütün yeniden tanımlanmasına neden olmuştur.¹⁸³

Aslında ussallık, bireyin bir konuya ilişkin tüm seçenekleri ve bunların sonuçlarını bilmesine dayalı bulunmaktadır. Bu nedenle pek sağlıklı bir ölçüt oluşturmamaktadır. Bu bakımdan ussallık ölçütü karar vermenin değişkenlerini ve bu değişkenler arasındaki ilişkileri açıklamada yetersiz kalmaktadır. Ussallığın insanın bilgi birikimine dayalı bir ölçüt oluşu, hem her seçeneği, hem de bunlar arasında amaçlarını gerçekleştirmeye en uygun olanını bilmesini gerektirmektedir. Ancak böyle bir durum da ideal olmakla birlikte yine olanaksız görünmektedir. Çünkü; ilk olarak, eylem sayısı her zaman seçenek sayısı ile eşit olmayabilir. İkicisi, bireyin dikkatini yöneltme, tasarlama ve seçme kapasitesi belli bir anda her seçeneği görebilmesini sınırlamaktadır. Üçüncü olarak yarar sağlama, nesnel olmaktan çok değerlere yönelik bir kavramdır. Başka bir deyişle bireyin ussallığı nesnel değil, öznel bir ussallıktır. Görülüyor ki, ekonomik anlamda yaklaşılacak ussallık, tek başına bireysel karar vermenin değişkenlerini ve onlar arasındaki ilişkiyi, dolayısıyla bireysel karar vermeyi açıklamada yeterli olmamaktadır.

Öte yandan ussallık ölçütü siyasal ve toplumsal davranışı açıklamada da yeterli bir çerçeve oluşturmamaktadır. Bunun nedeni, bireyin etkinliğine dayalı olan ussallığın siyasal sistemin emrediciliği ve kendi değerlerini sürdürme gereksinmesi ile çelişki yaratabilmesidir. Siyasal eylemin değer ölçütlerine dayalı olma zorunluluğu ve ussallığın sınırlı ve öznel niteliği, siyasal karar vermede bireyin bilgi, bilinç ve sisteme bağlılığını ön plana geçirmektedir. Bu ise karar vermede nasıldan çok neye göre karar verileceği sorusunun yanıtı olmaktadır. Başka bir deyişle birey kararlarının doğru oluşu bu kararların siyasal sistem değerleri ile özdeşleşme derecesine bağlı olmaktadır. Toplumsal sisteme özgü değerlerin ve normların bireyin toplumsallaşma süreci içinde öğretilmesine karşın, bireyin yöneldiği siyasal değer ve normlardan farklı değer ve normların sistem tarafından bireye öğretilmesi ya radikal önlemlerle, ya da bu yeni değer ve normların sistem içinde özümlemesi ile mümkün olacaktır. Bu özümlemenin

¹⁸³ a.g.k.s.44

sağlıklı ve sistem amacına uygun olmasının koşulu ise geçmiş deneyimlerden fazla farklılaşmadan, bireyin alıştığı yapılar ve süreçler içinde gerçekleştirilmesine bağlı bulunmaktadır. Yeni değer ve normların öğretilmesinde istenen değişimlere bunları gerçekleştirecek uygulamalar arasında geçmiş deneyimlere dayalı olarak kurulacak denge, hem sistemin sürekliliğini, hem de istenen değişimi gerçekleştirecektir. Bu açıdan bakıldığında katılma geçmiş deneyimler, alışılmış yapılar ve ilişkiler içinde küçük değişimlerle gerçekleştirilecek, belirli yönetsel ve teknik uyarlamaların yapılması anlamını taşımaktadır.¹⁸⁴

Katılımın birey ve toplum açısından önemi büyüktür. Katılımın, yurttaş açısından işlevleri çeşitlilik gösterir. Bunlar arasında, kişiliğini geliştirme, eğitim ve çıkarını koruma, kendini anlatabilme, kendini kabul ettirebilme gibi sosyalleşme işlevleri sayılabilir. Siyasal iletişim süreci yönünden ise, önemli bir girdi sayılabilecek bilginin yayılması-genişlemesi görevini yerine getirir. Bu bilgilenme neticesinde, siyasal kararların kalitesinin de artacağı beklenir.¹⁸⁵

Siyasal yaşamda katılımın yeri ve işlevi konusunda oldukça farklı tanımlara yer verilmektedir. Demokrasinin, genel toplumsal düzlemde bir karar oluşturma ve karşılıklı çıkar çatışmalarını uzlaştırma yöntemi olarak ele alınması durumunda, siyasal sosyalizasyonu sağlama aracı olarak bireysel yabancılaşmayı önlediği bir gerçektir. Bunun yanında, iyi bir yönetsel sistemin kurulması ve çıkar çatışmalarının giderilmesinin de aracı olarak bakmak yanlış olmaz.

Katılım olgusunun siyasal ve sosyal düzlemde yerine getirdiği işlevler, hem bireyi hem de devleti ilgilendiren yönüyle çok çeşitlidir. Birey, yönetim, siyaset ve kültür gibi bir çok konuda katılımın olumlu işlevleri vardır. Ancak, katılımın genel amacı, daha fazla demokrasidir. Dolayısıyla, bu yöntemle siyasal sistemin alacağı kararların ilgili kamuoyuyla birlikte alınması ve kamuoyunun karar süreçlerinin işleyişinden olabildiği ölçüde bilgi sahibi olması sağlanmalıdır.

Hukuk devleti açısından bireyle siyasal sistemin bütünleşmesine, diğer bir deyişle sağlıklı bir etkileşime götürecek katılım yöntemlerinin geliştirilmesine ve

¹⁸⁴ a.g.k., s.45

¹⁸⁵ Akif Çukurçayır, a.g.e. s., 48

bu konuda garanti sağlanmasını olanaklı kılar. Bu bağlamda, katılımcı yönetim, yurttaşla karar organlarını bütünleştirici yönetim davranışı, yönetsel etkinliklerin başarı şansını da artıracak bir davranıştır.

D. Olağan ve Olağandışı Siyasal Katılma Yolları

Siyasal rejim tarafından konulmuş kurallara ve normlara uygun olarak gerçekleştirilen davranışlar olağan siyasal katılma olarak ifade edilir. Oy kullanmak, siyasal konularda tartışmalarda bulunmak, siyasal miting, toplantı ve sohbetlere katılmak, partilere üye olmak, siyasilerle ilişki kurmak, başkalarını siyasal bakımdan etkilemek için faaliyetlerde bulunmak gibi eylemler olağan siyasal katılma davranışını oluştururken; toplu dilekçe vermek, yollarda barikatlar kurmak, boykot, işgal ve grev yapmak, trafiği engellemek, vergi vermeyi reddetmek, kamu mallarına zarar vermek, silahlı ve bombalı saldırı yapmak, suikast ve saldırılarda bulunmak gibi eylemler olağandışı protesto davranışlarını oluşturmaktadır. Yerleşik kurallara ve normlara uygun olmayan olağan dışı bu tür eylemlerin bir kısmı hükümeti ve kurulu düzeni protestoya yönelikken bir kısmı bu tür eylemleri bastırmak ve baskı uygulamak amacıyla yöneliktir. Olağandışı siyasal katılma eylemleri, bildiri dağıtmak, basın açıklaması yapmak, gösteri yürüyüşü ve mitingler düzenlemekten isyan, boykot, işgal gibi hareketlerdir. Bu tür eylemler genelde, olağan siyasal katılmanın yetersiz kaldığı, bireylerin isteklerini ve beklentilerini olağan kanallarla siyasal otoritelere aktaramadıkları, bu kanalların tıkalı olduğu yahut olumlu cevap alamadıkları durumlarda gündeme gelebilmektedir.

Olağan siyasal katılma yollarını, oy kullanma, kampanya etkinliklerine katılma ve vatandaşın başlattığı ilişkiler olarak ayırabiliriz.

1. Oy Kullanma

Oy kullanma, en sık gerçekleştirilen bir siyasal katılma şeklidir. Vatandaşların siyasal tercihlerini siyasal alana yansıtma yolunun yolu demokrasilerde oy kullanmaktan geçer. Oy kullanma, diğer katılma yollarından farklı olarak, girişilmesi fazla gayret gerektirmeyen bir etkinliktir. Bu fırsat

vatandaşlara düzenli olarak yapılan genel ve yerel seçimlerle, bazen de referandum yoluyla sunulmaktadır.

Bireysel düzeyde oy verme siyasal ilginin önemli bir biçimidir. Yapılan çalışmalar göstermiştir ki, oy verme yoluyla katılma, diğer vatandaş eylemlerinin hepsinden daha sık gerçekleştirilen, siyasal etkinliğin diğer biçimleriyle daha az alakalı olan, siyasal ilginin özel bir boyutu olarak ortaya çıkmaktadır. Siyasal etkinlikte, bireylerin sahip olduğu bireysel, sosyal ve ekonomik kaynakların önemi büyüktür.¹⁸⁶ Bir toplumda oy verme katılmanın ortalama düzeylerinin, vatandaşların değerleri ve yetenekleri, toplumun sorunları ve konuları, hukuksal ve anayasal kurallar ve siyasal kültür dahil olmak üzere, çeşitli faktörlerce belirlendiği söylenebilir.

Siyasal katılma, bütün bireyler için aynı önem ve derecede değildir. Bazı kişilerin siyasetle olan ilgileri daha yoğun, bazılarının ise daha gevşek ve azdır. Siyasal katılmanın en iyi bilinen ve kolay olan şekli oy kullanmaktır.¹⁸⁷ Vatandaşın sandık başına gidip gitmemesiyle ilgili dört genel eğilim olduğunu söyleyebiliriz. Bunlar:

1) Hükümetin izlediği siyaset, bir toplumsal grubun çıkarlarını ne kadar yakından etkiliyorsa, o toplum kesimindeki oy verme eğilimi o kadar çok artar. Kamu görevlileri bu konuda örnek gösterilebilir. Çünkü iktidara gelenler, bir bakıma kamu görevlilerinin işvereni olmaktadır.

2) Hükümet kararlarının kendisiyle ilgili sonuçları konusunda bir toplum kesimi ne kadar çok bilgi sahibiyse, o toplum kesimindeki oy verme eğilimi o kadar artar. Hükümet kararlarının yaratacağı sonuçların açık olup olmaması; toplum kesimlerinin onları kavrayabilmeleri için gerekli eğitim ve deneyim düzeyleri; o toplum kesimindeki bireylerin birlikte değerlendirme yapma olanağına sahip bulunup bulunmamaları gibi koşullar bu konuda belirleyici olurlar.

¹⁸⁶ G.Bingham Powell, Çağdaş Demokrasiler, Katılma, İstikrar ve Şiddet, (çev. Mehmet Turhan), Türk Demokrasi Vakfı ve Siyasi İlimler Derneği Ortak Yayını, S Yayınları, Ankara, 1990, s.152

¹⁸⁷ Davut Dursun, Siyaset Bilimi, Beta Yayınevi, İstanbul, 2002, s. 232

3) Bir toplum kesimi üzerinde, siyasal katılım yönündeki baskılar ne kadar fazlaysa, o toplum kesimindeki oy verme eğilimi o kadar artar. Ama bu baskıların birey üzerindeki etkisi, bireyin üyesi olduğu toplum kesimiyle olan ilişkilerinin yoğunluğuna bağlıdır.

Yani gecekondulu, yeni göçmen sandık başına gitmek için fazla bir istek duymayabileceği gibi, henüz toplumsal ilişkileri yoğunlaşmamış bir genç ya da toplumsal ilişkileri giderek çok azalmış bir yaşlı da genellikle aynı durumdadır.

4) Grup üzerindeki baskıların yönüne göre de katılma eğilimindeki oran değişir.

Oy verme kadar, verilen oy'un yönü de önemlidir. Oy'un yönündeki bu değişiklik yani vatandaşların tercihi siyasal-toplumsal ve ekonomik tutum ve beklentileriyle yakından ilgilidir. Seçmeni çıkarı dışında etkileyen nedenleri ise, güvenlik isteği, saygınlık isteği, duygusal bağlılık, dinsel ve siyasal inançlar olarak belirtebiliriz.¹⁸⁸ Güvenlik isteği; kişileri istikrar arayışına ve dolayısıyla tutuculuğa iter. Bu kişilerin sağcı partileri desteklediği görülür. Saygınlık isteği; toplumca yeterince saygı görmeyen, ayırım uygulanan, bazı durumlarda ikinci sınıf vatandaş olduğu izlenimine kapılan etnik ya da dinsel kökenli azınlık grupları genellikle ilerici, değişimden yana tutum takınırlar. Duygusal bağlılık; bir partiye veya bir öndere yönelik olabilir. Zamanla ya kendisinden ekonomik koşulları ya da partinin doğrultusu değiştiği halde bu bağlılık etkisini sürdürebilir. Dinsel ya da siyasal inançlara bağlılık ise; bazı kişiler maddesel çıkarlarından çok inançlarına, ülkelerine önem verebilirler.

Oy'un yönünün belirlenmesinde rol oynayan etmenleri şu şekilde açıklayabiliriz.

- Tarıma dayalı yarı kapalı geleneksel toplumdan, endüstriye dayalı açık çağdaş topluma geçildikçe, oy vermedeki yöresel ve bölgesel etkiler azalmakta, toplumsal sınıfların etkisi artmaktadır. Bu yeni toplumsal ilişkiler içinde kişinin yükselme

¹⁸⁸ A. Taner Kışlalı, a.k., s. 191

olanakları ne kadar çoksa, tutucu eğilimler o ölçüde güçlenmektedir. Kişinin içinde bulunduğu koşulları iyileştirme umutlarının azaldığı ölçüsünde ise, düzen değişikliği istekleri gündeme gelmektedir. Aynı şekilde, toplumdaki eşitsizlikler arttıkça sınıf bilinci güçlenmekte, genel olarak siyasal katılma ve özel olarak da yapılan siyasal tercihin sola kayması olasılığı yükselmektedir.

- Sanayileşmenin ilk aşamalarında kitleler yaşam koşullarının iyileşmesinden etkilenip tutuculaşabilmektedirler. Ama zamanla kendi koşulları ile diğer toplum kesimlerinin koşullarının karşılaştırılması önem kazanmaktadır.
- Gelir dağılımındaki payı azalan esnaf-zanaatkar kesiminde faşist ve gerici eğilimler gelişmeye başlamaktadır. Türkiye’de yapılan araştırmalar, dine dayalı akımların da başlıca desteğinin bu toplum kesiminden kaynaklandığını göstermektedir.
- Sanayileşme ve kentleşmenin arttığı yörelerde sol oylar artarken, geleneksel toplum yapısının değişmediği ya da çok az değiştiği yörelerde durum tersine olmaktadır. Geleneksel yapı içinde egemen olan toprak ağaları ve benzeri güçler, kendilerine bağımlı kitlelerin oylarını istedikleri yönde harekete geçirebilmektedirler.

2. Kampanya Etkinlikleri

Esasen seçim sırasında yürütüldüğünden dolayı kampanya etkinlikleri de oy verme gibi seçim sürecinin bir parçasını oluşturmaktadır. Bu etkinliklere girişen seçmenler, seçim sonucu üzerindeki etkilerini, kendilerinin sahip olduğu tek oyun gücünü aşan bir biçimde artırabilirler. Kampanya etkinlikleri, siyasal liderler üzerinde güçlü baskılar oluşturur ve bu etkinlikler seçmenlerin tercihleri konusunda ilgililere daha fazla bilgi ulaştırılmasını sağlar. Kampanya etkinlikleri,

seçmenleri çatışmacı ilişkilere soktuğu için daha önemli, etkin ve fakat daha zor etkinliklerdir.¹⁸⁹

3. Vatandaşın Başlattığı İlişkiler

Bu katılma türünde, özel sorunları olan vatandaşların, bu sorunları çözmek üzere kamu görevlileriyle ilişki kurmaları söz konusudur. Bu durumda vatandaş, bir birey olarak hükümetle ya da onun ufak bir uzantısı olan bir kamu görevlisiyle karşı karşıya kalmaktadır. Burada ilişkiyi vatandaş başlatmakta, kime ne zaman ve ne amaçla başvuracağını kendisi belirlemektedir. Bu durumda bu tür bir ilişkinin o vatandaş için önem taşıdığından emin olabiliriz. Diğer önemli bir husus da burada bir konunun böylece birey düzeyine indirgenmesi olmaktadır.

V. GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Siyasal yaşam açısından kentleşmenin ortaya çıkardığı en önemli olgu; toplumsal hareketlilik (sosyal mobilite) ve bunun siyasete etkileridir. Bu olguya dayanılarak geliştirilen “toplumsal hareketlilik” yaklaşımına göre, sosyo-ekonomik ve demografik değişimler siyasal yapı ve davranışları etkiler. Siyasal yapılanma, toplumsal durum ve değişimin birbirleri arasındaki dinamik ilişkilerine bağlı olan bir süreç olarak kabul edildiğinde, kentleşme siyasal yapılanma ilişkisini toplumsal hareketliliğin sonuçları bağlamında ele almak mümkündür. Toplumsal hareketliliğin bireyin geleneksel yaşam biçiminden, sahip olduğu bağlantılardan koparak, yeni konum ve durumlara doğru hareket etmek, yeni davranış kalıpları ve gereksinimler geliştirerek onlara uyum göstermek, yeni bağlantı veya bağlılıklara sahip olma yolunda bir değişim yaratır. Böylece toplumsal hareketliliği, eski toplumsal, ekonomik ve psikolojik bağlılıkların demetler halinde aşındığı veya kırıldığı, insanları yeni toplumsallaşma ve davranış kalıplarını geliştirebilecek hale getiren bir süreç olduğunu ifade edebiliriz.

Geleneksel üretim yapısı ve teknolojisindeki gelişmeler ve değişimler nedeniyle toplumların geleneksel yapıya göre daha karmaşık, çok yönlü ilişkiler sistemi içine girmelerinin toplumsal hareketliliği artırdığı görülmektedir. Bu

¹⁸⁹ Ali Çiftçi, www.avrasyakusagi.com 2.sayı, Güz 2001

anlamda toplumsal hareketlilik modernleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkmaktadır. Modernleşmeci kuramların, modernleşme süreçlerinin ve toplumsal hareketliliğin ortaya çıkardığı kentleşmenin siyasal sonuçlarına ilişkin görüşleri: Vatandaşlarla ulusal devlet arasında yeni bağlar yaratacağı, siyasal iletişimin düzeyini yükselteceğı, kişiyi siyasal katılma yoluyla sağlanabilecek çıkarlar hakkında daha bilinçli kılacağı (yani siyasal katılmayı artıracacağı) ve vatandaşların ilgisini yöresel sorunlardan ulusal sorunlara yönelteceğı yönündedir. Buna göre, davranışsal boyutta, kente göç eden kitlelerin modernleşmeci kuramın çizdiği insan tipine uygun olarak, siyasal deneyiminin ve katılımının artması, siyasal sistemden taleplerinin artması gerekir. Yapısal boyutta ise, modernleşmenin siyasal ve toplumsal kurumların halkın katılımına açık ve demokratikleşme yönünde gelişmesi beklenir.

Bireylerin siyasal davranışını etkileyen ya da değiştiren bir çok etken bulunmaktadır. Bir takım değerler, inançlar tutumlar, yönelimler ve beklentilerle donanmış olan birey, siyasal sistem içinde, belirli bir yaştan itibaren rol oynamaya başlayacaktır. Onun oynayacağı siyasal rolün sınırları veya ondan siyasal topluluğun üyesi olarak beklenenler ve bu bağlamdaki yükümlülükleri siyasal kültür ve siyasal yapı tarafından belirlenecektir. Kulluk kültürünün egemen olduğu, patrimonyal bir siyasal yapıda bireyden, siyasal topluluğun bir üyesi olarak yerine getirilmesi beklenenler çok sınırlı olarak kalırken, vatandaşlık kültürünün (katılımcı kültürün) yerleşmiş olduğu modern bir yapıda bireyin siyasal yaşam içinde sahip olduğu rolün içerdiği beklenti ve yükümlülükler hem daha geniş kapsamlı hem de daha fazla çeşit içeren bir nitelikte olacaktır. Bu sınırlar içerisinde sahip olduğu tutum ve beklentiler bireye siyasal sistem içinde yön veren etkenler olmaktadır.

Modernleşme sürecinin genel olarak içerdiği oluşumları aşağıdaki gibi sınıflandırabiliriz.¹⁹⁰ Toplumsal yapıda farklılaşmanın, yatay ve dikey hareketliliğin oluşması; kitlelerin yönetime giderek artan ölçüde katılması ve potansiyel gücün daha geniş gruplara yayılması; toplumsal ve siyasal yapıda

¹⁹⁰ A.Yaşar Sarıbay, "Kemalist İdeolojide Modernleşmenin Anlamı: Sosyo-Ekonomik Bir Çözümleme Denemesi", Türk Siyasal Hayatının Gelişimi, (Ed. E.Kalaycıoğlu-A.Y. Sarıbay), Beta Yayınları, İstanbul, 1986, s. 189

kurumsallaşmanın artması; kitle iletişimin etkinleşmesi ve yaygınlaşması; yönetimde görevlerin işlevsel olarak farklılaşması ve “norm”ların yerini “değer”lerin alması.

Siyasal davranışı belirleyen en belirleyici etken modernleşmedir. Modernleşme, ekonomik yapıda sanayileşme ve tarıma dayalı bir ekonomi yerine sanayi üretiminin egemen olduğu bir değişme, kentleşme ve buna paralel okuma yazma bilen bireylerin yaygınlaşması, bireylerin yaşamında, birincil grup faaliyetlerinin önemi azalırken ikincil grup faaliyetlerinin önem, çeşit ve sayısının artmasıyla ortaya çıkan bir toplumsal değişme olayıdır. Kentleşme modernleşmenin, dolayısıyla siyasal katılma, siyasal davranış değişiminin en önemli etkenlerinden biridir. Çünkü kentler modern endüstriyel ekonominin gerektirdiği beceri ve kaynak çeşitlerini kendi başlarına geliştirebilirler. Daha sonra kentsel karmaşıklık içinde, siyasal davranış değişikliğini de ortaya çıkararak yeni ilişki biçimleri ortaya çıkar.

Siyasal mekanizmanın kendisinden beklenen talepleri karşılayabilmesi ve bu inancı halkta uyandırmayı başarıp başaramaması, siyasal sistemin sürekliliğini etkiler. Toplumsal değişimden kaynaklanan etkiler, bir yandan hem miktar, hem de biçim olarak artan oranda siyasal katılmaya yol açarken bir yandan da topluma daha fazla nüfuz etmiş bir hükümet yapısının oluşumunu zorunlu hale getirir.

Bireyin siyasal yaşama katılması için gerekli olan siyasal güdülerinin, yerleşim yerlerinin büyüklüğüne göre değişeceği savunulmaktadır. Yani, bireyin içinde yaşadığı yerleşim yeri büyüdükçe ve siyasal yapı karmaşıklaştıkça bireyin siyasal kararlara katılmasındaki marjinal etkinliği tamamen ortadan kalkacaktır.¹⁹¹ Siyasal katılmanın küçük yerleşim birimlerinde, büyük yerleşim birimlerine oranla daha yoğun olması beklenir. Türkiye’de kentsel yaşamın diğer siyasal kaynak ve eğilimlerden bağımsız olarak, siyasal katılmayı belirleyici bir etki yaptığı görülmektedir. Yalnız bu etki kırsal alanlardan metropollere gidildikçe siyasal katılmayı azaltıcı yönde bir gelişim izlemektedir. Bireylerin kırsal yerleşimlerin yakın ilişkiler içeren hayatından uzaklaşıp, geniş bir kültürel, sosyal

¹⁹¹ Ersin Kalaycıoğlu, Karşılaştırmalı Siyasal Katılma, a.k., s.23

ve ekonomik mozaik gösteren kentsel alanlara çıkmaları ile siyasal katılmalarında azalma olacağı savunulmaktadır.¹⁹² Kentleşme sürecinin pek çok faktörün etkisiyle geleneksel davranış kalıplarını yok ettiği, yerine yenisini getirdiği ve göçmenlerin kent yoluyla başlı başına bir siyasal deney içerisine girdiği ve siyasi havayı yaşadığı ifade edilmektedir. Bu çerçevede kentliler daha katılımcı ve siyasal sistemden daha talepkar olmaya başlamaktadırlar.¹⁹³

Siyasal katılmanın oy verme ölçütüne göre bir değerlendirme yapıldığında Türkiye'nin kırsal toplumunun kentsel bölgelere oranla daha katılımcı olduğunu söyleyebiliriz.

Milbarth tarafından kentin ve kentleşmenin siyasal düzeyde katılmayı artırdığına dair görüşler ortaya konmuştur. Genellikle kentsel alanlarda, özellikle de büyük kentlerde siyasal katılmanın kırsal alanlara göre son derece yüksek olduğu gözlemlenmiştir. Kent yaşamının iletişim kolaylığı, merkeze yakınlık ve sosyal etkileşim gibi imkanları sunuyor olması nedeniyle katılımı artırdığı ileri sürülmektedir.

Yerleşim yeri büyüklüğünden doğan toplumsal ve siyasal yapı karmaşıklığı, başlı başına siyasal katılmayı engelleyen bir etken sayılsa da kentsel yaşamın tek önemli niteliği, yarattığı karmaşık toplumsal yapı değildir. Kentleşme aynı zamanda siyasal katılmayı teşvik edici nitelikler taşımaktadır. Yani kentsel yaşam, bireyi ikinci plana iten, toplumsal ve siyasal uzmanlaşmanın, karar alma sürecinde bireyin marjinal etkinliğini azaltan, bunun uzantısı olarak siyasal katılmayı zorlaştıran yapısının yanında; kentsel yaşam, kent hayatını tercih eden, göçen bireylere, eğitim, iletişim, örgütlenme, yeni meslekler ve bunun paralelinde yüksek statü edinme imkanlarını sağlıyor olması dolayısıyla, siyasal katılmayı engellemekten çok, teşvik edici olabilmektedir.

Kentleşmenin siyasal tercihlerin bireysel kılınması yönünde tanıdığı sosyo-ekonomik, kültürel ve örgütsel imkanlar nedeniyle, siyasal katılmayı artırdığının üzerinde durmak gerekir. Zira, kentsel yaşam modern-katılımcı bir

¹⁹² Normal H. Nie-Sidney Verba, a.k., s.43

¹⁹³ Görmez, Kent ve Siyaset, a.k., s.34

kültür çevresi içinde cereyan ettiğinden kişinin değer, tutum, beklenti hatta davranışlarını içindeki çevrenin belirleyeceğini varsayacak olursak, kentte yaşayanların kente egemen olan modern-katılımcı kültürün bir uzantısı olarak siyasal yaşamda yoğun bir faaliyet sürdürmeleri beklenebilir. Ayrıca kentsel çevre, eğitim, kitle iletişim araçlarını izleme gibi bir takım kolaylık ve imkanları içinde yaşayanlara kırsal çevre sakinlerine oranla daha çeşitli fazla miktarlarda sunmaktadır. Bu kolaylık ve imkanlardan yaralanan kentliler, siyasal yaşama kırsal bölgede yaşayanlara oranla daha fazla sayıda ve daha yoğun olarak katılırlar.¹⁹⁴

Kentleşme siyasal katılmayı önemli ölçüde etkileyen değişkenlerden biridir. Çünkü örgütlü demokrasi, kentsel yaşamın bir ürünüdür. Kentleşme ve siyasal katılma arasındaki ilişkiyi açıklamada, merkez-kenar ve kent- kır ayrımları önemlidir. Kentte yoğunlaşma yüksektir. Toplumsal etkileşimin farklılaşması, yoğun iletişim ve grup dinamikleri kente özgü niteliklerdir ve bu nitelikler kentlilerin siyasal yaşama daha fazla katılmasını sağlarlar. Topluluğun zayıflaması yaklaşımına göre, kentte bireyin siyasal yaşama katılımı daha düşük düzeydedir. Kırsal alanda, bireyin nasıl davranacağı daha keskin çizgilerle belirlenmiştir. Kentsel yaşamın ortaya çıkardığı karmaşık ve bireyi ikinci plana iten ilişkiler, toplumsal ve siyasal uzmanlaşma, karar alma sürecinde bireyin marjinal etkinliğini azaltırlar ve siyasal katılmayı zorlaştırırlar. Kentsel yaşam, kente göç eden kitlelere eğitim olanakları, yeni bir iletişim sistemine katılma, yeni meslek deneyimleri edinme ve gelişen örgütsel etkinlikte bulunma olanakları sağlar. Bu durum, siyasal katılmayı özendirici sonuçlar ortaya çıkarır. Kentsel yaşam, bir yandan olağan siyasal katılmayı hem engelleyici hem de özendirici etkilerde bulunurken, diğer bir yandan da olağandışı siyasal katılmayı besleyen koşulları ortaya çıkarabilmektedir.

Büyük kentlerde görülen katılım, daha bağımsız ve daha bilinçli iken, kırsal kesimdeki katılma çoğunlukla çevresel etkilere bağlıdır. Bunda, eğitimin önemi, toplumsal ilişkilerin ve genel olarak toplumsal ortamın etkisi büyüktür.

¹⁹⁴ Ersin Kalaycıoğlu, “Siyasal Katılmanın Koşullarına Genel Bir Bakış: Türkiye Örneği”, Türk Siyasal Hayatının Gelişimi, a.k., s.513

Küçük yerleşim birimlerinde bir yandan ailenin, diğer yandan da toplumsal önderlerin kararları, bireye özgür davranabilme alanı bırakmamaktadır.

Eğitim, meslek ve sosyo-kültürel yapı bakımından kırsal alanlardan beklenmesi gereken, daha düşük düzeyde siyasal yaşama katılmadır. Örneğin, bu durum en azından seçimler için böyledir. Ancak, yapılan araştırmalarda, bazı kırsal alanlarda seçimlere katılım daha fazla olmaktadır. Çünkü, köylerdeki toplumsal baskı ve kontrolün, heterojen bir yapı gösteren kentlere göre daha yoğun olması, seçimlere yönelimi ve katılımı pozitif yönde etkilemektedir.

Kent kültürü, siyasal kültürün oluşumunda ve gelişiminde oldukça baskın bir işleve sahiptir. Kent kültürü, belli bir coğrafyada yaşayan toplulukların ekonomik, sosyal, siyasal ve ideolojik bütün kazanımlarının toplamıdır. Kente özgü, bireysel niteliklerin ön plana çıktığı bir kültür, demokratik gelişmeye katkıda bulunan bir kültürdür. Bu katkıların oluşması, bireyselleşmenin yanında, toplulukların örgütlenmesine ve kentsel yaşama katkıda bulunmasında bağlıdır.¹⁹⁵

Türkiye’de kentleşmenin siyasal davranışlara etkisini irdelediğimizde; kentleşme ile katılma arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülür. Buradaki önemli olan nokta, kentleşme ile birlikte kitlelerin kullandıkları oy yönündeki değişmedir. Yani, kentleşme ile birlikte ortaya çıkan siyasal davranış biçimidir. Kentleşme ile birlikte siyasal tercihlerdeki değişme konusunda farklı görüşler mevcuttur. Bunlardan birincisine göre, kente göç eden bireylerin siyasal tercihlerinin tutucu olacağı görüşüdür. Çünkü, kentleşmenin yarattığı gecekondu alanlarında, çoğunlukla hizmet kesimlerini oluşturan marjinal toplulukların bireyleri köyelerine oranla daha fazla para kazanmakta, bir gecekonduya sahip oldukları için kendilerini daha fazla güvence içinde görmekte ve çeşitli belediye hizmetlerinden yararlanma olanağını bulabilmektedirler. Bu durumda, bu kitlelerin düzeni değiştirici, devrimci olmaları için neden kalmamaktadır. Bu nedenle, gecekonduların, gıda, iş ve konut gibi en acil ihtiyaçlarını karşılayabilen bir düzene karşı olmamalarının doğal olduğu ileri sürülmektedir.

¹⁹⁵ Yedinci Beş Yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Yerleşme ve Şehirleşme, DPT, Ankara, 1995, s.55

Diğer bir görüş ise, kentleşmenin siyasal radikalleşmeye ve yıkıcı davranışlara yol açtığı görüşüdür. Özellikle kentleşme hızının sanayileşme ve gelişme hızından çok yüksek olduğu az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde, hızlı göç hareketi, kentlerin artan nüfusun gereksinmelerine cevap vermemesi bir çok sorunu yaratmaktadır. Aynı yerleşim yerinde, sosyal sınıf farkını bireylerin her an hissetmesi genellikle düzenli bir işe sahip olmaması, dolayısıyla marjinal işlerde çalışması, radikal siyasi eğilimleri artırdığı görüşüdür.

Türkiye’de de kentleşmenin, radikal siyasi eğilimleri artırdığı görüşünü ileri sürebiliriz. Kentlerde, özellikle gecekondu alanlarında kentle bütünleşemeyen kitlelerin mevcut sisteme, yönetime ve hatta kendilerine güvenlerinin kalmadığı görülmektedir. Kentte kalış süreleri arttıkça kültürel bütünleşmenin artması beklenirken tersine gelişmeler gözlenmektedir.¹⁹⁶

Mekansal boyutta yaşanan değişimler, bireylerin toplumsal ve siyasal olayları algılama ve onlardan etkilenme düzeyleri üzerinde de etkin belirleyici olabilecek niteliktedir. Özellikle kentsel mekanlar eylem olarak adlandırılabilen bireyin davranışsal dürtülerine yeni boyutlar da katar. Kırsal alanlarda daha çok oy verme dürtüsünün dışa vurumu şeklinde gerçekleşen siyasal davranışlar kentsel alanlarda yeni açılımlar ve türler ile donatılmaktadırlar.

Sosyal akışkanlık, geleneksel yaşam biçiminden çağdaş yaşam biçimine doğru nüfusun büyük kısmının yer değiştirdiği toplumlarda görülen genel bir toplumsal değişme sürecidir. Sosyal akışkanlık, sonuçta kişisel anılar, alışkanlıklar ve yeni grup üyeliği kalıplarında ve kişisel kimliğin yeni görüntülerinde oluşan, değişime olan gereksinimi de kapsayan bir kavramdır. Tek başına ve daha çok, birlikte etkileriyle, bu değişiklikler siyasal davranışa etki ederler ve bazen de onu değişime zorlarlar. Toplumsal akışkanlığın siyasal sonuç doğurmaya en fazla etkide bulunabilecek özelliği, bu sürecin ortaya çıkardığı yeni gereksinimlerdir. İnsanların fiziksel çevrelerinin, gelenekleri, eski bağları ve değerlerinden kopup, yeni bir çevrede, yeni bağlar geliştirirlerken gereksinimleri de büyük bir değişim gösterir.

¹⁹⁶ Görmez, a.k., s.135

Kentsel yaşamda yer alan bireylerin, ani bir dönüşüm geçirmelerini beklemek yanılı olacaktır. Zira kırsal alanlardan alışık olmadıkları bir yaşam alanına, yaşam felsefesine, farklı değerler ile yüklü topluluğa kanalize olmak, onlar ile aynı düşünsel ve eylemsel bütünlüğe ulaşmak kısa sürede gerçekleşecek bir dönüşüm değildir. Düşünsel ve eylemsel dönüşümün gerçekleşmesi, bireylerin kırsal dünyanın değerlerinden sıyrılıp siyasal bilinç ve eylemsel girişkenlik değerleri özümsemesi ile mümkündür. Kente göç ile birlikte birey katılımcı siyasal kültürün bir parçası haline gelecektir. Kentte yaşama süreleri uzadıkça ve buna bağlı olarak kentsel ortamda ilişkileri geliştikçe bireylerin dışa açılmaları kolaylaşacaktır.

Çağdaş demokrasiyi tanımlayan temel özellik toplum ile yönetim arasındaki ilişkinin niteliğinden kaynaklanır. Bu ilişkinin demokratik nitelikte olabilmesi için toplumun siyasal katılma yoluyla yönetenleri etki altında tutabilmesi, yönetimin böyle bir etkiye açık ve topluma karşı duyarlı olması gerekir. Modern toplum katılımcı bir toplumdur. Artık dünya siyasal kültürü, katılmaya dayanan bir siyasal kültür olacaktır. Üstelik bu katılma sadece yöneticiler ve yasama meclisini belirli aralıklarla seçme ya da referandum olarak kalmayıp, çağımızda kararlara ve uğraşlara katılma olarak da yoğunlaşmaktadır. Ancak böylece vatandaşın isteği olan fırsatları çoğaltma ve kararlarda etkili olma amacı gerçekleşebilir.¹⁹⁷ Ayrıca, katılım-demokrasi ilişkisinin güçlendirilmesiyle, katılımın halkın ilgisizliğini gidereceği, küçük toplumsal grupların toplumdan soyutlanmasını önleyeceği, demokratikleşmeyi sağlayacağı ve yabancılaşmayı önleyeceği kuşkusuzdur.

Türkiye'deki kentleşme, göç ve siyasal katılımı ilgili tespitleri aşağıdaki gibi maddeleştirebiliriz.

- Kırsal kesimde yaşayan nüfusun büyük bir kısmı, iş ve daha iyi yaşam standartları arayışıyla şehre göç etmiştir.
- Özel sektörün, konut inşasının %90'nı kontrol ediyor olmasından dolayı, kırsal kesimden göç edenler ve düşük gelirli şehirliler, şiddetli mesken yetersizliği ile karşı karşıya bırakılmışlar ve bu yüzden, şehirlerin kenar

¹⁹⁷ Kemal Görmez, Yerel Demokrasi ve Türkiye, Vadi Yayınları, Ankara, 1997, s. 55

kesimlerinde hazineye, belediyelere veya şahsa ait araziler üzerine kendi barınaklarını kurmuşlardır.

- 19. yy'daki ve 20. yy'ın başlarındaki geleneksel, feodal, sosyal ve siyasal yapıların parçalanmışlığı ve bağımlı kapitalizm yolunda harekete geçirilmiş ekonomik gelişme ve II. Dünya savaşından sonra yüksek doğum ve düşük ölüm oranlarıyla bu durumun desteklenmiş olması, kırsal kesimden Türkiye'nin büyük şehirlerine kitleler halinde göç edilmesinin nedenlerinden biri olmuştur.
- Köylü sınıfın tabakalaşmasını artıran kırsal kesimde bile, (belirli feodal uygulamaların var olmayı sürdürmelerine karşın) kapitalist ilişkilerin fark edilir gelişimi, savaş sonrası Türkiye'de belirleyici olmuştur. Kırsal kesimden göç eden nüfusun, süregelen sanayileşme tarafından eritildiği Avrupa ve Kuzey Amerika devletlerinden farklı olarak, gelişmekte olan çoğu ülkede iş istihdamının büyüklüğü sanayi üretim oranını çok geriden takip eder. Ekonominin gelişimini, yükseltilmiş işçi verimliliği ve artan milli gelir ile bir bütün olarak birlikte gerçekleştiren kuzey Amerika ve Avrupa devletlerinin demografik gelişmenin aksine, gelişmekte olan ülkelerde nüfus büyüme hızı, teknolojik ve ekonomik gelişme ile birbirine paralel ilerler. Sonuç ise temelinde "az gelişmişlik olgusu" yatan ekonomik ve demografik gelişme arasındaki dengesizliktir. Bu bağlamda, gelişmekte olan ülkelerde kentleşme 19. yy'da Avrupa'dakinden farklı olarak, sanayileşmenin değil içgöçün bir sonucudur. Aynı zamanda, kentleşme oranı kent nüfusunun hızlı artışı ile de uyumluluk göstermez. Sonuç olarak, kentleşmenin bu yönde gelişimi, kente yeni gelenlerin sosyo-ekonomik şartlarını daha da bozmakta ve bu kırsal kesimden göç edenlerin önemli bir bölümünü, geniş kentlerin kenar bölgelerindeki gecekondu mahallelerinde yaşamaya yönlendirmektedir.
- Göç 'in bir çoğunda kentleşme ve büyük şehirlerin hızlı bir şekilde daha da büyümesi, ekonomik ve sosyal problemlerin önemli oranda şiddetlenmesi şeklinde ortaya çıkar. Bu süreçleri, diğer bazı unsurlarla birlikte, yerel nüfus için sağlıksız şartlara sahip kent bölgelerinin

büyümesi ve “marjinal” işlerin yaygınlaşması ve çevrenin bozulması da izlemektedir.

- Demokratik bir perspektiften baktığımızda, herhangi bir ülkede, kentleşmenin katılım mekanizmalarını genişlettiği birey-toplum ilişkilerini geliştirdiği, dolayısıyla demokratik beklentileri de artırdığı görülür.¹⁹⁸
- Ülkemizde katılıma olan ilginin az olması, Anayasal ve yasal olanakların sınırlı olmasından kaynaklanmaktadır. Karar alma süreçlerinde sivil toplumun sürekli dışlanması ve bireyin siyasal katılımının endişe ile karşılanması, Türkiye'nin önemli sorunlarından biridir. Bu nedenle, anayasada ve yasalarda katılımı kolaylaştıracak gerekli kurumsal düzenlemeler yapılmalıdır.
- Katılımcı düşüncenin bir yaşam biçimine dönüşmesi, yurttaşların bütün katılım olanaklarıyla, yönetsel süreçlerin içine çekilmesine; katılımın ön koşulu olan yönetsel etkinlikler hakkındaki bilgilenme sürecinin sağlıklı bir biçimde gerçekleşmesine ve bütün sosyal sınıflardan, mesleklerden, yaşlardan, cinsiyetlerden katılımcıların katılıma özendirilmesiyle sağlanabilir.

¹⁹⁸ Ahmet İnsel, Türkiye Toplumunun Bunalımı, Birikim Yayınları, İstanbul, 2001, s.312

KAYNAKÇA

- ABADAN**, Nermin -Unat- Ruşen Keleş ve Diğerleri; *Göç ve Gelişme*, Ajanstürk Matbaası, Ankara, 1976
- AKGÜR**, Zeynel Gökçe; *Türkiye’de Kırsal Kesimde Kente Göç ve Bölgelerarası Dengesizlik (1970-1993)*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997
- AKSOY**, Asu ; “Post-Fordizm Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Yeni Bir Yol Mu?” *Endüstri Mühendisliği*, Yıl:3, S.16, 1991
- AKSOY**, Mustafa; *Sosyal Bilimler ve Sosyoloji*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000
- AKŞİT**, Bahattin; “İçgöçlerin Nesnel ve Öznel Toplumsal Tarihi Üzerine Gözlemler: Köy Tarafından Bir Bakış, Türkiye’de İçgöç, *Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı*, İstanbul, 1998
- AKŞİT**, Bahattin ; “Türkiye’de Kent-Köy Sınıf, Din ve Etnisite Farklılaşmaları ve Toplumsal-Kültürel Bunalımdan Demokratik Çıkış”, Türkiye’de Bunalım ve Demokratik Çıkış Yolları, Proje Raporu, *Türkiye Bilimler Akademisi*,Ankara,1998
- ASLANOĞLU**, Rana ; *Kent, Kimlik ve Küreselleşme*, Asa Kitabevi, Bursa, 1998
- ATEŞ**, Toktamış; *Demokrasi*, Ümit Yayıncılık, İstanbul, 1994
- AYATA**,A.Güneş; “Gecekondularda Kimlik Sorunu, Dayanışma Örüntüleri ve Hemşehrilik”, *Toplum ve Bilim*, 51/52, Güz:1990-Kış:1991
- BAYHAN**, Vehbi; “Türkiye’de İçgöçler ve Anomik Kentleşme”, *Toplum ve Göç*, DİE Yayını, Ankara, 1997
- BAYKAL**, Deniz; *Siyasal Katılma: Bir Davranış İncelemesi*, AÜSBF Yayınları, Ankara, 1970
- BOOKCHIN**, Murray; *Kentsiz Kentleşme*, Ayrıntı Yayınevi, İstanbul, 1999
- BOTTOMORE**, Tom; *Siyaset Sosyolojisi*, (çev. Erol Mutlu), Teori Yayınları, Ankara, 1987
- ÇAM**, Esat ; *Siyaset Bilimine Giriş*, Der Yayınları, İstanbul, 1995
- ÇUKURÇAYIR**, Akif; *Siyasal Katılma Ve Yerel Demokrasi*, Yargı Yayınevi, Ankara, 2000
- DAVER**, Bülent; *Siyaset Bilimine Giriş*, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1993

- DEMİR**, Erol ; “Banliyöleşme ve Kent içi göç: Ankara’nın İki Toplu konut Banliyösünün Karşılaştırılması”, *Toplum ve Göç*, DİE-sosyoloji Derneği Yayını, Ankara, 1997
- DOĞANAY**, Hayati; “Türkiye’de İçgöçler Sorunu ve Başlıca Sonuçları”, T.C, Başbakanlık Aile Araştırmaları Kurumu, *Türkiye Aile Yıllığı*, Ankara, 1991
- DÖNMEZER**, Sulhi; *Toplumbilim*, Beta Yayınları, İstanbul, 1999
- DUREN**, A. Zeynep; *2000’li Yıllarda Yönetim*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000
- DURUN**, Davut ; *Siyaset Bilimi*, Beta Yayınevi, İstanbul, 2002
- DURUGÖNÜL**, Esmâ; “Sosyal Değişme Göç ve Sosyal Hareketler”, *Toplum ve Göç*, DİE ve Sosyoloji Derneği Yayınları, Ankara, 1997
- DUVERGER**, Maurice; *Siyaset Sosyolojisi*, Varlık Yayınları, İstanbul, 1998
- ECEVİT**, M.C.; “İçgöçün Unutulan Kaynakları: Tarımsal Farklılaşma ve Dönüşüm Dinamikleri”, *Toplum ve Göç*, DİE ve Sosyoloji Derneği Yayınları, Ankara, 1997
- ERAYDIN**, Ahmet; *Post-Fordizm ve Değişen Mekansal Öncelikler*, ODTÜ Mimarlık Fakültesi, Ankara, 1992
- ERDER**, Sema; *Kentsel Gerilim*, Um:Ag Vakfı Yayınları, Ankara, 1997
- ERDOĞAN**, Emre; *Türk Gençliği ve Katılım*, Arı Düşünce ve Toplumsal Gelişim Derneği, İstanbul, 2001
- ERGİL**, Doğu ; *Türkiye’de Toplumsal Gelişme ve Siyasal Bunalım*, TİB Yayınları, Ankara, 1978
- ERKAL**, Mustafa; *Sosyoloji*, Der Yayınları, İstanbul, 1996
- ERKAN**, Rüstem; *Kentleşme ve Sosyal Değişme*, Bilim adamı Yayınları, Ankara, 2002
- ERKUT**, Gülden; “Kentleşme Sürecinin Sosyolojik Boyutu” *Kentleşme ve Kentleşme Politikaları*, Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı (Ed. Hande Suher), Aralık, 1991
- ERTEN**, Metin; *Nasıl Bir Yerel Yönetim?*, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1999
- ESMER**, Yılmaz; *Devrim, Evrim, Statüko: Türkiye’de Sosyal, Siyasal, Ekonomik Değerler*, TESEV Yayını, İstanbul, 1999

- GİRİTLİOĞLU**, Cengiz; “İç Göç ve Kentleşme”, *Kentleşme ve Kentleşme Politikaları*, Türkiye Sosyal Ekonomik Siyasal Araştırmalar Vakfı, (Editör: Hande Suher), İstanbul, 1991
- GIDDENS**, Anthony ; *Modernliğin Sonuçları*, (çev. Ersin Kuşdil), Ayrıntı Yayınları, İstanbul, 1994
- GÖKÇE**, Birsen; *Gecekondu Gençliği*, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 1971
- GÖKÇE**, Birsen; *Türkiye'nin Toplum Yapısı ve Toplumsal Kurumlar*, Savaş Yayınları, Ankara, 1996
- GÖKÇE**, Orhan; *İletişim Bilimine Giriş: İnsanlararası İlişkilerin Sosyolojik Bir Analizi*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1993
- GÖRMEZ**, Kemal; *Kent ve Siyaset*, Gazi Kitabevi, Ankara, 1997
- GÖRMEZ**, Kemal; *Yerel Demokrasi ve Türkiye*, Vadi Yayınları, Ankara, 1997
- GÜRSEL**, Yücel; *Demokratikleşme Sürecinde Kent ve İnsan*, E Yayınları, İstanbul, 1990
- GÜVENÇ**, Bozkurt; *İnsan ve Kültür*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1996
- GÜVEN**; H.Sami; *Dış Göç ve “İşçi Yatırım Ortaklıkları”*, TODAİE, Ankara, 1977
- <http://ekutup.dpt.gov.tr/nufus/oik572.ptf> Ankara-2001
- HUNTINGTON**, S.P.; *Siyasal Gelişme*, S Yayınları, (çev. Ergun Özbudun), Ankara, 1985
- İŞİK**, OĞUZ ; “Globalleşme Süreci ve Kentin/Kentliliğin Değişen Anlamları”, *Birikim*, S.68-69, Ocak 1995
- İÇDUYGU**, Ahmet -İ.Sirkeci; “Cumhuriyet Dönemi Türkiye’inde Göç Hareketleri”, *75 Yılda Köylerden Şehirlere*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1999
- İÇDUYGU**, Ahmet-İ.Sirkeci-İ. Aydınğün; “Türkiye’de İçgöç ve İçgöçün İşçi Hareketlerine Etkisi”, *Türkiye’de İçgöç*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1998
- İSBİR**, Eyüp ; *Kentleşme ve Metropolitan Alan ve Yönetimi*, Atilla Yayınları, Ankara, 1982

- İSBİR**, Eyüp ; *Şehirleşme ve Meseleleri*, Baran Ofset, Ankara, 1991
- KALAYCIOĞLU**, Ersin; *Karşılaştırmalı Siyasal Katılma*, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 1983
- KALAYCIOĞLU**, Ersin; “Siyasal Katılmanın Koşullarına Genel Bir Bakış: Türkiye Örneği”, *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi* (Ed. E. Kalaycıoğlu-A.Y. Sarıbay), Beta Yayınevi, İstanbul, 1986
- KAPANİ**, Münci; *Politika Bilimine Giriş*, Bilgi Yayınevi, Ankara, 1995
- KARPAT**, Kemal; *Kentleşme ve İnsan*, TODAİE Yayınları, Ankara, 1978
- KARPAT**, Kemal; *The Gecekondu: Migration And Urbanization*, Cambridge Pres, Newyork, 1976 **Aktaran**: İnan Özer, “Türkiye’de Kentleşme”, *Yeni Türkiye*, S.23-24, 1998
- KASAPOĞLU**, Aytül; “Karayollarının Teknoloji ve Çevre Etkileşimi”, *Toplum ve Göç*, DİE ve Sosyoloji Derneği Yayınları, Ankara, 1997
- KELEŞ**, Ruşen; *Yerinden Yönetim ve Siyaset*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1998
- KELEŞ**, Ruşen; *Kent ve Siyaset Üzerine Yazılar (1975-1992)*, IULA-EMME, Yerel Yönetim Dünyası, 1993
- KELEŞ**, Ruşen; *Kentleşme Politikası*, İmge Kitabevi, Ankara, 2002
- KELEŞ**, Ruşen; *Kentbilim Terimleri Sözlüğü*, İmge Kitabevi Ankara, 1998
- KILIÇBAY**, M. Ali; *Şehirler ve Kentler*, Gece Yayınları, Ankara, 1993
- KILINÇ**, İsmail; “Türkiye’de Kentleşmenin Özellikleri” *TODAİE Yayını*, C.26, S.2, Ankara, 1993
- KIRAY**, Mübeccel; *Kentleşme Yazıları*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1998
- KIRAY**, Mübeccel; *Toplumsal Yapı Toplumsal Değişme*, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1999
- KIŞLALI**, A.Taner; *Siyasal Sistemler*, İmge Kitabevi, Ankara, 1998
- KIŞLALI**, A.Taner; *Siyaset Bilimi*, İmge Kitabevi, Ankara, 1996
- KIVILCIM**, A. Ecevit; “Kentsel Hareketlerden Yeni Toplumsal Hareketlere: Castells’in Sorgulanması ve Türkiye Örnekleri”, *TODAİE*, S.3, C.32, Eylül 1999

- KOCAMAN**, Tuncer-Sema Beyazıt; Türkiye’de İçgöçler ve Göç Edenlerin Sosyo-Ekonomik Nitelikleri, *DPT*, Haziran 1993
- KONGAR**, Emre; *21. Yüzyılda Türkiye*, Remzi Kitabevi, Ankara, 2002
- KONGAR**, Emre; *Toplumsal Değişme Kavramları ve Türkiye Gerçeği*, 6.baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1995
- LIPSET**,S. Martin; *Siyasal İnsan*, (çev. Mete Tunçay), Teori Yayınları, Ankara, 1986
- LUNDAHL**, Mats; *Themes In Development Economics: Essays On Method, Peasants and Government*, United States Of America: Ashgate Publishing Company, 1997
- MİYYR**; *Mahalli İdarelerin Yeniden Yapılandırılması Raporu*, TOBB Yayını, Ankara, 1996
- MUTİOĞLU**, Halil; “Göç ve Bütünleşmeme Sorunu”, *Toplum ve Göç*, DİE ve Sosyoloji Derneği Yayınları, Ankara, 1997
- NARLI**, Nilüfer -Yaşar Narı; “Türkiye’de Hemşehri Derneklerinin Siyasete Katılması ve Demokratikleşme Sürecine etkileri: Bursa Örneği”, *Yeni Türkiye*, Yıl:5, S.29, Eylül-Ekim 1999
- NIE**,H.Norman-S.Verba; *Siyasal Katılma Kamuoyu ve Oy Verme Davranışı*, (Çev.İ.Turan,T.Karamustafaoğlu), S Yayınları, Ankara, 1989
- OKTİK**, Nurgül; “Köyün Çekiciliği-Kentin İticiliği”, *Toplum ve Göç*, DİE ve Sosyoloji Derneği Yayınları, Ankara, 1997
- OKUTAN**, Atakan ; *Türkiye’de Kentleşme ve Siyasal Yapı*, Türk Demokrasi Vakfı, Ankara, 1995
- OSMAY**, Sevin; “19232ten Bugüne Kent Merkezlerinin Dönüşümü”, 75 Yılda Değişen Kent ve Uygarlık, *Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları*, İstanbul, 1998
- OZANKAYA**, Özer; *Toplumbilimine Giriş*, Cem Yayınevi, İstanbul, 1996
- ÖZBUDUN**, Ergun; “Türkiye’de Siyasal Kültür ve Demokrasi”, Türkiye’de Demokrasi ve Demokrasi Kültürünün Gelişmesi, (Ed. Hüsnü Erkan), *TDV ve 9 Eylül Üniversitesi Yayını*, İzmir, 1990
- ÖZBUDUN**, Ergun; *Türkiye’de Sosyal Değişme ve Siyasal Katılma*, AÜHF Yayını, Ankara, 1975

- ÖZER**, Ahmet; Modernleşme ve Güneydoğu, İmge Yayınları, Ankara, 1998
- ÖZEN**, Sevinç; *Kentleşme Sürecinde Ailede Kuşaklararası İlişkiler*, E.Ü.Ed.Fak. Yayınları, İzmir, 1996
- ÖZER**, İnan; “Türkiye’de Kentleşme”, *Yeni Türkiye*, S.23-24, Eylül-Aralık, Ankara, 1998
- ÖZGÜR**, Hüseyin; “Türkiye’de Kentleşme ve Konut Politikalarının 75 Yılı”, *Yeni Türkiye*, S.23-24, 1998
- PEKER**, Mümtaz-Ö.Engin-B.Balkız; “Kurumsal Değerlendirme”, Göç, Kentleşme Sorunları ve Yerel Siyaset, *Saray Yayınları*, İzmir, 1997
- PEKER**, Mümtaz; “Türkiye’de İçgöçün Değişen Yapısı”, *75 Yılda Köylerden Şehirlere*, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1999
- POWELL**, G. Bingham; *Çağdaş Demokrasiler, Katılma, İstikrar ve Şiddet*, (Çev. Mehmet Turhan), S Yayınları, Ankara, 1990
- SAĞ**, Vahap-N.Güldiken-M.Çağlayandereli; “Sivasta Göç Olgusunun Siyasal Katılma Üzerine Etkileri”, *Toplum ve Göç*, DİE ve Sosyoloji Derneği Yayınları, Ankara, 1997
- SARAN**, Nephân; *Sosyal Antropoloji ve Entroloji Dergisi*, S.4, 1986
- SARIBAY**, A. Yaşar ; “Kemalist İdeolojide Modernleşmenin Anlamı: Sosyo-Ekonomik Bir Çözümleme Denemesi”, *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi* (Ed. E. Kalaycıoğlu-A.Y.Sarıbay), Beta Yayınları, İstanbul, 1986
- SARIBAY**, A. Yaşar; *Siyasal Sosyoloji*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992
- SARIBAY**, A. Yaşar; *Global Bir Bakışla Politik Sosyoloji*, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000
- SAYIN**, Önal ; *Sosyolojiye Giriş*, Üniversite Kitapları, İzmir, 1994
- SİTEMBÖLÜKBAŞI**, Şaban; *Parti Seçmenlerinin Siyasal Yönelimlerine Etki Eden Sosyoekonomik Faktörler*, Nobel Yayınları, Ankara, 2001
- SÖZEN**, Metin-U.Tanyeli; *Sanat, Kavram ve Terimleri Sözlüğü*, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1992
- SUHER**, Hande; “Kentleşme ve Kentleşme Politikaları”, Türkiye’de Kentleşme, *Yeni Yüzyıl Kitaplığı*, Türkiye’nin Sorunları Dizisi-7

- ŞAHİN**, Haluk; *Yeni İletişim Ortamı Demokrasi ve Basın Özgürlüğü*, Anadolu Matbaası, Basın Konseyi Bilimsel Araştırma, İstanbul, 1991
- ŞENEL**, Alaaddin; *Siyasal Düşünceler Tarihi*, Bilim ve Sanat Yayınları, Ankara, 1995
- TANİLLİ**, Server; *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası*, Adam Yayınları, Cilt:5, İstanbul, 1997
- TANERİ**, Ergun; *Şehircilik Konuları*, İDMMA Mimarlık Bölümü Yayınları, İstanbul, 1978
- TATAROĞLU**, Muhittin; “Kalkınma Sürecindeki Toplumlarda Politikacının Ahlaki Çıkmazı”, *Amme İdaresi Dergisi*, C.5, S. 3 Eylül 2002
- TATLIDİL**, Ercan; “Hızlı Kentleşmenin Eğitim Politikaları Üzerine Etkileri”, *Toplum ve Göç*, DİE-Sosyoloji Derneği Yayınları, Ankara, 1997
- TATLIDİL**, Ercan; “Göç ve Kentleşmenin Sosyal Boyutu”, *Sosyoloji Dergisi*, Ege Ün. Ed. Fak. Yayını, S.3, İzmir, 1992
- TEKELİ**, İlhan; “Kent Planlaması ve Kent araştırmaları”, *Cumhuriyet Döneminde Türkiye’de Bilim*, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara, 1998
- TEKELİ, İlhan**; “Türkiye’de İçgöç Sorunsalı Yeniden Tanımlama Aşamasına Geldi”, *Türkiye’de İçgöç*, Bolu-Gerede, 6-8 Haziran, 1997, Türkiye Ekonomik ve Toplumsal Tarih Vakfı, İstanbul, 1998
- TEZCAN**, Mahmut; *Toplumsal Değişme*, 3.Baskı, Feryal Matbaası, Ankara, 1995
- TOLAN**, Barlas; *Toplumbilimlerine Giriş*, Adım Yayıncılık, Ankara, 1996
- TOPRAK**, Zerrin; *Kent Yönetimi ve Politikası*, Anadolu Matbaacılık, İzmir, 2001
- TOSUN**, Gülgün-Tanju; “Türkiye’de Kentleşme-Siyasal Yapılanma İlişkisi”, *Amme İdaresi Dergisi*, C.28, S.4, Aralık 1995
- TUNCAY**, Suavi; *Parti İçi Demokrasi ve Türkiye*, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1996
- TURAN**, İtler ; “Türkiye’de Siyasal Kültürün Oluşumu”, *Türk Siyasal Hayatının Gelişimi*, (Editörler: E. Kalaycıoğlu-A.Y. Sarıbay), Beta Yayınları, İstanbul, 1986
- TURAN**, İtler ; *Siyasal Sistem Siyasal Davranış*, Der Yayınları, İstanbul, 1986

- TÜRKDOĞAN**, Orhan; *Değişme, Kültür ve Sosyal Çözülme*, Birleşik Yayıncılık, 2.baskı, İstanbul, 1996
- TÜRKDOĞAN**, Orhan; *Yoksulluk Kültürü: Gecekonducuların Toplumsal Yapısı*, Dedekorkut Yayınları, İstanbul, 1977
- TÜSİAD**; Türkiye'nin Fırsat Penceresi Demografik Dönüşüm ve İzdüşümleri, *TÜSİAD-Raporlar*, 1998
- UYSAL**, Birkan; "Siyasal Katılma ve Katılma Davranışına Ailenin Etkisi", *TODAİE Yayınları*, Ankara, 1984
- YAMAK**, Rahmi -Nabiye Yamak; "Türkiye'de Gelir Dağılımı ve İçgöç", 9 Eylül *Ünv.Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, Cilt:1, S. 1, İzmir, 1999
- YASA**, İbrahim; "Gecekondu Ailesi", Aile Yazıları-Temel Kavramlar-Yapı ve Tarihi Süreç, *Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Aile Araştırma Kurumu*, Ankara, 1990
- YEDİNCİ**,BYKP ; Yedinci Beş Yıllık Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Yerleşme ve Şehirleşme, *DPT*, Ankara, 1995